

Головне Управління освіти і науки
Донецької обласної державної адміністрації
Донецький інститут післядипломної педагогічної освіти
Донецьке відділення наукового товариства ім.Шевченка
Український культурологічний центр
Донецька обласна наукова бібліотека
Донецький інститут соціальної освіти

МИКИТА ШАПОВАЛ – видатний державний діяч, вчений, патріот

Матеріали науково-практичної конференції
з нагоди 125-річчя від дня народження,
5 квітня 2007 року, м. Донецьк

Донецьк, 2007
Український культурологічний центр
Східний видавничий дім

Засновано в 2001 р.
Д-67 Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.19 – Донецьк:
Східний видавничий дім. – 2007. – 132 с.

Вісник містить матеріали конференції “Микита Шаповал - видатний державний діяч, вчений, патріот”, присвяченої 125-річчю від дня народження Микити Шаповала, яка відбулася 5 квітня 2007 року у м. Донецьку

Редакційна колегія:

Володимир Білецький	- доктор технічних наук, професор Донецького національного технічного університету, дійсний член Академії економічних наук України та Наукового товариства ім. Шевченка, шеф-редактор аналітично-інформаційного журналу “Схід”
Василь Терещенко	- заслужений учитель України, почесний доцент Слов'янського державного педагогічного університету, краєзнавець
Ігор Пасько	- кандидат філософських наук, професор, завідувач Донецької філії Центру гуманітарної освіти НАН України
Галина Сімченко	- редактор аналітично-інформаційного журналу “Схід”
Тетяна Єщенко	- кандидат філологічних наук, проректор з наукової роботи Донецького інституту соціальної освіти
Олена Башун	- кандидат педагогічних наук, заступник директора Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки

Збірник статей

ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА (Т.19)

© Донецьке відділення НТШ, 2007
© Український культурологічний центр, 2007

ЗМІСТ

«ПЛЕКАЧ ЗЕРЕН ДУХОВНИХ»	4
Ігор Пасько. МИКИТА ШАПОВАЛ – ФІЛОСОФ І СОЦІОЛОГ	5
Василь Терещенко. ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ МИКИТА ШАПОВАЛ	7
Тетяна Єщенко. ІДІОСТИЛЬ МИКИТИ ШАПОВАЛА В АСПЕКТІ ПСИХОПОЕТИКИ (з нагоди 125 - річчя письменника)	27
Віра Просалова. АВАНГАРДИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.ШАПОВАЛА	39
Віталій Білецький. ПОСТАТЬ МИКИТИ ЮХИМОВИЧА ШАПОВАЛА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ	46
Надія Миронець. МИКИТА ШАПОВАЛ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ДЕРЖАВНІСТЬ	50
Олена Бікла. УСВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД МИКИТИ ШАПОВАЛА	62
Надія Григор'єва. МИКИТА ШАПОВАЛ І ГАЗЕТА «РАДА»	74
Валерій Романько. ЖУРНАЛІСТСЬКІ ЗДОБУТКИ МИКИТИ ШАПОВАЛА	77
Інна Старовойтенко. МИКИТА ШАПОВАЛ І ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО: ПЕРЕХРЕСТЯ ЖИТТЄВИХ ДОРІГ ...	80
Алексей Чернышев. ВЛИЯНИЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ШАПОВАЛА	89
Феня Пустова. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МИКИТИ ШАПОВАЛА	93
Любов Смажнова. ПІСНІ ЛІСУ М. ШАПОВАЛА	103
Надія Миронець. ДО ІСТОРІЇ ВІРША ЮРІЯ ДАРАГАНА, ПРИСВЯЧЕНОГО МИКИТИ ШАПОВАЛУ	110
Анатолій Кременчуцький. МИКИТА ШАПОВАЛ І КРЕМІНЩИНА	118
Василь Терещенко. МИКИТА ШАПОВАЛ – ВИДАТНИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ І ПЕДАГОГ	122
Володимир Білецький. ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ У ПОДСЬБАДАХ (з чеських нотаток)	129

«ПЛЕКАЧ ЗЕРЕН ДУХОВНИХ»

5 квітня 2007 р. в приміщенні обласної наукової бібліотеки відбувалася наукова конференція «Микита Шаповал – видатний державний діяч, вчений, патріот» з нагоди 125-річчя від дня його народження і присвяченої 75-річчю заснування Донецької області. Конференцію на честь славетного земляка підготували Донецьке обласне відділення Наукового товариства імені Шевченка, Обласна наукова бібліотека, Головне управління освіти і науки, інститути післядипломної педагогічної та соціальної освіти.

Пленарні доповіді торкалися різних напрямків діяльності видатного діяча і науковця: «Микита Шаповал – філософ і соціолог» (професор Ігор Пасько); «Парадокси творчості М. Шаповала» (професор Віра Просалова); «Своєрідність ідіостилію Микити Шаповала» (доцент Тетяна Єщенко). Дослідження молодих науковців Віталія Білецького («Постать М. Шаповала в історії української соціологічної науки») та Олени Бікли («Микита Шаповал і національна ідея») відзначалися глибоким розумінням, перспективності впровадження наукової спадщини Шаповала при вивченні спецдисциплін у вищих навчальних закладах.

Матеріали відомих донецьких краєзнавців доцента Валерія Романька і Василя Терещенка розкрили творчу діяльність видатного донбасівця як журналіста і державотворця. Не обійдена увагою особлива пісенність поезії Микити Юхимовича у виступі вчителя-методиста української мови та літератури з Артемівська Любові Смажнкової. Начальник районного управління освіти м. Кременна (Луганська область) Анатолій Кременчуцький познайомив присутніх із системою навчально-виховної роботи в освітніх закладах з використанням творчої спадщини колишнього вихованця лісової школи. Змістовні повідомлення Олени Башун і Людмили Мочалової розкрили джерела для подальшого вивчення творчості та життя М. Шаповала, які є в науковій бібліотеці. Підготовлена ними спеціальна виставка літератури за темою конференції слугувала наочним посібником для присутніх. Досвідчений краєзнавець і невтомний пошуковець доцент Вадим Оліфіренко підготував підбірку віртуальних матеріалів «Микита Шаповал на сторінках Інтернету». Гостями-учасниками

конференції були студенти вузів Донецька, вчителі початкових класів та української мови області, керівники освітніх закладів Донецька та Луганської області. Приємною увертюрою конференції стали краєзнавчі подарунки від редакції часопису «Схід». Редактор Галина Сімченко кожному учаснику конференції подарувала різні номери журналу, в яких вміщена та чи інша інформація про життя і творчість Микити Шаповала.

Крім тематичної виставки літератури та краєзнавчих подарунків художньою прикрасою конференції був майстерно і колоритно виконаний портрет Микити Шаповала. Відомий донецький митець Андрій Василенко точно пензлем передав рядки поезії Юрія Дарагана, одного з учнів Микити Юхимовича:

«Та чорний вус над усміхом скептичним

Та пасмо чорного волосся з сивиною

На мармуровому чолі. І жвавi очі»

Учасники конференції аплодисментами вшанували присутність ветерана-митця, який протягом декількох десятиліть плідно співпрацює з краєзнавцями області і країни.

Шаповалівська конференція стала гідним духовним продовженням масштабної роботи в області з відновлення забутих сторінок історії нашої держави та своєрідним вшануванням духовно багатих людей Донеччини.

Оргкомітет конференції

ББК 72.3 (4 Укр)

Ігор ПАСЬКО,

*кандидат філософських наук, професор,
завідувач Донецької філії Центру гуманітарної
освіти НАН України*

МИКИТА ШАПОВАЛ – ФІЛОСОФ І СОЦІОЛОГ

Микита Шаповал – особистість яскрава, непересічна. Досить недовгий хронотоп його життя від села Сріблянка Бахмутського повіту до Праги – укладається в 50 років. Той хронотоп пройшов крізь буремні роки, коли від людини, якщо вона претендувала на

це високе звання, вимагалось одночасне володіння пером і багнетом, словом і ділом, високим раціо і широкою ерудицією, незламною волею і вибуховою експресією. То був час, коли історія покликала велетів і вони поставали. Одним з них був Микита Шаповал.

Людина, що не отримала академічної освіти, розкрила себе в розбудові української культури в царині журналістики і політики, організації освіти і формування підвалин української соціології. Свою публічну громадянську діяльність він починав саме як журналіст. У 1909 році стає одним із співзасновників і редакторів літературно-громадського наукового журналу “Українська хата”. Під псевдо М.Сріблянський він постав як талановитий публіцист, поет та літературний критик. Цілий шерех його друкованих розвідок були покладені в основу методологічних основ так званого “хатянства” – досить радикального напрямку української суспільно-політичної мистецької думки. Від цього моменту він провадить наскрізну ідею орієнтації розвою національної культури до модерних взірців світової цивілізації.

Варто додати, що перо активного публіциста М.Шаповал не полишав до останніх днів. Він був засновником, редактором і постійним автором чи не найвідомішого у 20-ті роки українського емігрантського часопису “Нова Україна”.

Починаючи з 1917 року справою його життя став політичний дискурс. З березня 1917 року він – член Центральної Ради, член Малої Ради, перший редактор газети “Вісті з Української Центральної Ради”. Його стилю було докладено до текстів історичних Універсалів Центральної Ради.

Він виконує обов’язки Генерального секретаря, згодом міністра пошт і телеграфів в уряді В.Винниченка. Отут розкривається його воля, експресія, патріотизм.

Не обійшлося без розчарувань, зневіри до інтелектуальних колег, але не до України, не до її справи. “Доки народ в неволі, - пише він у своїй розвідці “Боротьба за націю”, – доки Україна розтоптана, ображена, знищена, доти не може бути в українця, коли він насправді людина і громадянин, іншого заняття, іншого ідеалу, як ідеал боротьби за визволення України”.

На еміграції в Чехословаччині його праксеологічний хист допомагає організовувати Українську Господарську Академію.

Педагогічний інститут ім. М.Драгоманова, українську реальну гімназію. Настає час і політик-революціонер перетворюється на Просвітника, на організатора освіти і науки. Але він повністю зберігає візію цілісності своєї доби і свого життя. Українському народові нагально необхідна науково-обґрунтована програма національного і соціального визволення. Відтоді створення такої програми стає єдиною метою його життя.

Заради цього він оволодіває європейськими мовами, студіює модерну філософію і соціальну науку. Другим, після М.Драгоманова, він стає на позиції філософського позитивізму, першим в Україні він стає високим фаховим соціологом-патріархом української соціологічної думки.

Росіяни дуже пишаються великим американським соціологом Пітиримом Сорокіним. В свій час Микита Шаповал і Пітирим Сорокін мали дружні стосунки, фахово контактували і листувалися. Але П.Сорокіну поталанило більше – він довше жив і творив. Його пам'ятають і читають. Повернімо і ми пам'ять про Микиту Шаповала – він того вартий, того варті його наукові твори.

ББК 63.3 (4 Укр 6-8)

Василь ТЕРЕЩЕНКО,

заслужений учитель України, почесний доцент

Слов'янського державного педагогічного

університету, краєзнавець

ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ МИКИТА ШАПОВАЛ

Не плакати, не сміятися, а діяти

Спіноза

Становлення третьої державності України весною 1917 року відбувалося занадто складно через відсутність основоположних постулатів державотворчих дій. Державотворча спадщина України на той час була де в чому позитивною, але в більшості негативною. Не зважаючи на обставини, час вимагав дій, висував діячів нового складу, нових підходів в державотворенні. [1, 7]

На березень 1917 року Микита Шаповал був офіцером царської армії у званні штабс-капітана і керував лісотехнічними підрозділами Київського військового округу. Відповідно до закону від 7 листопада 1850 року військовослужбовцям заборонялося брати участь в політичному житті країни і вступати до будь-якої партії. Цей закон був пролонгований після революційних подій 16 грудня 1905 року.

Навіть фактичний військовий стан не зупиняє патріотично налаштованого Микиту Шаповала від активної участі в українському державотворенні. Державна діяльність Шаповала була багатогранною, різноплановою, результативною і тривала з 17 березня 1917 року по травень 1920 року з деякими об'єктивними перервами.

Наводимо перелік державних посад і обов'язків Микити Шаповала за цей період.

Обрання його депутатом Центральної Ради відбувалося 4 рази:

17 березня 1917 року від партії-засновниці УПСР (Українська партія соціал-революціонерів);

17 – 21 квітня від Київської губернії на Всеукраїнському Національному Конгресі;

10 – 16 червня I Всеукраїнським селянським з'їздом;

18 – 23 червня II Всеукраїнським Військовим з'їздом;

18 березня призначений комісаром Київського повіту, заступником голови повітової управи та членом Виконавчого комітету Київської губернії;

29 березня обраний членом правління Всеукраїнського союзу сільськогосподарських кооперативів «Централь» делегатами з'їзду кооператорів;

31 березня обраний головою Всеукраїнської Лісової спілки, незабаром призначений завідувачем лісотехнічного економічного відділу і згодом директором Лісового департаменту;

1 квітня призначений першим редактором газети Центральної Ради «Вісті з Української Центральної Ради»;

21 квітня обраний членом Малої Ради (виконавчий комітет) Центральної Ради;

травень - член-співробітник Українського наукового товариства;

18 – 23 травня обраний членом військового комітету Центральної Ради;

25 – 27 травня – голова української делегації на переговорах з Тимчасовим урядом в Петрограді;

17 – 18 червня як співголова Київського губернського з'їзду домігся прийняття резолюції-протесту проти Інструкції Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові Центральної Ради і підтримки її в «боротьбі за проведення широкої автономії України»;

11 – 13 липня – член української делегації на переговорах з делегацією Тимчасового уряду в Києві

22 – 28 липня приймає участь в роботі комісії з розробки Статуту Вищого Управління України, який затверджено Малою Радою ЦР 29 липня;

21 – 28 вересня – делегат від України на з'їзді народів Росії в Києві. Підтримував фракцію делегатів за вільне самовизначення народів Росії;

16 – 20 жовтня – делегат Всеукраїнського з'їзду Вільного Козацтва в Чигирині. Обраний делегатом від України до Передпарламенту в Петрограді;

1 – 13 листопада – делегат III Всеукраїнського з'їзду (конгресу) військових;

8 листопада обраний членом Крайового комітету для охорони революції в Україні.

2 грудня 1917 р. (16 січня 1918 р.) – Генеральний секретар Ради Міністрів (керуючий справами);

10 – 12 грудня 1917 р. обраний делегатом від України до Всеросійських Установчих Зборів;

9 січня 1918 р. обраний делегатом до Всеукраїнських Установчих Зборів від Київської губернії;

17 січня – 23 березня 1918 р. – Міністр пошти та телеграфу;

20 – 22 січня 1918 р. бере участь у підготовці змісту IV Універсала УНР;

24 січня 1918 р. проголошення самостійної і незалежної Української Народної Республіки на засіданні Малої Ради Центральної Ради, членом якої був Микита Шаповал.

23 березня 1918 р. виходить з уряду В. Голубовича з групою міністрів;

травень 1918 р. – організатор нелегального з'їзду УПСР.
Вихід з партії;

травень 1918 р. – організатор Українського Національного
Державного Союзу – опозиція проти гетьманського уряду;

травень – листопад ц. р. – Один з провідних керівників
Українського Національного союзу;

листопад – грудень ц. р. – Координатор антигетьманського
повстання;

26 грудня 1918 р. (12 лютого 1919 р.) – міністр земельних
справ Директорії УНР;

26 лютого (10 квітня) – Директор лісового департаменту,
відряджений до Галичини;

15 квітня – жовтень – відрядження до Угорщини секретарем
дипломатичної місії;

жовтень 1919 р. – відрядження до Чехії радником посла з
культурно-просвітних справ (травень 1920 р.) [3, 5, 9, 14].

Послужний список державного службовця М. Шаповала
вважає, тільки за переліком вистачило би на декількох осіб, а це
все виконував один. В той період був гострий брак національних
кадрів у всіх сферах молоді держави. З великими труднощами
доводилося комплектувати кожен департамент і відомство:
банківська справа, освітянська система, збройні сили, міліція.
Бракувало людей освічених, просто добре дисциплінованих,
фахових професіоналів, політично зрілих. До влади залучалися і
люди безвідповідальні, слабкі духом, інертні.

Як згадувала українська письменниця Галина Журба,
надмірні навантаження були під силу Шаповалу:

«Микита Шаповал – одна з найяскравіших індивідуальностей
свого часу, людина великих здібностей, темпераменту та амбіцій у
кращім розумінні. Особистість Шаповала настільки яскраво
виділялася серед нашого загалу і навіть провідної інтелігенції
скристалізованістю політичного світогляду, своїм філософсько-
суспільним спрямуванням та й самим характером людини вольової,
нової у нас формації, створеної для проводу; людини, яка знає чого
хоче, та вміє це хотіння втілювати в чин, – тож не дивно, що
притягував він все активне, живе, творче...» [8].

Першим живим і творчим проявом комісара Київського
повіту була організована ним у Києві 1 квітня перша всенародна

маніфестація «Свято свободи». В маніфестації брали участь селяни Київського повіту, робітники, студенти, урядовці, полк імені Богдана Хмельницького, духовенство. Вперше публічно перед маніфестантами виступив М. Грушевський. Він закликав прийняти резолюції маніфестації, в якій передбачити складання присяги перед портретом Т. Шевченка, підтримку Тимчасового Уряду в Росії; скликання Всеукраїнського Конгресу.

Київський повіт був не тільки найбільш розвинутим промислово, але і найбільш складним в соціально-економічному відношенні. До праці на заводах Києва ставали тисячі чоловіків з навколишніх сіл. У повіті була велика кількість алкогольних закладів, куди несли заробітну платню більшість робітників. У заводських та фабричних селищах дні масового сп'яніння – видача зарплати – закінчувалися масовими бійками на вулиці і у сім'ях.

В Києві діяла повітова лікарня на 50 ліжок, в усіх волосних селах працювали лікарні на 10-15 ліжок, у великих і волосних селах працювали приходські школи та училища.

У повіті активно діють осередки партії есерів (одним з лідерів Київського осередку був М. Шаповал) їхня орієнтація на середняка, ліберально-демократичні гуртки і українське національне просвітительство приваблювали людей. Здобутки селян в рослинництві та тваринництві сприяли роботі переробної промисловості. Війна спричинила погіршення в забезпеченні міста і армії продуктами харчування.

Повітом мандрували десятки тисяч здеморалізованих вояків, українських і російських, які нещадно грабували вже не раз пограбоване населення. Створена міліція потребувала особливої підтримки комісара.

М. Шаповал в умовах соціальної невизначеності при повітовій управі, крім ради, створює Громадський комітет, до складу якого входили представники різних політичних партій і течій. Спільна робота сприяла запобіганню анархії. Населення поважно ставилося до дій повітової управи і її комісара – М. Шаповала.

У повіті М. Шаповал, спираючись на однопартійців, заможних селян, інтелігенцію, місцеву буржуазію в складних революційних умовах в приміщенні земської управи проводить

повітовий з'їзд. З'їзд підтримав напрямки діяльності повітового комісара, засудив розкольніцьку діяльність заїзжих більшовицьких агітаторів. М. Шаповал поводився як сильний і демократичний керівник, не припускався істеричних погроз, не влаштовував переслідувань і фізичних розправ. Хоча М. Шаповал був призначений повітовим комісаром Київським губернатором за погодженням з Тимчасовим Урядом, він припинив виконувати російські закони, які суперечили постановам і розпорядженням Центральної Ради чи резолюціям з'їздів революційних мас. Парадоксально, але факт – знаходився офіційно на службі у Тимчасового уряду, але підкорявся і виконував директиви Української Центральної Ради.

Зорганізоване Товариство шкільної освіти в Київській губернії на 1 вересня 1917 р. заснувало 18 українських гімназій (в Україні всього 52), у Київському повіті – 7. Завдяки перемовинам української делегації з Тимчасовим Урядом (голова делегації М. Шаповал) домовилися, що в усіх школах України українська була мовою викладання, в російських школах обов'язково вивчалась українська мова. В учительських семінаріях вводилося навчання української мови, географії та історії України.

6 квітня 1917 р. у Києві відбувся I Український педагогічний з'їзд (500 делегатів, серед них комісар Київського повіту М. Шаповал), обрано Голову Української Шкільної Ради. II Всеукраїнський з'їзд проходить 10 – 12 серпня (700 делегатів). Одним з рішень з'їзду було у кожному повіті призначити комісара з освітніх питань і провести повну українізацію нижчих шкіл з 1 вересня, а також заснувати Наукову педагогічну академію для підготовки вчителів та інструкторів українознавства і Всеукраїнської учительської спілки, яка на кінець року нараховувала близько 10 тисяч членів. В минулому досвідчений редактор журналу, М. Шаповал допомагає видавати популярні часописи «Вісті Центральної Ради», «Київська земська газета», «Воля» [2, 3].

Загострене почуття громадського обов'язку постійно кличе М. Шаповала не засиджуватися в кабінетах на засіданнях з'їздів та конференцій, хоча без цього ніяк було обійтися того року, а бути в гущині народних мас, знати, чим живе проста людина, що її хвилює, як вона сприймає політичні та державні зміни. Чи без-

перебійно працюють школи, чи є опалення в навчальних класах, чи вчителі ведуть уроки українською мовою. Кожна поїздка селами повіту – це нескінченні побутові проблеми зубожілого люду, який від комісара чекає негайного рішення. Починаючи працювати комісаром повіту, М. Шаповал мріє зукраїнізувати повністю «окремий повіт» і коли на початку грудня 1917 р. він залишав цю посаду, в школах викладання предметів велося українською мовою, у органах місцевого самоврядування діловодство здійснювалося теж українською мовою. «Я був дуже радий, що мені вдалося в такий важкий час за короткий термін зукраїнізувати цілий повіт», – так через багато років Микита Юхимович запише в своїх спогадах «Мій шлях» [5, 6].

Достатньо уваги і енергії приділяв Микита Юхимович Всеукраїнській лісовій спілці, головою якої був. У буремний період керувати департаментом було складно, але у М. Шаповала вже був значний досвід керівництва лісотехнічним комплексом Київської губернії та лісових маєтностей родини міністра фінансів, цукрозаводчика М. Терещенка. Господарству молодій українській державі потрібна була лісова продукція та матеріали: брички, сірники, папір, дьоготь, дошки, паркет, лісотехнічні вироби і просто дрова для опалювання будинків і роботи паровозів. Завдяки авторитету директора департаменту безперебійно працювали Трубчевське лісопідприємство і Хінельське лісництво. Керівники лісових господарств, зокрема Київської, Полтавської та Чернігівської губерній не підводили свого «головного начальника», хоча не обходилося без саботажу чи ігнорування розпоряджень директора департаменту в інших губерніях.

Очолити весною 1917 року Лісову спілку (згодом департамент), М. Шаповал за поточною роботою не забував про організацію головної лісової справи – збереження і примноження лісових запасів. Не зважаючи на об'єктивні труднощі, більшість лісництв здійснили планові насадження дерев, санітарні вирубки та заготівлю посадкового матеріалу і сировини для виготовлення ліків.

Недостатнє матеріально-технічне забезпечення департаменту – всього 2 телефонних апарати, 1 телеграфний пристрій, трофейний автомобіль і декілька бричок, невеликий штат – перешкождали ефективній роботі відомства. На місцях – в

губерніях і повітах, було ще складніше. До всього додавалися «революційні лісовики» – місцеві формування учорашніх вояків – і всі вони переховувалися і базувалися в лісах. Звичайно, що ці багатотисячні загони в більшості по-своєму зорганізованих, нищили лісові запаси, розкрадали матеріальні цінності лісгоспів, влаштовували пожежі і нищили диких тварин. Не обходилося і без людських жертв серед лісових службовців. У молодій державі не вистачало коштів для виплати заробітної плати робітникам і службовцям. Такий стан сприяв поширенню забороненої торгівлі. Щоб вижити і прокормити сім'ї, працівники лісу самочинно вступають в бартерні відносини, торгівля замінюється на обмін товарами. Позбутися цього явища в лісовій галузі мав на меті Микита Шаповал, але це було соціальним нещастям економіки молодій країні. Слід зауважити, що кращого фахівця, ніж Шаповал, в лісовій справі на той час не було, то ж він залишався директором департаменту і за Центральної Ради, і за гетьманату, і за директорії до самого виїзду з України в квітні 1919 року [14].

27 – 28 березня відбувається з'їзд кооператорів Київщини в приміщенні Педагогічного музею. Одним з активних організаторів і керівників з'їзду був комісар Київського повіту Микита Шаповал. Після засідань делегати з'їзду провели в Києві першу велику публічну маніфестацію. Під час походу вулицями столиці делегати несли українські національні прапори і транспаранти з написами «Хай живе вільна Україна!» Очолювали колони М. Міхновський, М. Шаповал, І. Глинський. Рішенням з'їзду було створено Всеукраїнський союз сільськогосподарських кооперативів «Централь», одним із членів правління Союзу було обрано М. Шаповала.

Кооперація в Україні 1917 року – це розмаїття товариств, артілей, громад, спілок, колективних господарств з обробки землі, переробки сільськогосподарської продукції тощо. В Україні на 1 січня 1917 року нараховувалося 188 748 різних кооперативів, що об'єднували 33,6 мільйонів осіб. Це був найвищий показник у світі! Рівноправність між членами кооперації в майновій відповідальності і в розподілі прибутків спільної праці здійснювалися відповідно до статутів. «Кооперативна свідомість все глибше проймає українство і перетворювала його морально-соціальне обличчя» [11].

Українське селянство гуртувалося навколо міцних і середніх господарств, підтягуючи до них слабкі, бідні прошарки.

Микита Шаповал, наслідуючи ідеї відомого економіста М. Туган-Барановського, готував людей до соціалізму через кооперативний рух, щоби не допустити суспільної катастрофи, бо за словами М. Туган-Барановського: «У непідготовленому середовищі соціалізм, замість того, щоб стати царством свободи та усезагального багатства, буде царством рабства та всезагального убозтва» [10]. Це згодом сталося за більшовицького режиму. Розквітлий кооперативний рух на початок 1917 року під збройною загрозою деформується в тимчасові міські та сільські комуни, які швидко розпадаються. Пізніше тотальне примусове кооперування в так звані колгоспи не принесло бажаних успіхів, їх доля за незначним винятком була теж нещасною [1].

У Шаповала вистачає громадянської сміливості і рішучості для вирішення проблеми формування відносин з Росією. Почуття святості щодо України у нього були сформованими і він ніколи не вагався рішуче відстоювати ідею проголошення самостійності України [5, 6].

На з'їзді партії соціал-революціонерів 4-5 квітня 1917 року палкий прихильник самостійності М. Шаповал не зумів вплинути на прийняття відповідного рішення. У рішенні зазначено «національну територіальну автономію України в федерації з Росією».

Микита Шаповал разом зі своїми прихильниками (М. Макаренко, І. Луценко, М. Андріївський) розвернув значну роботу, щоб на Всеукраїнському національному Конгресі 19 квітня проголосити Україну самостійною державою. Противники самостійності теж готувалися до конгресу і зуміли вплинути на його проведення на свою користь. Резолюція конгресу обмежилася автономією України [12, 13].

Рішення Конгресу не зупинило прихильників ідеї самостійності. Вони використовують будь-яку громадську трибуну для розповсюдження своїх переконань.

У Києві 10-16 червня відбувається Перший Всеукраїнський селянський з'їзд. Протягом шести днів напруженої роботи двічі з ґрунтовними промовами виступає Микита Шаповал з питань розподілу землі і проголошення самостійної України. З'їзд

завершився прийняттям об'ємної постанови, серед основних пунктів якої було проголошення незалежної самостійної України.

Настирливість у вирішенні питання самостійності України викликав відверті побоювання у керівників Тимчасового Уряду. Для залагодження справ з «непокірливими українцями» 11 липня до Києва приїздить урядова делегація у складі Михайла Терещенка, Іраклія Церетелі та Олександра Керенського. Українську делегацію представляли Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Микита Шаповал і Володимир Винниченко [3].

Переговори були важкими і тривалими. Шаповал не обійшов питання про самостійність України. Українські лідери бентежилися від такої зухвалості члена делегації, а російські лідери не були готові як повестися. Перемови закінчилися на користь України: визнавалася її автономія, генеральний секретаріат набував статусу верховного виконавчого органу, дозволялося українізувати армію, підготувати проект національного статуту України та проект земельної реформи. Результати перемов сприяли проголошенню 16 липня II Універсалу. Нерішучість і неспроможність центральної влади впливати на місцеву виконавчу владу спричинили стан непевності в суспільстві. До Києва йшли телеграми-вимоги: «Беріть владу в свої руки! Будьте сильні, тверді, будьте справжнім урядом!» [5, 12, 13].

Ідея самостійності України набирає нечуваної популярності серед військових. Микита Шаповал активно бере участь в підготовці і проведенні жовтневого з'їзду Вільного Козацтва в м. Чигирин, на якому кожен другий делегат виступав на підтримку проголошення самостійної України. Третій з'їзд незабаром відкривається в Києві 2 листопада військовим парадом українського війська біля пам'ятника Богдана Хмельницького. З'їзд продовжив роботу в приміщенні цирку і тривав до 13 листопада. Заклики «Хай живе самостійна Україна!» лунали з перших хвилин з'їзду і до його закриття, делегати вимагали від Центральної Ради офіційно проголосити Україну самостійною державою. М. Міхновський, М. Макаренко, М. Шаповал та І. Луценко вміло організували і провели цей з'їзд [12, 13].

Більшовицький переворот в Петрограді делегати сприйняли спокійно і відхилили пропозицію заміни Центральної Ради на Раду робітничих і солдатських депутатів. З'їзд (конгрес) прийняв

заяву про право українського народу на необмежене самовизначення, про негайне скликання Українських Установчих Зборів, про встановлення Української Республіки і укладення миру. Центральна Рада, частково виконуючи рішення з'їзду, призначає комітет оборони революції. Як один із організаторів з'їзду і автор його резолюції Микита Шаповал залучається до підготовки положень III Універсалу.

Як члену військового комітету, що складався з 22 осіб, Микиті Шаповалу достатньо прийшлося попрацювати, ризикуючи своїм життям наприкінці 1917 року [7, 8].

Після Жовтневого перевороту у 1917 р. в Києві склалася загрозлива ситуація. Штаб київського військового округу був схильний виступити на боці Тимчасового Уряду, а більшовицькі осередки готували своє повстання. За поданням Військового комітету, членом якого був Микита Шаповал, Центральна Рада своїм рішенням створює «Крайовий комітет для охорони революції в Україні». Новостворений комітет 8 листопада проголосив звернення до населення України з нагоди перевороту в Росії де зокрема зазначалось: «всю революційну демократію – робітництво, селянство та військо – неодмінно згуртувати для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні» і об'єднатися під проводом Крайового Комітету. До речі, звернення підкреслило, що територія України складається з 9 губерній. Зверненням не вдалося покращити складної ситуації. В ніч на 9 листопада на вулицях Києва розпочалися бої між військовими – прихильниками Тимчасового Уряду і Української Центральної Ради. Більшовицькі загони зайняли позицію і продовжували накопичувати військову силу. Кількаденні запеклі бої закінчилися капітуляцією штабу військового округу.

У боях виявили особливу мужність і героїзм українські вояки піхотних полків ім. Богдана Хмельницького (богданівці), ім. П. Полуботка (полуботкінці) під командуванням Олександра Шаповала і Миколи Міхновського.

Подолавши одного противника і зміцнивши свої позиції, Центральна Рада 20 листопада проголошує III Універсал, яким країна проголошувалася Українською Народною Республікою у федерації з Росією, скасовувалася приватна власність на землю,

проголошувались нові права і свободи громадян, створювалася Рада міністрів.

Слова «Українська Народна Республіка» Шаповал промовляв із великою гордістю і з особливим піднесенням: «В цих словах виблискує діамант української громадської думки і творчості, в закінченій, досконалій, логічній формулі історичних стремлінь українського народу» [2, 8].

Партійний Вавилон і бездіяльна центральна влада з невизначеним федералізмом не знайшли підтримки серед впливових партій. Київ перетворювався на плацдарм громадянської війни. Більшовицькі загони готувалися до перевороту 12 грудня, але швидкі дії 1-го українського Корпусу на чолі з П. Скоропадським та Вільного Козацтва під керівництвом полковника В. Павленка знешкодили повстанців. Через відсутність зовнішньої допомоги більшовики не могли розраховувати на успіх [3, 7].

Відкинувши можливість переговорів, більшовицький уряд Росії оголосив ультиматум Українській Народній Республіці. Через кишеньковий (штучно створений в Харкові) Український Раднаком координується поділ України на 5 частин, тобто офіційно розпочинається громадянська війна.

Впродовж січня 1918 року червоні загони (тепер відомо на чий кошти) займають лівобережну Україну. Порятунком від більшовицьких загонів могло бути укладення миру з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною і їх виступ проти більшовицької Росії.

Проте ці країни не могли вести переговори з Україною, бо вона була автономією Росії. За це так довго виступали патріотичні сили українських партій. Щоб уникнути поразки, Мала Рада приймає рішення проголосити Україну незалежною державою. Для підготовки змісту Четвертого Універсалу створюється комітет у складі 4 членів Центральної Ради: М. Грушевський, В. Винниченко, М. Шаповал і М. Салтан. 23 січня 1918 р. текст Універсалу затверджується у першому читанні на засіданні Малої Ради, а вранці 24 січня – остаточно. «...однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою українського народу». Ці слова велично і незвично голосно прочитав Михайло Грушевський

опівночі з 24 на 25 січня на засіданні в будинку Центральної Ради в урочистій і напруженій тиші, всі присутні стояли. [7, 12, 13]

Багаторічна боротьба прихильників самостійної України, серед активних учасників якої був і М. Шаповал, завершилася тріумфальною перемогою, але доля буде знущатися не одне десятиліття з волелюбного українського народу. Величні плани розбудови державності були у полум'яних патріотів незалежної держави, у членів нового уряду. Але не пройшло і тижня, як в Києві розпочався червоний терор, що своїми тортурами і кількістю жертв перевершив татаро-монгольську навалу.

Наступ загонів Муравйова і більшовицьке повстання змусили керівництво Центральної Ради на початку лютого 1918 року залишити столицю. Над державцями нависла загроза їх фізичного знищення. Ось як про свої митарства згодом напише Микита Шаповал:

«Напад більшовицького загону на помешкання з метою мене розстріляти. Чудом рятуюсь од смерті. Вихід з Києва зі Штефаном на Пуцу Водицю. В лісі недалеко від Димера нічний напад на дім лісничого і моя ночівля в лісі. До Бородянки пішки і підводою. На постоялому дворі у Вида пізнає мене аптекар. Через станцію Трубецьку на Радомисль. У вагоні читаю декрет більшовиків про поставлення мене поза законом. В «Просвіті» Липовецькій у Наталки Коцюбинської. Три тижні в с. Липовці у о. Філарета і вперше викладаю в українській школі» [5, 6].

Шаповал рішуче виступав проти орієнтації на зовнішні сили в справі державотворення, засуджував німецьку окупацію України.

На початку березня 1918 року М. Шаповал повертається до столиці з тяжкими роздумами «над нездібністю інтелігенції щодо суспільного будівництва. Соціалізм без етичної краси здається мені негідним людини». Засідання в Центральній Раді, виконання службових обов'язків міністра і директора в департаменті, несприйняття окупації німецько-австрійськими військами. «Я по совісті не можу себе докорити ні в чому. Ми взяли велику відповідальність і поклали всі сили на неї, не маючи жодного нечесного, неморального наміру. Обставини праці були неймовірно тяжкі».

23 березня група міністрів і М. Шаповал виходять з уряду Всеволода Голубовича через непорозуміння в реалізації національно-державних перетворень в тодішній Україні. В. Голубович, користуючись своєю посадою, відкрито і нетактовно виступав проти національно налаштованих «самостійників» (Шаповал, Шелухін, Лотоцький). Вони не погоджувалися з діями голови уряду на покращення стану в тодішній Україні, вважали його «нездатним керувати державою», а М. Грушевського звинувачували у повному «застой продуктивної законотворчості» [3, 7, 12, 13].

Німецькі і австрійські війська, зайнявши українську територію, весною 1918 року почали через деякий час (квітень-травень) поводитися як окупанти: командування встрявало у внутрішні українські справи, проводили реквізицію харчових продуктів, заарештовували громадян. З 25 квітня почали діяти польові суди, заборонялася дія земельних комітетів, весняні посіви визначалися військовими комендантами. Вночі 26-27 квітня була роззброєна 1 дивізія Синьожупанників, де командиром першого запорізького полку ім. Т. Шевченка був полковник Микола Шаповал. Це були переддії до повалення Української Центральної Ради [12, 13].

Аналізуючи тодішню політичну ситуацію в державі, М. Шаповал відзначив: «Апатія, безвольність, розлад, реакція – такі головні риси тодішнього настрою як влади, так і суспільства. Що якийсь вихід має бути – для всякого було зрозуміло, але мало хто уявляв, що вихід знайдуть німці. Не замінити тоді владу не можна було. Це було вимогою часу. Всі хотіли зміни влади, хоч ніхто не знав, на яку владу змінювати» [4, 12].

Свавілля окупаційних військ, народні повстання та неспроможність центральної влади керувати призвело 29 квітня до мирного перевороту. Не багато сплинуло часу, відтоді як Микита Шаповал був поряд з М. Міхновським у заснуванні Українського військового клубу для формування українських збройних сил, головним фігурантом якого був генерал-лейтенант П. Скоропадський. М. Шаповал рекомендував і підтримував обрання П. Скоропадського делегатами другого з'їзду військових в жовтні 1917 року головним отаманом. Як член крайового комітету оборони він співдіяв із П. Скоропадським у роззброєнні

військових загонів прихильників Тимчасового Уряду та придушенні спроби більшовицького заколоту 12 грудня. Та положення підписаного П. Скоропадським маніфесту «До громадян України» змусили М. Шаповала виступити у войовничій опозиції до гетьманського правління. Причинами були ліквідація Української Народної Республіки, розпуск Центральної Ради, скасування дії законів (Універсалів) України, багатьох прав і свобод, повернення права приватної власності на землю. У країні склалися загрозливі умови ліквідації національно-культурних здобутків. Діяльність політичних партій соціалістичного нахилу завмерла. Чи не найбільш діяльний і активний опозиціонер М. Шаповал намагається в опозицію до нового уряду налаштувати більшість членів своєї партії. Коли це не вдається здійснити на нелегальному травневому з'їзді соціал-революціонерів, щоб не пов'язувати свої подальші дії з партією, він полишає членство в ній. Вільний від партійної дисципліни, М. Шаповал гуртує опозиціонерів з різних партій. Наприкінці травня делегати від соціал-самостійників, соціал-федералістів, трудової партії, хлібороби-демократи, організація українських залізничників та поштово-телеграфна спілка заснували політичну організацію Український Національно-Державний Союз. Одним з головних провідників правління Союзу був М. Шаповал. Союз в своїй діяльності передбачав об'єднати всіх прихильників Української Народної Республіки, врятувати українську державність, повернення демократичних прав і свобод, консолідація всіх національних сил.

У червні 1918 року Україна спалахнула вогнем масових повстань. Більш-менш зорганізованим було повстання на Київщині, на це вплинула плідна робота повітовим комісаром М. Шаповала і його заступника, теж члена ЦР начальника Київського округу полковника М. Шинкара. З Київщини повстання перекинулося на інші сусідні повіти. Повсталі діяли організовано і вміло протистояли німецьким та гетьманським каральним загонам. Вони вимагали повернення до влади Центральної Ради, здобутих революційних прав і свобод, скликання установчих зборів.

Повсталі створювали загани Вільного Козацтва та партизанські загани. Повстанська війна продовжувалася до

повалення гетьманства (грудень 1918 року). Війна не буває без втрат – вбитими було 50 тисяч повсталих та мирних жителів, більше 10 тисяч селян та інтелігенції вивезено як полонених до таборів Німеччини. [8, 12, 13]

Український Національний Союз повністю підтримував народне повстання проти окупантів і гуртував антигетьманські лави. Подібні наміри мав Всеукраїнський Союз Земств, очолюваний Симоном Петлюрою. Амбітність Петлюри не сприяла об'єднанню опозиційних антигетьманських сил, тож Союз Земств і Національний Союз діяли самостійно і не погоджували будь-яких дій.

Як опозиція, Національний Союз 24 травня подав гетьману меморіал своїх вимог і опублікував звернення до окупаційних військ та німецького народу. Ці документи розроблялися і узгоджувалися з усіма партіями-засновниками Микитою Шаповалом. Зважаючи на авторитет В. Винниченка в соціал-демократичній партії та земців на чолі з Петлюрою, М. Шаповал умовляє Винниченка очолити правління Союзу, а самому залишитися заступником.

Політична організація на засіданні 18 вересня не тільки провела зміни в керівництві, а й змінила назву, відкинувши слово «державний», а також ухвалила зміст другого меморіалу гетьману і звернення до Центральних держав. Основними положеннями цих документів було: формування за участю Союзу нового кабінету міністрів; амністія політичним в'язням; обрання Всеукраїнським конгресом делегатів парламенту Державної Ради; земельні наділи на юридичну особу встановити в межах 40 десятин; об'єднати з Україною Крим, Бессарабію і Кубань. Критична міжнародна ситуація і затягування переговорів Скоропадським з делегацією Союзу – Винниченко підштовхує активістів Союзу до рішучих дій. Протягом жовтня відбувається дві таємні наради за участю В. Винниченка, М. Шаповала, М. Макаренка, генерала Осецького, полковників Павленка, Хилобоченка, Тютюнника, Коновальця, А. Мельника, Ф. Черника. На нарадах йшлося про повстання проти гетьмана. Винниченко заявив, що повстання неминуче і треба до нього добре підготуватися.

За спогадами В. Винниченка: «Микита Шаповал з усією відданістю й невтомною енергією кинувся до організації сил повстання» [7].

Ставши на шлях активної підготовки повстання, керівництво Союзу намагається залучити на свій бік другого опозиціонера – Всеукраїнський Союз Земств на чолі з С. Петлюрою та більшовицьких дипломатів Мирної делегації (Д. Мануїльський) в Києві [12, 13].

13 листопада 1918 року лідери Союзу на пропозицію М. Шаповала на таємному зібранні у приміщенні Міністерства шляхів обирають Директорію (керівний коаліційний орган вищої влади).

Директорія приймає звернення до народу розпочати повстання 15 листопада і затверджує склад Військового Револьюційного Комітету, що негайно почав діяти в Києві. Через неодноразові спроби фізичної розправи керівники Директорії та Національного Союзу перейшли на підпільне становище.

Гетьманська служба безпеки декілька днів без перерви влаштовувала справжнє полювання на Шаповала та Винниченка.

«Я був певний в перемозі повстання і гаряче працював над його підготовкою. Накази про виступ я дав Балбатану і Пелешуку ще за 2 тижні до повстання. Ми організували дивовижну в історії України річ – всенародне повстання українського народу, постала вся трудова Україна. Повстання успішне». Це слова спогадів Микити Шаповала [8, 9].

Повстанська армія, виконавши свою місію, передає управління країною Директорії 19 грудня 1918 року. Першим Універсалом-заявою, одним з авторів якого був Микита Шаповал, поновлювалася назва країни – Українська Народна Республіка, – поновлювалася дія всіх законів Центральної Ради, проголошувалися соціалістичні напрямки соціально-економічної розбудови держави і відмова від військової допомоги держав Антанти.

Хоча директорська коаліція складалася із соціалістів різного гатунку, відносини були далеко не рівними. Впливали політичні розбіжності, міжособистісні стосунки і психологічний фактор. Керівництво поділялося на три табори: Винниченко і Чеховський виступали за порозуміння з більшовицькою Росією, Греков (військовий міністр) і Петлюра спілкувалися з представниками

Польщі та країнами Антанти, треті дотримувалися національного нейтралітету. М. Шаповал більше схилився до третьої групи і принципово вбачав і в Антанті, і в Польщі, і в більшовицькій Росії ворогів українства, української державності. Вільна Україна жодну із сторін на той період не влаштовувала. Внаслідок внутрішніх протиріч Директорія УНР опинилася у важкому становищі. У сформованому першому Уряді Директорії (голова міністрів В. Чеховський) 26 грудня 1918 року Микита Шаповал обіймає посаду міністра земельних справ. Міністерства військових і земельних справ були на той час найважливішими в житті країни. Сприймаючи всю відповідальність за керівництво сільськогосподарською галуззю, Шаповал добровільно погоджується на міністерський портфель [8, 9, 12].

Знання земельних справ, життя села, проблеми простих селянських трударів були відомі Шаповалу і теоретично, і практично. Сам працював наймитом в дитинстві, керував лісними угіддями, очолював лісовий департамент і управляв повітом.

Сільське господарство зовнішньо здається грубим, простим і примітивним, а проте структурно дуже вразливе, тонке і чутливе до будь-якого втручання. Сільське виробництво найменше піддається детальній регламентації і суворому плануванню. Стан справ у сільськогосподарській галузі наприкінці 1918 року був катастрофічним. Від нового міністра чекали на швидкі і виважені рішення. 8 січня 1919 року оприлюднено Закон про землю, положеннями якого скасовувалася приватна власність на землю, наділи не перевищували 15 десятин на члена сім'ї, експлуатація праці на селі заборонялася, дозволялося створювати кооперативи зі спільної обробки землі, планувалися соціально-політичні пільги селянам, як засіб боротьби з більшовиками. Консультантом і радником М. Шаповала в підготовці проекту був М. І. Туган-Барановський - академік, завідувач кафедри теоретичної економіки Української Академії Наук, один з провідних теоретиків кооперативного руху. Настільною книгою міністра земельних справ Микити Шаповала була книга М. Туган-Барановського «Націоналізація землі» видання 1906 року [6, 14].

Спільним у стосунках Микити Юхимовича і Михайла Івановича було шанобливе ставлення до селянства. Вони завжди були прибічниками суспільно-економічних інтересів хліборобів.

Співпадали їх політичні погляди на селянство «Жодна партія, що спирається на народні маси, не може йти в розріз з селянськими інтересами... Щоб бути політично впливовою партією, вони повинні узгоджувати свою власну програму з інтересами селянства» [10]. Ці погляди Туган-Барановського, висловлені ним задовго до революції, поділяв Шаповал.

Про кооперацію на селі М. Туган-Барановський мав достатню кількість наукових праць і М. Шаповалу було чому повчитися у старшого товариша і впровадити в практичне життя його наукові розробки. Як член правління Всеукраїнського Союзу сільськогосподарських кооперативів «Централь», директор лісового департаменту і міністр земельних справ Микита Шаповал впроваджував в життя наукові положення, викладені в книзі Туган-Барановського «Соціальні основи кооперації». Переконавання вченого: «кооперація - найвищий тип суспільної організації, яка гарантує і підвищення продуктивності праці, і свободу людини-трудівника», стало дороговказом практичної діяльності М. Шаповала. Співпраця колишнього міністра фінансів і чинного міністра земельних справ була, на жаль, короткою за часом, але результативною в поєднанні теорії і практики. Історичні обставини не дозволили повною мірою здійснити положення Земельного закону, підготовленого М. Шаповалом згідно з науковими рекомендаціями молодोї Академії Наук України [1, 5, 9].

З метою покращення ситуації в Україні голова Директорії УНР В. Винниченко уряд соціалістів відправляє у відставку у повному складі (11.02.1919 р.). З відставкою Микита Шаповал не полишає державну службу, бо за ним була посада директора Лісового Департаменту. Новий уряд відряджає Микиту Юхимовича 22 лютого до Галичини з метою вивчення лісової справи. 3 квітня він переходить працювати на дипломатичну роботу, на якій перебуває до травня 1920 року. [14]

Очікуючи на відрядження до Галичини, невгамовний Шаповал, розуміючи важливість міцної і сильної армії для захисту української державності, розробив і подав голові уряду Г. Остапенку проєкт організації земельної (селянської) армії. Військове відомство схвально сприйняло шаповалівські підходи до реформування армії молодої республіки. Для втілення її в життя потрібен був мирний час.

Підсумки своєї державної творчості М. Шаповал робив неодноразово: «Брати участь у великій справі, багато робити, з нічого зробити щось – в цьому насолода і справедлива гордість самим собою». Історія дала свою оцінку державотворенню в період 1917-1920 років [2, 9, 14].

В організації державного апарату були великі недоліки: до праці недостатньо залучили державотворчих осіб, серед держслужбовців не було згоди і порозуміння як через політичні погляди, так і особисті (амбіції), відсутня відповідальність керівних осіб і недостатній професіоналізм, зовнішні умови не сприяли втіленню в життя планів розбудови держави.

Критично оцінював Микита Шаповал період свого державотворення, але бачив в цьому необхідність і користь для майбутніх поколінь:

«Забудеться наше безголов'я, наша розтіч, наші сіренькі почуття і безкрилі думки, але не забудуться очищені від сміття і брудних відтінків наші діла, великий твір нашого покоління – принцип української державності і його реальна форма – Республіка українського трудового народу» [9, 14].

Для Шаповала омріяним ідеалом держави, якому він залишався вірним до кінця життя, була Українська соборна, самостійна, трудова соціалістична республіка.

Займаючись науковою роботою в еміграції, Микита Шаповал питанням державності приділив достатньо уваги. Багато з його досліджень втілилися в життя з проголошенням незалежної України, деякі ще чекають своєї пори і нового осмислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белебега І. Україна і комунізм. – Харків, 2000.
2. Миронець Н.М. М. Шаповал про національне відродження та державність // Політологічні читання. – 1993. - №2. - С. 150.
3. Українська Центральна Рада. – К., 1997. - 1-2 т. - С.413-414.
4. Шаповал М. Минувшина і будучина української визвольної боротьби // Київська старовина. - 1993. - №5. - С. 42.
5. Шаповал М. Мій шлях. Тези-спогади. - Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 3563 оп.1 спр.83 арк. 7.
6. ЦДАВО. Ф. 3903 оп.1 спр.6 арк.4.

7. Винниченко В. Відродження нації. - Київ-Відень, 1920 (1990).
8. Мицюк О. Доба Директорії УНР. Спомини і роздуми. - Львів, 1939.
9. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. Спогади. - Нью-Йорк, 1958.
10. Туган-Барановський М. К лучшему будущему. - Москва, 1912. - ст. 75
11. Туган-Барановський М. Соціальні основи кооперації. - Москва, 1905.
12. Нагаєвський І. Історія української держави. – К., 1994.
13. Субтельний О., Жуковський А. Нарис історії України. - Львів, 1991.
14. Шаповал М. Щоденник. - Новий Йорк, 1958.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Тетяна ЄЩЕНКО,

*кандидат філологічних наук, проректор
з наукової роботи Донецького інституту
соціальної освіти*

ІДІОСТИЛЬ МИКИТИ ШАПОВАЛА В АСПЕКТІ ПСИХОПОЕТИКИ (з нагоди 125 - річчя письменника)

У статті проаналізовано специфіку ідіостилю Микити Шаповала в аспекті психопоетики. Визначено домінанти мовленнєвого почерку автора шляхом репрезентації частотності ключових слів художнього мовлення у тісному зв'язку з психофізіологічними особливостями митця слова. Підкреслено, що саме спосіб мислення носія мови зумовлює витворення ним своєрідного мовного стилю.

Донедавна лінгвісти були переконані, що поняття "ідіостиль" охоплює винятково мовний шар художнього твору, тобто його зовнішню форму, і є "індивідуальним використанням мови" (К.Фосслер), "сумою усіх рис індивідуальної мовленнєвої системи" (К.Гертнер). При цьому акцентувалася увага на

експресивному характері стилю (М.Ріффатер, Б.Томашевський, І.Фонадь), який досягається трансформацією автором загальноживаних мовних елементів, а саме: їх свідомою диференціацією, комбінуванням і слугує витворенню авторського імагенативного світообразу (В.Виноградов, П.Гіро, В.Гурний, Ж.Марузо). Згодом поняття "стиль" пов'язують з індивідуальною структурою сил, що формують поетичний світ автора (В.Кайзер), з біологічними потребами людини (Л.Шпітцер), з індивідуальною та колективною природою психіки (Ю.Кляйнер), з таємною міфологією письменника (Р. Барт) [8, с. 44].

Сучасний підхід до вивчення таких ключових понять лінгвостилістики, як "індивідуальний стиль" ("ідіостиль"), "ідіолект", "індивідуальна мовна картина світу", "мовна особистість" позначений поліаспектністю тлумачення їх із врахуванням антропоцентричних тенденцій у мовознавчій науці третього тисячоліття. Останні репрезентують симбіоз соціальних, культурологічних, психофізіологічних, гендерних факторів, що зумовлюють неповторність витворюваного адресантом поетичного мовлення.

Поняття "ідіостиль" розуміємо як "сукупність усіх мовно-зображувальних засобів носія мови, що реалізують його ідіолект - динамічне мовомисленнєве утворення, яке відбиває авторське бачення світу [9, с. 171]".

Огляд лінгвістичних праць вчених останніх років показав, що розвідки у царині поетичної творчості здебільшого спрямовані на виявлення специфіки ідіостилю носіїв мови різного віку - дорослих, дітей, підлітків (праці Н.І. Бересневої [3], Рувольової [12], К.Ф. Сєдової [13]), різної статі - жінок і чоловіків (дослідження О.І. Горошко [1], О.М. Бакушевої [2], Л.О. Ставицької [14], О.О. Тараненка [16]), різних професій і сфер зайнятості - журналістів, акторів, криміналістів, письменників, різних психотипів - холериків, сангвіників, меланхоликів, флегматиків, інтровертів, екстравертів тощо. В україністиці активно розробляють вказаний напрям представники харківської лінгвістичної школи О.Вербицька [5], Л.Лисиченко [11].

Очевидним є те, що індивідуальні пріоритети в лексиконі, граматиконі, прагматиконі та в інших лінгвістичних компонентах мовної особистості структуруються як на основі

загальногуманітарних складників: людина соціальна, біологічна, когнітивна, аксіологічна, естетична і под., так і на основі засобів власне лінгвістичних, і залежать від цілісної системи мовної особистості, тобто набору елементів («людинотипів»), з яких формується власне «его» мовця (цит. за: [15, с.7]).

Так, М.П. Брандес пропонує характеризувати ідіостиль письменника із врахуванням трьох аспектів: 1) об'єктивно-психологічного; 2) суб'єктивно-психологічного; 3) власне мовного [4]. В.М. Даниленко веде мову про: а) соціальний (світоглядно-прагматичний); б) психофізіологічний (когнітивний, емоційний, біологічний і под.); в) вербальний (семантико-граматичний, прагматичний тощо) рівні мовної особистості [6, с.248-262]. Індивідуальний стиль наразі постає своєрідною маніфестацією мовної особистості.

М е т о ю пропонованої розвідки є виявлення типологічних рис ідіостилу українського письменника першої половини ХХ ст. Микити Шаповала в аспекті психопоетики - розділу психо-лінгвістики, що вивчає психічні процеси індивіда у ході витворення (говоріння, письма) і сприймання (читання, слухання) поетичного мовлення (пор.: [10]). Оскільки поетична творчість одночасно охоплює і художнє витворення (породження), і художнє пізнання, і художнє спілкування, засобом такого спілкування, слушно зауважує О.О. Леонт'єв, є "квазіоб'єкт мистецтва - елемент спілкування, який має самостійне функціональне навантаження. Власне авторський смисл художнього мовлення поета співвідноситься з особистістю людини загалом, цілісною системою її ставлення до світу. Можна вести мову про те, що мистецтво є особистість, віддзеркалена в квазіоб'єктній формі" [10, с. 200]. Квазіоб'єкт мистецтва - це не стільки образ навколишнього світу, скільки образ людини у цьому світі, образ ставлення людини до цього світу.

Простежимо ідіостиль Микити Шаповала з урахуванням об'єктивно-психологічного, суб'єктивно-психологічного та мовного аспектів.

Об'єктивно-психологічний рівень мовної особистості М. Шаповала.

Індивідуальний стиль письменника є виразником не лише його психічних рис, а й особливостей, які зумовлені суспільною

свідомістю – політичною, етичною, національною, релігійною. Адже мовна особистість несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального оточення, традицій національної культури, а також постійно знаходиться в пошуці нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності. Окрім цього, ідіостиль зумовлений також мовностилістичними ознаками культурно-історичного періоду. Іншими словами, мовна своєрідність автора виявляється на фоні стилю певної епохи. Микиті Юхимовичу Шаповалу випало на долю жити і працювати на зламі XX століття. Це був складний час війн, революцій і докорінної зміни соціально-політичного ладу суспільства. Національне відродження, доля українського народу для Микити Шаповала були не абстрактною мрією, а реальним життям, жертвою і наполегливою працею. Яку б посаду він не обіймав, де б він не працював - від лісничого, шахтаря, підпоручика до літератора, публіциста, доктора соціології, провідного вченого-державотворця, кожен його крок наближав відродження Вільної України. Не випадково ключовими поняттями епохи першої половини минулого століття стали слова-концепти: "воля", "мрія", "незалежність", "доля", "життя", "поступ". Домінантними вони є і у творчості поета, пор.:

*Уранці йду...не оглядаюсь,
Дивлюся пильно в далечінь,
І непохитно сподіваюсь
Побачить вільною хоч тінь...* [17, с. 112].

*У даль життя непохлоливо
Я йду і буду вільно йти,
Аж поки мрія незрадлива
Вести захоче до мети...* [Там само].

Приклади ілюструють, що процес авторського метафороутворення перетворюється на акт утвердження індивідуального світорозуміння, репрезентує його самобутність, специфіку пріоритетно-мовних зацікавлень у лексиці, утілює властиву йому світоглядну концепцію світу. Водночас, постає виразником колориту доби першої половини XX століття.

Суб'єктивно-психологічний рівень мовної особистості Микити Шаповала пов'язаний, перш за все, з його психосоціотипом, оскільки ідіостиль – це різновид творчої мовленнєвої діяльності, своєрідний тип мовомислення, спосіб лінгвальної поведінки індивіда в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування. У цьому разі темперамент, тип вищої нервової діяльності, склад характеру, різновид уяви мають безпосереднє відношення до оформлення змісту художнього мовлення і складають основу психофізіологічного рівня індивідуального стилю письменника.

У цьому контексті доречно звернутися до типології особистостей, опрацьованої відомим психологом К.Юнгом [18, с.199-218]. Згідно з класифікацією вченого, мовну особистість М.Шаповала кваліфікуємо здебільшого як екстраверта, оскільки його увага переважно зосереджена на зовнішньому світі - довкіллі. Підтвердженням останнього є численна кількість етнонімів, через які репрезентовано культурологічний концепт "Україна" - *поле, степ, ліс, Чорне море, Мар'їна гора, Серебрянський ліс, Карпати, смерека, осокара, пісня, думи, Вкраїна, хата, Дніпро, Сіверський Дінець, село, соловейко, гай, долина, калина, зорі, місяць, українська ніч, вечірня зоря*. Яскравим прикладом викладеного вище є вірш "Соловейко не співає...", порівняймо:

*Соловейко не співає
В зачарованому гаю,
Бо деś плаче у долині
На обірваній каліні...*[17, с. 118].

Віршована мова М.Шаповала - національно маркована. Такими етнокультурогемами здебільшого є топоніми - гідроніми, ороніми, ойконіми, а також лінгвонаціональні символи. Через ключові слова ідіостилу перед читачем постають мальовничі пейзажі рідної Сріблянки, українські краєвиди з її річками, полями, гаями і долинами. Про романтизм як ознаку української ментальності писало чимало дослідників. Згадував про нього й А.Міцкевич, не обходили увагою Д.Чижевський, М.Костомаров. У зв'язку з цим переконуємося, що вказана риса є детермінантною у мовотворчості Микити Шаповала. Це, в свою чергу, вказує на

наявність у письменника власне "української душі". Окрім цього, визначаємо поета-земляка як емоційний тип, оскільки для розглядуваного автора пріоритетним є ставлення до світу та його оцінка (прийняття / неприйняття). Ще однією стильовою ознакою поезій Микити Шаповала є кордоцентризм. Вона виявляється через частотність вживання лексем "душа", "серце":

*В своїй душі замореній
Уривки спізнені
Колишніх смілих мрій -
Тих молодих моїх квіток...
Кроплю їх слізьми і журбою
І піднімаю над собою... [17, с. 120].*

*Моє серце не спочине
Біля серденька дівчини,
А самотнє проспівас
Співи згубленого раю [Там само, с. 118].*

Як бачимо, емотивна оцінка довкілля органічно пов'язана з ідіостилем і набуває таких властивостей його особистості, як *сумний, пристрасний*, залежно від холеристичного типу нервової діяльності – як тип *загостреного* емоційного напруження. Песимістичний склад характеру Микити Шаповала надає його поезії *мінорного* звучання. На вразливість психіки поета вказує частотність лексем з астенічною емотивною семантикою, а також слів, що обтяжені негативною конотацією: *смуток, смерть, отрута, кайдани, неволя, сльози (слізеньки), зло, журба, горе, злидні, жаль, труна, холод, могила, рана, погибель, голод, лихо, сирота, біль, відчай, хижак, хмуритися, жаліти, стогнати, плакати, журитися, тужити, клякнути, самотній, страшний, бідний, чужий, голий, обшарпаний, вбогий, хворий, гіркий, згублений*. Мовотворчість поета подекуди позначена розпачем, зневірою, тяжким депресивним станом:

*Не хочу вірить, думать, почувать
Жену думки всі геть.
Але ж вони вчепились і гудять
Про смерть, про смерть, про смерть [17, с. 87].*

Ампліфікація лексеми "смерть" посилює зображуваний емоційний стан ліричного героя, надає поетичному мовленню емоційно напруженого звучання.

Оскільки М.Шаповал має нахили - частіше мислити образами, аніж поняттями, - формується своєрідний тип мовної особистості, що водночас оперує конкретними і чуттєвими образами. Останні репрезентовано метафорами-уособленнями, епітетами, перифразами, порівняннями. З-поміж епітетів виокремлюємо низку слів, вживаних у переносному значенні і закорінених у фольклорну традицію: *ясні зорі, тихі води, рідний край, коханий край, лани широкополі, чисте поле, дужі хвилі, веселі пісні, ніжні пісні, місячна ніч, зоряна ніч, зачарований гай, срібна роса, сміливі думи, вбогая доля, натхненні думи*. На народнопісенність як ознаку мовного стилю М.Шаповала вказують нестягнені форми прикметників із закінченнями *-ая, -ії, -еє* (*вбогая, сміливії, натхненнії*). Етнічна складова мовотворчості Микити Юхимовича демонструє не так стилізацію під фольклор, як первісне світовідчуття, з яким жили давні українці. Аналіз мовних фактів надав підстав констатувати: мова - першоеlement культури, джерело і засіб створення культурних цінностей, основа образотворення в поетичному мовленні. Саме у цьому полягає її культуротворча й етнозберігаюча функції. Неабиякою майстерністю у художньому мовленні письменника позначені порівняння: *"Самотні хвилі, мов зірки на небосхилі..."*, *"Думи натхненнії, думи укохані, в даль полетіли, мов птахи сполохані..."*, *"Птицею-галкою будуть кигикати думи, зворушені лихом Вкраїни..."* [17, с.118]. Метафорична система поета початку XX ст. - це здебільшого персоніфіковані образи: *"Шумить, говоре чисте поле"; "Широкий лан, мій рідний лан, // Простягся понад морем. // Зелений гарний свій жупан // Розкинув з гір на гори"; "Хвиля хвилю наганяє, // Одна одній все говорить..."; "Соловейко не співає...// Бо дець плаче у долині..."; "Підперезав село убоге // Тонкий вигадливий Дінець"* [17, с. 112-125]. У поданих вище метафорах усталюються асоціативні зв'язки слів, характерні для мовно-індивідуальної свідомості М.Шаповала, власне авторська інтерпретація синтагматики / парадигматики цілих розрядів лексем. Неповторна гра стилетворчих засобів поета, естетичне

забарвлення письма, відцентрова сила органічного художнього стилевідчуття, репрезентація у поетичних творах метафор-уособлень надає підстав вести мову про індивідуально-творчий вияв та самотність автора.

Мовотворчість М.Шаповала репрезентує сенсорний психосоціотип. Це поет почуттів, а не думок, поет відбиття, а не втілення, спостерігач, а не експериментатор (тут використовуємо термінологію Ш.Баллі, Д.Овсянико-Куликовського). Йому властива перцепція подій як реальності, як фактів, чуттєвого досвіду, що ґрунтується на відчутті. Переконаємося, що словесні образи цього митця є виразно предметизованими, майже відчутними на дотик і легко уявлюваними візуально. Порівняймо:

*Гай дубовий спить без руху,
У обіймах ночі мліє,
Прислухається до духу
Чарівниці конвалії,
І схиляє сонні віти
через берег в срібну воду,
Наче в глиб тії блакиті,
Що зійшла з небес досподу.
Гілка гілці щось шепоче,
Ворухнеться ненароком,
Усміхнувшись в саяві ночі,
Поринає в сон глибокий... [17, с. 121].*

Отже, за характером відчуттів Микита Юхимович є письменником візуального, а не акустичного типу. У зв'язку з цим, поетичний "текст" М.Шаповала здебільшого постає як "світ" (за Ю.Лотманом). Мовний простір письменника сконструйований в адекватних системах і його варто розглядати як своєрідну «фотографію», ідентичну картину дійсності, збудовану за допомогою мовно-зображувальних засобів. За цим, безумовно, стоїть міметична концепція художньої творчості (дзеркального відображення життя, аналогічної транскрипції довкілля). Сприймаючи мову як світ, М.Шаповал прагне усунути різницю між змальованим об'єктом (життям) і моделювальними засобами (мовою). Відповідно до чого глибина художніх образів

лежить на поверхні твору і є матеріалізованою, тобто репрезентована мовними засобами предмета висловлювання (світу). Це так звана поезія «факту» (В.Шкловський).

Представники етнопсихолінгвістичної школи, визначаючи ключове поняття "етнічний менталітет", вказують на стійкість та ізоморфізм мислення мовної особистості, яке постає через протиставлення опозицій: "Ми" - "Вони", "Свої" - "Чужі". Адже мова - невід'ємний складник внутрішнього єства індивіда, що тісно пов'язаний із людською психікою, зі свідомим та позасвідомим. Психічна структура носія мови - створювача поетичного тексту, є неповторною, унікальною та своєрідною. Творче мислення поета - пластичне, рухоме і витворює почасти несподівані та незвичні асоціативні рішення. Роль позасвідомого у процесі творення художнього образу у вітчизняній науці до недавнього часу категорично заперечувалася і применшувалася, або ж зводилася до маячні, божевілья, невропатії чи патології у психіці митця слова. Окремі аспекти цієї проблеми порушили у своїх працях Н.Вей, О.Вейгандт, П.Карпов, В.Касаткін, Ф.Майоров, В.Марселі, Г.Рассолімо та ін. Дослідники індивідуальної мовотворчості митців слова зосереджують увагу на герметичних словесних витворах, як на власне онтологічному розумінні адресантами речей та співвідношень між ними. Адже «поет своїм творчим талантом здатний проникнути у таїну того, чого не може сягнути людський розум; митець проникає у павутинку відношень між словом і річчю, яку воно називає» [7, с.180-181].

Ідіостиль Микити Шаповала варто розглядати в українській етнопсихолінгвістичній традиції. Зокрема, елемент згаданої вище дихотомії "Своє" у художньому мовленні автора репрезентується частотним вживанням присвійних займенників *мій, моя* - "*Моя журба*"; "*Моя неволе*"; *Мій рідний краю*"; "*Мій коханий краю*"; "*Мій народе*"; "*Мій рідний лан*". Показовими наразі є наступні рядки поета:

*Мій рідний край - пахуче поле,
Мій рідний край - квітучий май,
Моя журба, моя неволе.
Незмірний біль, страшний одчай!* [17, с. 125].

Невипадково Микита Юхимович пов'язує свою долю з долею свого народу, вияскравлюючи окремі аспекти психотипу українців: *"У даль життя непохливно // Я йду і буду вільно йти, // Аж поки мрія незрадлива // Вести захоче до мети // Мене й тебе, о, мій народе..."* [17, с. 112]. Така естетика тотожності віддзеркалює особливості національної психіки української лінгвоспільноти, які передаються на рівні так званої етносоціальної (генної) пам'яті. Міркуючи про лексичний вияв концептів "Чужі" і "Вони", підкреслимо різноманітність їхньої репрезентації у поетичних текстах М.Шаповала - *чужі печалі, кайдани, вороги, хижакі, прийми, неволя*. Власне межі поетичного мовлення письменника вказують на межі його внутрішнього світу.

Мовний рівень ідіостилю Микити Шаповала.

Попри те, що більшість слів художнього мовлення вживаються у тексті не в прямому, а в переносному значенні, руйнуючи усталені семантико-синтаксичні зв'язки між словами, письменник постає ще і як практичний користувач, носій української мови, який дотримується узуальних правил за критеріями: правильність, точність, логічність, яскравість, доречність, багатство тощо. Оскільки поезія Микити Шаповала здебільшого датована 1908-1917 роками, ідіостиль письменника увібрав у себе ознаки фонетичного принципу письма (так звана "грінченківка"), який панував у той час в Україні. Зокрема це виявилось у написанні префікса *од-* (замість *від-*) у віддієслівних прикметниках, іменниках, дієсловах та прийменниках: *"Іду, але не покида // Тебе одданий... // Мій рідний і коханий краю..."*; *"Обухом вдарив один в Голод - // Одвагу смілим породив, // Якої вічно-творчий молот // Бажання приспані збудив"* [Там само, с. 115]; *"І я од дерева старого - // Життя мого - байдужно одірвусь // Впаду й не трісну серед нього - // В житті лиш одгуком озвусь..."* [Там само, с. 123]; *"Попередня одказала [хвиля]: // - Не спинюсь я для обіймів...// Вас позаду ще чимало... // Я не йду ніколи в прийми."* [Там само, с. 113]. Ознакою віршованої мови письменника є написання через дефіс слів з *-що-* (*по-що, що-дня*): *"Відкіль прийшов, куди і по-що?"*, а також відсутність

приставного **з-** у слові звідкіль: "Махнув [лан] крилом через майдан, // В Карпати ті далекі, // Відкіль пісні шумлять на лан // З кедрини та смереки... [Там само, с. 113]. Микита Шаповал вдається до двоїни як архаїчної форми граматичної категорії числа іменників: "Зелений гарний свій жупан // Розкинув [лан] з гір на гори // І полами покрив ліси: // Кавказькі буки й граби, // Зип'явся там на небеси, // Під хмарнії громади. [Там само]. Двоскладові прикметники нестягненої форми, а також дієслова наказового способу 2 особи множини, що мають закінчення - **іте** (замість - **іть**) в ідіолекті М.Шаповала виконують роль поетизмів і слугують створенню ним стилістичного ефекту - надання мовленню фольклорного колориту, урочисто-піднесеного звучання: "вість рознесіте"; "хмарнії громади", "вбогая доля", "сміливі думи". Наведені приклади переконують, що Микита Шаповал постає водночас і носієм, і творцем національної мови. Автор поезії будує художнє мовлення відповідно до стильових норм української мови першої половини ХХ століття, з її правилами та законами розвитку.

Отже, підхід до вивчення ідіостилю письменника в аспекті психопоетики дає можливість врахувати гетерогенну інформацію про мовну особистість, зосереджує увагу на її соціальному, психофізіологічному та мовному рівнях. Вияв антропоцентричності у мові здійснюється через ключові слова, які постають показниками ідіостилю письменника, функціонують як культурно-історичні та історико-лінгвальні фактори розвитку літературної мови, оскільки відбивають специфіку мислення мовців певного часо-епохального періоду та віддзеркалюють відповідну лінгвоестетичну систему образного відтворення світу письменниками. Іншими словами, власне лінгвістична проблема: яким постає створювач художніх інновацій у мовних одиницях, лексико-семантичних побудовах та структурах, висловлюючи свою філософію, власну концепцію світу, залежить від синтезу позамовних факторів та чинників. Врахування останніх надає підстав у науковій дослідницькій практиці комплексно підходити до вивчення питань ідіостилю мовної особистості, аналізувати власне лінгвістичні явища, не абстрагуючись від носія мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горошко Е.И. Особенности мужской и женской ассоциативной картины мира в русском языке // Wiener Slawistischer Almanach. - № 40. - P. 201. – 248.
2. Бакушева Е.М. Особенности эмоциональной речи мужчин и женщин (на материале французского языка) // Язык и эмоции. - Волгоград: Перемена, 1995. - С.32 - 37.
3. Береснева Н.И. Периферийные реакции в детских ассоциативных полях: Проблемы социо - и психолингвистики. - Пермь: Перм. ун.-т, 2002. - Вып. 1. - С. 53-55.
4. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс. – М., 2004. – 416 с.
5. Вербицька О.А. Ономазіологічні функції синестезійної метафори в укр. мові (на матер-лі прикметників відчуття): Автореф. дис... канд філол. наук: 10.02.02 / Харк. держ. пед. інст-т ім Г.С. Сковороди.- Х., 1993.- 24 с.
6. Даниленко В. Покоління національної депресії // Іменник. Антологія дев'яностих. - К.: Смолоскип, 1997. - С. 248-262.
7. Зубрицька М. Літературна герменевтика // Слово. Знак. Дискурс. Антологія літ.-крит. думки др. пол. XX ст. - Львів: Літопис, 1998.- С. 180-181.
8. Иванюк Б.П. Метафора и произведение (структурно-типолог., историко-типолог. и прагматический аспекты исследования). - Черновцы: Рута, 1998. - 252 с.
9. Идиостиль // Большой энциклопедический словарь. Языкознание. - М., 1998. - С.171.
10. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики - М.: Смысл, СПб.: Лань, 2003. - 287с.
11. Лисиченко Л.А. Психологічна детермінованість худож. мовлення // Вісник XV.- Вип.491.- Сер. філол. - Харків: Харк. нац. ун-т, 2000. - С. 605-608.
12. Рульова О.О. Номінативний аспект дитячого мовлення (на матеріалі фр., гр., англ. та укр. мов: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук (10.02.15) / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. - Одеса, 2002. - 19 с.
13. Седова К.Ф. Возрастная психолингвистика. - М.: Лабиринт, 2004. - 330 с.
14. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості // Дивослово. - №5-6. - С.45 - 50.

15. Сукаленко Н.И. Учение А.А.Потебни и совр. антропоцентрическая лингвистика // Вісник Харк. ун-ту.- Вип.491. - Сер. філол. - Харків: Харк. нац. ун-т, 2000. - С. 91-93.
16. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // Мовознавство. - 2005. - № 5. - С. 3-25.
17. Шаповал М. Вибрані твори // Терещенко В. Велетень із Донбасу. - Артемівськ, 2001. - 153 с.
18. Юнг К. Психологические типы // Психология индивидуальных различий: Тексты. Учебное пособие для психол. фак. ун-тов. - М.: Изд-во МГУ, 1982. - С.199-218

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Віра ПРОСАЛОВА,
доктор філологічних наук, професор
Донецького національного університету

АВАНГАРДИСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.ШАПОВАЛА

*У даль життя непохлоливо
Я йду і буду вільно йти,
Аж поки мрія незрадлива
Вести захоче до мети...*

Авангардистські тенденції, орієнтовані на докорінну зміну художньої практики, виявлялися у літературному процесі у різних періоди, набуваючи щоразу нових відтінків. Авангард – це явище певного часу, обумовлене установкою на епатаж, на заперечення попередників, на прагнення знищити створене, щоб розчистити шлях новому. “Зміст поняття “авангард”, як і поняття “модернізм”, - підкреслювала С.Павличко, - має конкретні особливості не тільки в кожній національній літературі, але й на кожному етапі розвитку цієї літератури” [1, с. 183]. Адже те, що було авангардним у певний період, з часом стає звичним. Під авангардом, як вважає В.Моренець, розуміють “специфіку ідейно-естетичних новоз’яв у світовій літературі даного часу” [2, с. 136]. Руйнація, з якою нерідко асоціюється авангард, відроджується щоразу в нових варіаціях. Згадаймо, наприклад, гучні перевтілення Михайля Семенка, котрий оголошував себе то

кверофутуристом, то панфутуристом, то “останнім поетом”, маючи на увазі загибель мистецтва спочатку буквально, а потім образно, і т.п. Однак взаємини між типовим авангардистом М.Семенком і М.Шаповалом-Сріблянським були відверто опозиційними, про що свідчить, скажімо, така нищівна характеристика першого, як “дегенерат”. Це протистояння обумовлене неприйняттям формалістичних експериментів невгамовного М.Семенка, відчутною байдужістю до формальних ознак нового мистецтва.

Представники “Української хати”, як і футуристи, проголошували розрив з класичною спадщиною, завзято воювали зі своїми літературними противниками. Проте за цим зовнішнім збігом помітна суттєва відмінність: “хатяни” відзначалися націоналістичною орієнтацією тоді, як лідер футуристів М.Семенко, котрий дебютував в їхньому органі, оспівав “сонцесняний” Жовтень. На думку теоретиків “Української хати”, націю можуть врятувати сильні особистості, здатні консолідувати і спрямувати її енергію. М.Шаповал, зокрема, підкреслював, що “українство жило й живе тепер з одного імпульсу – націоналізму, який і мусить охопити життя всієї нації” [3, с. 201]. Націоналістична орієнтація “хатян” означала “розбудову нації з метою її майбутньої автономізації, а також розбудову того, що тепер називається національною ідентичністю” [4, с. 130]. Критики “Української хати” розглядали національне в естетичному плані. Український дух, на думку М.Сріблянського, - це “великий, складний у своїй грандіозності організм, з безліччю внутрішніх процесів руху і чарівних нюансів настрою” [6, с. 95]. Саме цей дух, на його думку, породжує “квіти творчості”.

У діяльності представників “Української хати”, яка виникла в Києві і проіснувала лише 5 років, було багато справді авангардного, епатажного, розрахованого на шокування розчуленої читацької аудиторії. Намагаючись подолати побутовізм, народницькі кліше, “хатяни” заперечували традиції. Їх інтелектуальний лідер М.Шаповал у статті “Порожнє місце” проголошував, що “культури в нашій минувшині – нема!”, що в історії нашої культури переважали безпринципність, варварство і тьма, що в нашій культурі немає митців, гідних наслідування.

Суголосність подібних висловлювань гаслу російських футуристів – “скинути Пушкіна, Достоевського, Толстого та ін., та ін. з Пароплава Сучасності” – очевидна. Негативістський дискурс “хатян” виявлявся у скиданні усіх “ідолів”, запереченні культу маси.

Усвідомлюючи, що перспективи літературного розвитку необхідно шукати і виробляти, Шаповал-літературознавець так оцінював тогочасну літературну ситуацію, яка змушувала його бути різким, категоричним: “Консерватизм української художньої думки вражає невіджаловано при першому знайомстві з нею. Вона не те що не летить вперед, а тупає позаду життєвого поїзда, що несеться в будучину крилатим змієм. Коли в сусідніх літературах іде перестрілка на нових позиціях, виробляються в літературних лабораторіях нові комбінації та елементи, то в нас письменники, переживуючи стару патріотично-романтичну жвачку і вперед не хочуть зробити кроку. А коли хто й зробить, то його сіпнуть за полу; не послухає – назвуть “безбатченком” і пустять на чотири вітри” [6, с. 428]. Саме консерватизм художнього мислення, утилітарне розуміння мистецтва викликали різке заперечення у “хатян”, котрі орієнтувалися на здобутки європейських літератур, всупереч назві журналу, що асоціювалася з чимось домашнім, теплим, затишним, прагнули прорвати завісу інертності, тієї непролазної рутини, яка виникала в умовах “заблокованої літератури”. Опозиційне ставлення до літературно-мистецької ситуації виявлялося у категоричних імперативах, що мали місце у літературознавчих розвідках, публіцистичних виступах. Безапеляційність, категоричність висловлювань не допускали сумнівів, передбачали віру, що була передумовою скидання усіх без винятку “ідолів”.

Агресивність відчувалася у ставленні до спадщини класиків української літератури. Тих же, хто орієнтувався на Європу, на здобутки європейської культури, “хатяни” як послідовні європеїсти підтримували. Так, скажімо, Ю.Дарагана – чільного представника Празької поетичної школи - М.Шаповал вважав “таємно-молитовним”, маючи на увазі багатозначність символіки його творів, величезний вплив на сучасників.

Авангард складний і суперечливий за своєю природою. Розчищаючи “місце” для невисловленого, виконуючи, по суті,

санаційну функцію, він не створює естетичних цінностей. “Його роль – санаційна, заперечувальна (і в цьому розумінні – “апофатична”),- підкреслює В.Моренець.- Створення тривалих естетичних цінностей (“побільшення присутності Бога”) не є його органічною функцією, випадає говорити про “звільнення місця” для присутності Бога в духовному житті суспільства. Коли ж і народжуються тривалі естетичні цінності, то не згідно з природою авангарду, а всупереч їй, як виняток, як відхилення від самого авангарду...” [2, с. 154].

Характеризуючи авангардне мистецтво, В.Моренець наголошує на тому, що головним для нього стає “вразити, розтормосити, збудити, викликати активну реакцію сторонньої людини” [Там само, с. 156]. При цьому бажано досягати миттєвого відгуку, тобто несподіваного, невиваженого, неосмисленого.

Подібні інтенції виявлялися у творчій діяльності М.Шаповала, свідомого своєї місії бунтівника. “Література індивідуалізму, його поезія і сон, - писав він, - будуть мостом, по якому молоде покоління перейде з ночі старих в день свого цвіту. Наша бунтівницька література, наш індивідуалізм збережуть наші сили для життя, а не для марнування їх у наймах біля панських порогів” [7, с. 186]. Митець протестував проти безсилості духа, прагнув утвердити культ сильної особистості, проголошував індивідуалізм як “соціальний зміст”. Він усвідомлював, що естетичні цінності творять не колективи, а індивідуальності. Винятковість ролі митця підкреслювалася такими його характеристиками, як “пророк”, “захисник ідеалу”, “речник святий” та ін. М.Шаповал, як і його сучасник Г.Чупринка, свято вірив у місійну суть поета:

*Повстане серед вас на стражі
Пророк, захисник ідеалу.
(М.Шаповал)*

*Ти пророк, ти світлий геній,
Ти блискучий метеор!
(Г.Чупринка)*

Перегук між “хатянами” відчутний навіть на лексичному рівні і виявляється в оперуванні словами одного лексичного ряду.

Опозиція індивідууму і не здатного піднятися до його рівня натовпу виявлялася визначальною і відверто декларувалася у статтях. “Ніякої гармонії між творцем і юрбою не буває і не може бути” [3, с. 201], - стверджував М.Шаповал у статті “Поет і юрба”. Якщо це справді неможливе, то хто ж поведе інертну масу. Антиномічність подібних висловлювань більш ніж очевидна.

Зверхнє ставлення до юрби, підвладної сліпим інстинктам, охопленої егоїстичними потребами і не здатної зрозуміти велику людину, відчутне, наприклад, у поезії “Великий Пан своє добро...”. Юрба зображується тут “купою гною”:

*Для всіх було, багато всім –
А кожен став усе хапати,
І думав, що йому, не їм,
Призначив Пан запанувати*
[8, с. 241].

Протистояння Пана юрбі не може бути подоланим, бо вона не варта навіть співчуття. Між ними лишається прірва нерозуміння. І чим більших успіхів досягає творча особистість, тим менше розуміє її загал. Ніцшеанська ненависть до юрби, котра не здатна зрозуміти генія, породжує комунікативний розрив: митець говорить у пустелю, бо його не чують сучасники. Аморфність, байдужість, ницість юрби унеможливають комунікацію.

Витравлюючи рабський дух, плекаючи віру в сильну особистість, М.Шаповал протиставляв сучасникам - оспалим, байдужим - своє “Я”, доводив таким чином значимість людської індивідуальності:

*На могилі кам'яним стовпом
Я стоятиму з німим докором,
Й похоронним у руці хрестом!*
[8, с. 244].

Герой-індивідуаліст реалізується у своєрідних масках-ідеалах. Відбулося, по суті, заміщення його реального “я” ідеальним еквівалентом, котрий протистоїть і юрбі, і всьому світу.

Малюючи картину загибелі України, поет прагнув розбудити свідомість співвітчизників, повернути їх до проблем

сьогодення. Він свято вірив у пришестя Месії: “Йде пророк і, може, згуба / Його розіпне або спале, / Та хрест його й огонь вік буде / Світить красою ідеала...”. М.Шаповал сподівався, що “вища людина” і “вища культура” стануть тим “творчим синтезом, з якого народиться новий культурний світ – модерне українство” [5, с. 98].

Як свідок і безпосередній учасник національно-визвольних змагань 1917-1920 років поет пережив гіркоту розчарування, біль поразки, що викликали закономірну в цій ситуації апеляцію до вищих сил (“О Ти, Найвищий!”). Покараний любов’ю до України, М.Шаповал відчував увесь тягар її становища, прагнув передати дух “молитов наших і поклонів, бажань, жадань, надій, прокльонів”, тобто все те, чим жило його покоління. При цьому автор виявляє відкритість емоцій, автологічність і навіть самокритичність: “Роки минули в Празі швидко, / Роки минули золоті / У емігрантському гурті: / Даремно, нудно й дуже бридко!”

Ліричний герой поета – не представник юрби, а вищий обранець. Цю особливість помітив ще П.Богацький, рецензуючи збірку “Самотність”. На думку рецензента, самотність “недоступна рядовим людям з юрби, а є чудовою прикрасою великої прекрасної душі поодиноких вибранців неба”. Самота осмислюється як передумова самопізнання і зростання, це та самота, яка трактується Є.Маланюком як “висота”.

Що ж до “хатян”, М.Шаповала зокрема, то в їх діяльності поєдналися авангардистські і класичні тенденції. Відштовхуючись від народницької риторики, поет не міг уникнути її штампів: усіх отих “хатоньок”, “ягідок”, “зіроньок”, “слізоньок” і т.п. Якщо літературно-критичні та публіцистичні статті відзначалися нетолерантністю до попередників, то у поетичних творах відчутні ремінісценції і з ними, і з сучасниками, а найчастіше з О.Олесем. У поезії М.Шаповала домінувала традиційна образність, народницькі кліше: “співи солов’їні”, “чисте небо”, “місячна ніч”. Україна в його сприйнятті була сонячною, зоряною, вишневою, тобто традиційною. Зображуючи її, поет вдавався до кольорів національної символіки: “Жовта нива, жовта нива / Та блакитні волошки, / Наче матінка щаслива / І веселі діточки...”. Проте під впливом кровопролиття у ліриці з’являлися інші, апокаліптичні картини:

*І я бачу, що ти згинеш, Україно,
Задубієш, беззахисна, у степу,
Як вмира в заметах кинута дитина,
Як конає біла квітка у склепу*
[8, 244].

Цим візіям протиставлялася сильна особистість.

У поезії М.Сріблянського спостерігалася еклектичність, “не збігання теорії зі сферою художньої практики” [5, с. 96], поєднувалися елементи народницького і модерністського дискурсів. Ці елементи у різні періоди творчості відповідно корелювалися. Еволюція поета відбувалася переважно в тому аспекті, про що писати, і меншою мірою у тому плані, як писати.

Позиція М.Шаповала, як і інших “хатян”, була суголосною “вісниківцям”, по-перше, націоналістичною зорієнтованістю, по-друге, розумінням ролі особи в історії, по-третє, усвідомленням значущості вольового чинника в людському житті. Але ототожнювати її з “вісниківською” немає підстав, бо це різночасові явища.

М.Шаповал – “людина великої ініціативи” (за свідченням видатного українського громадського і політичного діяча Б.Мартоса) – належав до неврівноваженого покоління, яке то не приймало визнаних майстрів, то вибухало ліричним шалом, то піддавало все сумніву, то, травмоване поразкою національно-визвольних змагань, несло свій тяжкий хрест. Як соціолог він розробляв шляхи, якими нація повинна була йти до мети, як громадський діяч активно працював задля України, як літературознавець утверджував естетичні критерії в оцінці художніх явищ, виробляв концепцію літературного розвитку, як поет сугестював національну енергію. У сприйнятті сучасників він був сильною особистістю, “однією з найяскравіших індивідуальностей свого часу, людиною великих здібностей, темпераменту та амбіцій у кращому розумінні” (Г.Журба).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павличко С. «Мистецтво», або авангард як антимодернізм // Дискурс модернізму в українській літературі. - К.: Либідь, 1999.

2. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К.: Основи, 2002.
3. Сріблянський М. Поет і юрба: До характеристики «культу» Шевченка // Українська хата. - 1910. - Кн.3.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. - К.: Либідь, 1999.
5. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997.
6. Сріблянський М. Pro domo sua...// Українська хата. – 1909.
7. Українська хата. - 1911.
8. “Українська хата”: Поезії 1909–1914 рр.- К.: Молодь, 1990.

ББК 60.51 (4 Укр) 6

Віталій БІЛЕЦЬКИЙ,

*кандидат філософських наук, доцент
Донецького національного університету*

ПОСТАТЬ МИКИТИ ЮХИМОВИЧА ШАПОВАЛА В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Ставлення до вітчизняних культурних і, зокрема, наукових надбань сьогодні нарешті зазнає ґрунтовних змін. На відміну від ідеологічно вивіреної радянської гуманітарної науки, яка гальмувала поступ національної культурної автентичності, широке коло сучасних вчених поступово починає усвідомлювати, що для повноцінного аналізу і, тим більше, прогнозування соціокультурних, економічних процесів конкретної країни чи народу необхідно детально дослідити його спадщину, під чим слід розуміти широкий спектр унікальних ідейних і матеріальних надбань.

Це повною мірою стосується вітчизняної соціологічної науки, яка сьогодні доволі швидко розвивається. Але куди рухається ця наука у своєму розвитку? Якими є її загальні вектори? Чи є у неї специфіка, унікальність, спадковість?

Нова наукова дисципліна, яку нині опановують українські студенти-соціологи - „Історія вітчизняних соціологічних теорій і вчень” - здійснює плідний пошук відповідей на ці запитання. Дослідники доводять, що українська прото- і власне академічна

соціологія мають глибокі історичні корені, тематичну специфіку, що відбиває актуальні для народу соціальні процеси. Впродовж століть наша громадознавча наука набувала неповторності, народжуючись, на відміну від європейської, з історіографічної, культурологічної тематики. Традиційними для українських соціологів *до певного часу* були прагнення дослідити автохтонний менталітет, уможлядно віднайти найбільш прийнятні форми влади і адекватні українські соціальній специфіці моделі соціальних інститутів, сприяти українському націотворенню.

Проте і спадковість такої тематики, і будь-яка самотність зникли під час існування СРСР, у якому соціологія або категорично заборонялася, або штучно позбавлялася найвагомішої теоретико-методологічної складової, перетворюючись на конкретно-дослідну ланку „єдино вірного” історичного матеріалізму.

Саме тому нинішня пострадянська українська соціологія вимушена наново відкривати для себе О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, Р.Мертон.

Разом з цим, сучасні науковці-гуманітарії, рухаючи соціологічну науку в руслі основних загальносвітових надбань, повинні пам'ятати, що вони розвивають саме *українську соціологію*, діють на *українському* соціокультурному просторі. Здобути таке розуміння можна лише шляхом ознайомлення з працями численних дорадянських вітчизняних гуманітаріїв, а також соціологів, які діяли поза межами ідеологічного тиску СРСР.

До плеяди таких вчених слід віднести І.Гізеля, Г.Сковороду, М.Драгоманова, М.Костомарова, І.Франка, М.Грушевського.

Особливим творчим, мистецьким і організаційним талантом був також наділений український соціолог європейського масштабу і громадсько-політичний діяч Микита Юхимович Шаповал (1882 – 1932 рр.). Він народився у нашому краї, під час дорадянської незалежної України, обіймав посади міністрів в урядах В.Винниченка та В.Чеховського, але, як і багато інших принципових українських вчених, був вимушений емігрувати.

Перебуваючи з 1919 року в Угорщині, а згодом – у Празі, він розгорнув активну політичну і культурну діяльність. Зокрема М.Шаповал був активним представником Уряду Української На-

родної Республіки у екзилі, головою Українського Громадського Комітету, організатором Всеукраїнського Робітничого Союзу у Чехословаччині. Користуючись своїм вагомим авторитетом і визнаністю, Микита Шаповал надавав ідейну, а почасти і матеріальну підтримку вченим, які прагнули виїхати з СРСР – зокрема, Питириму Сорокіну.

Не менш відомим є М. Шаповал як творець відомих українських наукових та просвітницьких шкіл у Європі. Зокрема він є співзасновником Української господарської академії у Подєбрадах, Українського Високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова, головою Українського соціологічного інституту у Празі.

Справедливо належить Микита Юхимович і до класиків української соціології. Він є автором таких соціологічних і соціально-історіографічних праць: «Село і місто», «Міжнаціональне становище українського народу», «Ляхоманія», «Гетьманщина і Директорія», «Жертви громадської байдужості», «Шевченко і самостійність України», «Загальна соціологія», «Українська соціологія», «Соціологія українського відродження».

Зберігаючи спадкоємність традиційної соціологічної тематики, М. Шаповал, як теоретик, головну увагу у цих та інших роботах приділяв *феноменові суспільства* взагалі, а також питанням *руху української нації*.

Суспільство він дефінував як гуртування людей, які живуть у взаємному зв'язку – коли поведінка однієї людини чи кількох осіб детермінує поведінку інших. Вчений також оригінально класифікував суспільні групи, виділивши такі їх різновиди:

- організовані (всередині них є взаємини керівництва і підлеглості);
- неорганізовані (відсутня стала організація);
- елементарні або прості (в них індивіди поєднані за однією ознакою);
- кумулятивні (індивіди поєднані за кількома ознаками).

Розробляючи положення про *національне суспільство*, український соціолог вважав його мікрокосмом світового, який у стислій формі виконує функції другого у економічній, культурній, політичній сферах.

Такі позиції М.Шаповал екстраполював, перш за все, на українську націю, вказуючи, що суспільство в Україні стане зрілим лише тоді, коли на теренах нашої держави ці сфери будуть встаткованими, а громадяни самостійно підтримуватимуть їх на рівні сталого розвитку.

Частина названих вище праць Микити Шаповала є, власне, *грунтовними підручниками* з соціологічної науки, яких навіть сьогодні в Україні порівняно небагато. Авторське бачення логіки цієї науки у вченого було таким:

- відомості про людину і про форми суспільної організації;
- чинники суспільного руху;
- суспільний процес, під яким сукупно розумілися культурний, господарський і політичний;
- витвори суспільного життя - корисні (мову, письменство, науку, мистецтво, право та ін.) і некорисні (злидні, самогубство, гніт, зиск та ін.);
- розвиток суспільства від початкових до сучасних форм.

При цьому вчений детально прагнув показати не лише структуру суспільства, але й сформувати уявлення про *складну систему „космічних”* (фізичних, хімічних, геокліматичних), біологічних, психічних та соціальних чинників, які на нього впливають. М.Шаповал наголошував, що врахування комплексності і системності впливу цих факторів допоможе усвідомити складну детермінацію суспільної поведінки індивідів і соціальних груп, свідомо керувати ними за допомогою *соціотехніки*.

Шаповалівське ставлення до соціології як “правдивої науки про суспільство”, одного з потужних інтелектуальних і науково-практичних *інструментів становлення української державності* загалом домінувало у незалежних еміграційних українських соціологічних штудіях.

На жаль, у сучасній Україні ці акценти практично не збереглися – сьогоднішні пострадянські соціологічні теоретичні пошуки часто-густо протікають у руслі аналізу стану, векторів транзитивного пострадянського і глобального суспільств. Емпірична площина соціології, як і скрізь у світі, з різним ступенем сумлінності досліджує електоральні, споживацькі, громадянські позиції.

Підсумовуючи викладене вище, однією з пріоритетних задач діяльності осередків Наукового товариства імені Шевченка можна вважати *просвіту* сучасного студентства, зокрема, майбутніх соціологів стосовно класичної української гуманітарної, соціологічної автури шляхом видання посібників, підручників, курсів лекцій, різноманітних допоміжних матеріалів. Підвищення ерудиції молодих дослідників щодо тематики і надбань, які були напрацьовані українськими ученими, сприятиме корекції парадигми вітчизняної соціології, дозволить їй відновити традиційну проблематику і націотворчу функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал М. Загальна соціологія. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 368 с.
2. Історія вітчизняних соціологічних теорій і вчень: навчально-методичний посібник / Укладач Білецький В.В. – Донецьк: ДонДДУ, УКЦентр, НТШ-Донецьк, 2007. - 136 с.

ББК 63.3 (4 Укр) 6-4

Надія МИРОНЕЦЬ,

*доктор історичних наук, професор Київського
національного університету ім. Т.Г. Шевченка*

МИКИТА ШАПОВАЛ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ДЕРЖАВНІСТЬ

Микита Юхимович Шаповал – громадсько-політичний діяч, вчений-соціолог, поет і публіцист прожив недовге, але надзвичайно насичене подіями життя. І основним змістом усієї його діяльності була боротьба за національне відродження, за незалежну соборну Українську державу трудового народу.

Народився Микита Шаповал 8 червня (26 травня ст. ст.) 1882 року в селянській родині в селі Сріблянці, яке належало тоді до Бахмутського повіту на Катеринославщині. Навчався в народній школі та в Комишуватській двокласній школі в Бахмутському повіті, закінчив Ново-Глухівську лісову школу в Куп'янському повіті на Харківщині, Чугуївське юнкерське училище. Пізніше продовжував освіту в Харківському

університеті (1907 – 1908 рр.) та в Київському комерційному інституті (1917 р.), але жодного з вузів не закінчив. Як писав він у автобіографії, „в першому випадку через брак коштів, а в другім – через призив до війська і виконання громадських обов’язків під час революції та будівництва української державності” [1]. Але він усе життя займався самоосвітою і став не лише високоосвіченою людиною, а й відомим ученим.

Уже змолоду Шаповал задумувався над долею свого народу, над шляхами розвитку суспільства. Відповіді на ці питання намагався знайти у вивченні економічних та соціальних наук, захопився соціалістичною ідеєю, яку розумів як повне і всебічне визволення народу. Не приймаючи марксистської інтерпретації соціалізму, Шаповал намагався обґрунтувати український народницький соціалізм з урахуванням конкретних історичних обставин сучасного та минулого свого народу [2].

Революційна хвиля 1905 – 1907 років захопила й Шаповала. За організацію гуртка та пропаганду серед солдатів під час військової служби він був заарештований і вісім місяців протриманий у Варшавській цитаделі, а потім звільнений з війська через “політичну неблагонадійність”. 1908 року він прибув до Києва, де до 1910 року займався літературною працею: писав вірші, статті, які підписував псевдонімами: М. Сріблянський, М. Бутенко та іншими, разом з П. Богацьким 1909 року почав видавати журнал “Українська Хата”. Від 1911 по 1917 рік працював лісничим у маєтках М. Терещенка, займаючись одночасно й літературно-публіцистичною діяльністю, працюючи над книгами за основним фахом лісівника.

Однією з провідних тем публіцистики Шаповала цього періоду були його роздуми про шляхи розвитку української культури, які він бачив незалежними від літератури російської. Він писав: “Перед нами яскраво стоїть глибока проблема культури: чи йти старим шляхом українофільщини, чи залишити традиції хutorського світогляду і варварства та шукати культурного самоозначення? Так, шукати культурного самоозначення, бо це значить визволятись від залежності од чужої культури, маючи підстави і *поживу* у власній сфері мислення і

світovidчування. Тільки така сфера і дає право *емансипуватися від сусід*, а у їх однімає *змогу* накидати нам “вищу” культуру” [3].

Лютнева революція 1917 року в Росії породила надії на швидке національне відродження України і на побудову власної держави хоч і у формі автономії в складі демократичної Росії. Микита Шаповал активно включився в роботу з реалізації цих надій і сподівань. Він увійшов до керівництва Української партії соціалістів-революціонерів, яка організаційно оформилася в квітні 1917 року, був обраний до Української Центральної ради та її Комітету (Малої ради), а від 2 грудня 1917 року по 16 січня 1918 виконував обов’язки Генерального Секретаря, а згодом міністра пошт та телеграфів у кабінеті В. Винниченка; був він також членом і товаришем голови Київської повітової земської управи і Київським повітовим комісаром Тимчасового уряду (від 28 березня по 1 жовтня), а згодом – директором лісотехнічного економічного відділу Лісового департаменту і головою Всеукраїнської лісової спілки. Про політичну активність та громадський авторитет Шаповала свідчить те, що він обирався членом Демократичної наради в Петрограді і членом Передпарламенту, делегатом до Всеросійських і Українських установчих зборів, мав звання члена-співробітника Українського Наукового Товариства у Києві [4].

Шаповал був одним із найрадикальніших і найпослідовніших борців за автономію України, яку він трактував досить широко. Виступаючи на Київському губернському українському з’їзді, який відбувся 17 – 18 червня 1917 року, він говорив, що, спаливши стару царську хату і розволікши її сволоки, треба тепер подумати про побудову нової хати, про те, як завести новий лад у краї. “Народ український повинен сам бути господарем свого краю і сам розпоряджатися грішми, які він збирає. Ми хочемо розпоряджатися самі своєю землею і тими багатствами, які є під землею. Це зветься автономія. Ми сказали, що цієї автономії хочемо, і від свого слова не відступимося” [5]. Шаповал рішуче виступив проти Інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові Центральної ради, яка обмежувала автономію України. На його доповідь з цього приводу збори

Київської губернської української ради ухвалили резолюцію протесту проти цієї інструкції і висловилися на підтримку Центральної ради та її секретаріату “в боротьбі за проведення широкої автономії України” [6].

Найбільшою радістю Микити Шаповала було проголошення третім Універсалом Центральної ради Української Народної Республіки, яку він вважав “великим твором” того покоління українських політиків, до якого відносив і себе. Слова “Українська Республіка” він промовляв із великою гордістю і з особливим піднесенням. “В цих двох словах, - підкреслював Шаповал, - виблискує бриліант української громадської думки і творчості, в закінченій, досконалій, логічній формулі історичних стремлень українського народу. Будучі покоління будуть коментувати ці слова, наповняти їх тим або іншим змістом, комбінуватимуть складники цього змісту, але вони не переживуть такої радості народження, яку вже пережили ми, їм не доведеться вимовити великі слова перший раз, бо вже їх вимовило наше покоління” [7].

Лідери УНР, а серед них і М. Шаповал, не вважали більшовицький уряд у Петрограді законним і сподівалися на створення федерації вільних демократичних республік на чолі з однорідним соціалістичним урядом. Коли ж ці сподівання не здійснилися, а Раднарком Росії пригрозив Центральній раді війною й підтримав утворений у Харкові паралельний уряд – Народний секретаріат, Шаповал був першим серед керівників Центральної ради, хто виступив за розрив із Раднаркомом. На засіданні Генерального Секретаріату 15 грудня 1917 року він повідомив, що в Харкові більшовики їздять на автомобілях з плакатами “Смерть украинцам!” і заявив: “Треба розірвати цілком з Совітом Народних Комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками”. А 20 грудня він підтримав В. Винниченка, котрий розцінив ситуацію в Росії так, що виникла необхідність “проголосити незалежність України” [8]. М. Шаповал був співавтором четвертого Універсалу Центральної ради, який 9 (22 січня) проголосив: “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу” [9].

Шаповал рішуче виступав проти орієнтації на зовнішні сили в державотворчому процесі, засуджував закликання німців в Україну, виступав проти влади гетьмана Скоропадського і був одним з найактивніших організаторів протигетьманського повстання.

Будучи за часів Директорії один час міністром земельних справ (у складі уряду В. Чехівського, грудень 1918 – лютий 1919 року), Шаповал розробив закони про ліс і про землю, оголошені відповідно 7 і 8 січня 1919 року. Вони були схвалені Директорією й затверджені Трудовим Конгресом України. Згідно з цими законами, в українській державі передбачалося скасувати приватну власність на всі землі й ліси без викупу, непорушною залишалась тільки трудова селянська власність не вище 15 десятин (16,5 га). Закон визнавав приватно-індивідуальне користування землею, але відкривав простір і для добровільної колективізації [10].

Варто звернути увагу на оцінку Шаповалом рішення Трудового Конгресу 22 січня 1919 року про злуку західних і східних українських земель в одній Соборній Українській Народній Республіці. На його думку, ця подія мала велике морально-політичне значення, але, разом з тим, “ця злука була більш теоретично-юридичною, ніж фактичною, бо галицький Державний Секретаріат уперто стояв на тім, що лише на спільних Всеукраїнських Установчих Зборах буде остаточно установлено закон про форму включення західних земель в одну державну систему і організацію єдиної влади, а до того Західна область УНР мусила б бути цілком незалежною в своєму існуванні”. Те двовладдя, яке фактично було “злукою” проголошене на українській землі, принесло, вважав Шаповал, “необчислимі нещастя для українського народу” [11], бо привело до дальшого розколу українських сил через поглиблення протистояння між головою Директорії С. Петлюрою та диктатором ЗОУНР Є. Петрушевичем.

М. Шаповал розумів значення міцної армії для захисту української держави. Коли під тиском більшовицьких військ Директорія відступила на Поділля й уряд В. Чехівського подав у відставку, він, уже перебуваючи у Вінниці (лютий 1919 року),

подав українській владі проект організації земельної (селянської) армії. Вона мала базуватися на таких принципах: армія організується територіально (по селах, волостях, повітах), старшинство формується з представників *українських* партій, селянської спілки, вчительства і з дрібних селян-козаків. Російське старшинство, яке, за словами Шаповала, пасивно волоклося за українською владою і чекало Антанти і добровольців з Одеси і яке “саботувало, губило всю українську справу”, повинно бути розпущене [12]. Цей проект, за свідченням його автора, був прихильно зустрінутий, але в життя не втілений, бо керівництво Директорії взяло орієнтацію на Антанту, що, на думку Шаповала, згубно вплинуло на подальшу долю Директорії.

Цим, по суті, завершується державотворча діяльність Шаповала на рідній землі. Згодом своє ставлення до тогочасного революційного і державотворчого процесу в Україні Шаповал сформулював так: “Революцію ми розуміли і проводили, як соціальну, але ми одкидали методи більшовицькі. Ми були проти терору і насильств. Ми були за рівноправство трудових людей, не висували “диктатури” якоїсь однієї трудової групи” [13]. Для Шаповала омріяним ідеалом держави, якому він залишився вірним до кінця життя, була українська соборна, самостійна, трудова, соціалістична республіка [14].

У лютому 1919 року М. Шаповал виїхав за кордон і більше в Україну не повернувся. Якийсь час він був аташе дипломатичної місії УНР в Швейцарії, її секретарем в Угорщині, а в жовтні 1919 року був відряджений у справах місії до Праги як радник Директорії з культурно-просвітницьких справ за кордоном. Йому доручалося вести культурно-просвітницьку роботу серед військовополонених та біженців і всіх українських громадян, які перебували на території Чехословацької Республіки. В цій країні він залишався до кінця життя.

У Празі Шаповал заснував Український Громадський Комітет і в 1921 – 1925 роках був його головою. Ця благодійницька організація за допомогою уряду Чехословаччини організувала Українську господарську академію в містечку Подебрадах поблизу Праги (1922 р.) та Український високий педагогічний інститут

ім. М. Драгоманова в Празі (1923). Шаповал був також головою головного політичного комітету Закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, організатором Всеукраїнського робітничого союзу в Чехословаччині, одним з організаторів і членом надзірної ради Українського громадського видавничого фонду в Празі, видавцем і співредактором журналу “Нова Україна” (1922 – 1928 рр.), а 1924 року реалізував свою заповітну мрію – заснував і очолив Український соціологічний інститут у Празі.

Одним з головних напрямів діяльності Шаповала за кордоном було осмислення причин поразки тих сил, які боролися за незалежну українську державу, аналіз політичної ситуації в Україні під владою більшовиків, намагання визначити шляхи подальшої боротьби. Цим проблемам він присвячує низку своїх праць. Не розкриваючи детально аргументацію Шаповалом причин падіння української національної держави, оскільки ця тема буде розкрита іншими доповідачами, лише означу ці причини, визначені ним: відсутність чіткої соціальної програми у Центральній Раді, хитання і нерішучість у проведенні “соціальної революції” як Центральною радою, так і Директорією; відсутність власної міцної армії і вимушена цим орієнтація на зовнішні сили (Центральної ради на Німеччину, Директорії – на Антанту); недостатня сконсолідованість української нації, низький рівень національної свідомості українців, що, в свою чергу, було обумовлене соціальною структурою населення України. Він доходить висновку, що перед революцією ще не було *українського суспільства*, а було тільки “суспільство на Україні”, яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти [15]. У гострополемічній праці “Новітнє яничарство” він писав, що напередодні революції суспільство на Україні складалося з трьох категорій: темної маси, нечисленної інтелігенції і величезного свідомого яничарства, і підкреслив: “Коли нація має такий колосальний потенціал зрадництва і такий малий потенціал солідарності, то іншого результату, як погром своєї волі, вона не досягне в цім злім, егоїстичнім світі розбою і насильства” [16].

Які ж позитивні наслідки української революції бачив М. Шаповал? Найважливішим її наслідком для нашого народу, на його думку, було те, що “велика революція розбудила український народ до свідомого життя, цебто до боротьби за свої інтереси” [17], що в ході революції народився принцип української державності і його реальна форма – Республіка. Революція пробудила національну самосвідомість українців. “Украдене ворогом ім’я наше вернулось. Тепер кожний селянин і робітник знає, що він українець”, - підкреслював Шаповал. Світові стало відоме ім’я “Україна”, а це, вважав він, веде до того, що “світ своєю опінією підтримуватиме існування України як рівноправного члена всесвітнього суспільства” [18].

Аналізуючи характер держави і влади, що встановилася в Україні після перемоги більшовиків, М. Шаповал звинувачував “більшовицько-московську” партію за окупацію України. Договір, підписаний між Росією та Україною 26 грудня 1920 р., він назвав фікцією. Згідно з цим договором Україна передала Росії всі ті комісаріати, які становлять основу суспільного процесу (військові і воєнно-морські справи, Вищу Раду народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошт і телеграфів). Таким же облудним методом, на думку Шаповала, був створений і ССРСР, отже, писав він, “союзу жодного нема. Всі слова про “союз”, про “самостійність” і т.п. є одно бандитське нахабство і брехня окупантів для дурників і сліпців”. “Історія цей блуд виправить!” [19] – віщував він.

Колоніальний характер політики Росії стосовно України Шаповал доводить, спираючись на великий статистичний матеріал про національний склад населення України і відповідно - органів державного і партійного керівництва, показуючи невідповідність цих показників. Щодо українізації управлінського апарату, про яку в середині 1920-х років так багато говорилося, то Шаповал наполягав на тому, що її потрібно здійснювати не шляхом “вивчення мови чужинцями”, а через перехід влади до української більшості [20]. Однією з ознак нерівноправного становища Батьківщини Шаповал уважав те, що Україна не була представлена на міжнародній арені, що жодного українця не відправили послом за кордон. “Чому це так? – запитує він. – Чому

30 мільйонів українців СРСР не грають жодної значної ролі в державній більшовицькій системі?” І робить такий висновок: “Тому, що Україну Москва вважає за свою колонію, за раба, який бунтується” [21].

Докладніше ідеологічні засади колонізаторської політики Росії Шаповал розглянув у спеціальній праці “Міжнаціональне становище українського народу”, де викриває так звану “органічну теорію”, згідно з якою Росія – організм, існування якого неможливе без України. Навівши висловлювання багатьох російських культурних та політичних діячів, він пише, що маса російської інтелігенції мислить відносини між народами на сході Європи як “панування над ними руської *держави*. При чім, якою б не була ця держава – монархічна, республікансько-демократична чи совітська – вона мусить панувати над Україною і над іншими країнами. Де є риба, шерсть, бавовна, цукор, пшениця, метали, нафта і т.п. – з тим всім Росія відчуває “органічний зв’язок”..

Купувати, привозити, обмінювати – ні, це дарма, а треба *державно володіти*. Лише тоді Росія може “існувати” [22].

Більшовики своєю політикою, на думку Шаповала, посилювали залежність України від Росії через новий тип розподілу праці між окремими республіками. В Росії відкривались такі виробництва, які потрібні Україні, при тому, що в Україні або немає, або є в малій кількості виробництва, потрібні Росії. В наслідку буде бажаний ефект: Росія від України не залежить ні в чому, а Україну ставлять у залежність від Росії багато в чому [23].

Окупаційний характер більшовицької влади Шаповал пояснював тим, що за статутом цієї партії партійні організації республік СРСР прирівнювалися до обласних (або губернських) організацій, тобто були цілком підпорядковані ЦК ВКП(б), який з Москви керував діяльністю усіх державних установ, усіх рад, кооперативів, громадських організацій на всій території СРСР. Він передбачив, що саме після ліквідації диктатури компартії розпадеться й Радянський Союз. Ще в 1926 році він передбачав: “СРСР мусить розклатись на свої складові частини, а це може статись лише шляхом скасування диктатури компартії, котра всі

“гарні слова” в конституціях сучасних “самостійних” членів СРСР зробила жалюгідними фікціями.

Замість диктатури мусить прийти *міжнародна* демократія, цебто урівноправлення народів і нова їх взаємочинність, на основі інших норм, нова інтеграція, як вільних і незалежних” [24]. Не можна не подивуватися точності цього прогнозу.

Не був байдужим Шаповал і до проблем Карпатської України, яким приділив чимало уваги як у згадуваній книзі “Міжнаціональне становище українського народу”, так і в багатьох рукописних матеріалах, які зберігаються в його особистому фонді в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф.3563). Це, насамперед, рукописи його доповіді, проголошеної на семінарі 1 лютого 1930 року, під назвою “Політична структура Підкарпатської Русі”, а також підготовлених ним документів: “Платформа Партії Соціалістів-Революціонерів Підкарпаття” та “Програма Партії Соціалістів-Революціонерів на Підкарпатській Русі”. Ці та інші документи дають можливість охарактеризувати ставлення Шаповала до означеної проблеми в трьох основних аспектах: 1) історія; 2) її стан на кінець 1920-х років; 3) перспективи.

Не маючи можливості зупинитися на цих питаннях детально [25], відзначу лише, що Шаповал постійно підкреслював, що в Карпатах, зокрема й на території Чехословаччини, живе великий масив етнічних українців, які нерозривно зв’язані з усім українським народом, а слово “русин” вживав лише як синонім слова “українець”. Він критикував “провідні особи ЧСР”, у тому числі й Масарика, Бенеша, Крамаржа та інших, за непослідовність. Сформулювавши в теорії принцип: “національне об’єднання і державне усамостійнення кожного слов’янського народу”, чеські лідери вирішили проблему Підкарпаття на мирній конференції в Сен-Жермені в 1919 році шляхом включення його до складу ЧСР, обіцяючи Підкарпатській Русі автономію, але зобов’язання про надання автономії не виконали.

Перспективи подальшого розвитку Прикарпаття у тогочасних конкретно-історичних умовах Шаповал бачив у організації в межах ЧСР на землях, заселених русинами-українцями, національно-територіальної автономії (Підкарпатсько-україн-

ський автономний край) із краєвим соймом і урядом на чолі. Краєвий сойм повинен бути обраний на основі загального, прямого, таємного, пропорційного виборчого права без різниці статі, віри і національності. Українські землі, включені в Словаччину, повинні увійти в одну краєву автономну цілість.

Микита Шаповал помер 25 лютого 1932 року і не дожив до того часу, коли Карпатська Україна на короткий час стала автономною частиною державної федерації, а потім у березні 1939 року проголосила свою державну незалежність. Не судилося йому дожити й до тих прогнозованих і омріяних ним днів, коли розпався СРСР і Україна стала незалежною державою. Але його громадсько-політична і наукова діяльність сприяла розвитку подій у цьому напрямку.

З позицій нашого часу можна по-різному оцінювати політичні погляди та політичну позицію Шаповала. Але не можна сумніватися в тому, що був він великим українським патріотом і державником. Микита Шаповал залишив нам величезну творчу спадщину. Це близько 400 опублікованих праць (книг, статей, заміток, рецензій). Його особовий архівний фонд налічує 259 одиниць зберігання. Серед них – чимало рукописів його неопублікованих праць та інших документів, зокрема величезне і надзвичайно цінне історичне джерело - його листування з багатьма визначними діячами. Частково ці документи останнім часом введені в науковий обіг дослідниками, але більшість залишаються невідомими широкому загалу. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України готовий підготувати до друку архівний фонд Микити Шаповала, якщо знайдуться кошти на його видання. Заслуговує на публікацію окремою монографією й дисертаційне дослідження Олени Чумаченко “Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала”.

Було б дуже добре, якби серед земляків Микити Юхимовича Шаповала знайшлися меценати, які фінансували б видання його творчої спадщини та праць про нього. Це було б найкращим пошануванням пам’яті про визначного нашого співвітчизника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Миронець Н. М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність // Політологічні читання. – 1993. - №2. – С.150.
2. Там само.
3. Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність (з літературного життя р. 1911 на Україні) // Українська Хата. – 1912. – №2. – С.105.
4. Українська Центральна рада. Документи і матеріали: В двох томах. – К., 1997. – Т.2. – С.413-414.
5. Цит. за: Миронець Н. Вказ. робота. – С.153.
6. Там само.
7. Шаповал М. Минувшина і будучина української визвольної боротьби (промова на роковини Української революції в Празі 12 листопада 1920 р.) // Київська старовина. – 1993. - №5.- С.42.
8. Миронець Н. Згад. робота. – С. 154.
9. Українська Центральна рада. Док. і матер. – Т.2. - С. 103.
10. Див.: Закони про землю і ліси в Українській Народній Республіці і Універсал Народної Республіки до трудового селянства. – К., 1919.
11. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програми (Виклади в Америці). – Прага, 1927. – С.129-130.
12. Шаповал М. Військо і революція (Соціологічний нарис). – Прага; Львів, 1923. – С.19.
13. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – С.129.
14. Там само. – С.60.
15. Див.: Шаповал М. Соціологія українського відродження (з соціології і політики національного відродження). – Прага, 1936. – С.36.
16. Шаповал М. Новітнє яничарство // Нова Україна. – 1922. - №8-9. – С.4.
17. Цит. за: Миронець Н. Згад. робота. – С.163.
18. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – С. 251-252.
19. Там само. – С.267.
20. Шаповал М. Більшовизм і Україна. – Прага, 1926. – С.18.
21. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – С.274.
22. Шаповал М. Міжнаціональне становище українського народу. – Прага, 1934. – С.47.
23. Там само. – С.48.
24. Шаповал М. Більшовизм і Україна. – С.56.
25. Детальніше див.: Миронець Н., Чумаченко О. Проблеми Карпатської України в науковій спадщині Микити Шаповала // Етнічна історія народів Європи. Вип. 11. Духовна культура українців на етнічних землях впродовж віків. – К., 2001. – С.19-23.

Олена БІКЛА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціальних дисциплін Донецького
інституту соціальної освіти

УСВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І СОЦІАЛЬНИЙ ДОСВІД МИКИТИ ШАПОВАЛА

*Епоха революції нам не принесла визволення і
не могла принести. Коли ми вірили і сподівались, що
станеться чудо і що українське суспільство виникне
по декрету – це наше нещастя, за яке український
народ і інтелігенція заплатили дорогою ціною крові.
Ця ціна крові зобов'язує...*

М. Шаповал, 1936 р.

Соціологи стверджують, що загальна ідея, яка об'єднує і у якій відсутній образ ворога – національна (загальнонародна), а відсутність ідеї призводить до невротизованості нації, бо діє вольове бажання політиків; відзначається, що відсутність ідеї констатує стадію дезинтеграції суспільства. Однак національна ідея – це зв'язок, а не уніфікація різноманітних вільних людей. В останні часи в Україні полюбують згадувати про національну ідею, про її значущість для українського народу і його історії. Наприклад, в передмові, з якої починається Універсал національної єдності 2006 р., акцентується увага на “появі історичних вимог та можливостей об'єднати свої зусилля, досягнути національної єдності” [1]. У зв'язку із цим цікаво поміркувати над українською національною ідеєю саме в історичному її розвороті – від виклику до виклику, від першої чверті XX ст. до першої чверті XXI ст.

Події Жовтневої революції 1917 р. і громадянської війни та події останніх трьох років в Україні можна віднести до так званого пасіонарного перегріву української нації на шляху

становлення її як політичної нації. Проведення паралелі між двома пунктами, які відзначені модернізаційними змінами українського суспільства у відстань майже сто років не випадкове. Історики і соціологи відзначають зростання української самосвідомості ще в XIX ст., коли розпочався процес ідентифікації українського народу, неоднозначний процес відродження української політичної нації.

Мислячи тойнівськими категоріями, початок XX ст. можна співвіднести із викликом часу. Потім, за радянські часи, отримували відповідь, і ось знову отримали виклик, але якою на цей раз буде відповідь? У період відповіді і тоді, у XX ст., і сьогодні, в XXI, саме національна ідея має зібрати розгалужене суспільство після часів розладу. Україна й досі проходить міжнародну соціалізацію [2] і особливо загальмувала на другому її етапі, такому, як інтеріоризація, коли сама держава, всі державні інститути і особливо громадяни мають проникнутися вже згадуваною національною ідеєю, коли самість українського народу має бути переосмислена. Так сталося через складні трансформаційні зміни в українському суспільстві, через складний процес перетворення політичного, економічного, соціокультурного простору, який має ще складніше геополітичне розташування.

Соціологи відзначають, що українська нація, як це не звучить парадоксально, ще не може почати мислити категоріями політичної нації. Звідси й знаменита фраза экс-президента Леоніда Кучми про те, що “національна ідея в Україні не спрацювала... Звідси й геополітична багатовекторність.

Ми завжди вважали і вважаємо тепер, – констатує А. Гальчинський, – що світооглядний вакуум, про який ідеться, зможе заповнити тільки одне – національна ідея, квінтесенцією якої є наша державність, суверенність, консолідація політичної нації, забезпечення її самоідентифікації... Маємо бути свідомі того, що за роки незалежності українська нація поки що не відтворила повною мірою своє обличчя. Ми не розв’язали проблему національного примирення, не вирішили низки питань, що стосуються ситуації “Схід–Захід”, інших не менш значущих завдань... Україна відбулася як держава, тепер ми повинні

утвердити себе як українська політична нація. Саме від цього і залежатиме наше майбутнє, у тому числі й наші перспективи євроінтеграції [3].

Щоб Україна довго не перебувала в транзитному стані, державним інститутам необхідно відпрацювати дієві механізми для успішного завершення формування національної ідеї як “змісту дій для забезпечення національної єдності” [4], без якої, власне, не може відбутися нація як політична. Ще відомий соціолог Е. Дюркгейм зазначав, що суспільство базується передусім на ідеї, яку воно саме собі створює.

Національну ідею можна розуміти як “вибір психо-соціальних засобів захисту людини від соціуму та інших людей, а соціуму – від внутрішніх і зовнішніх проблем, який відбувається в певних межах глибинно-традиційної системи регуляції, що склалася в даному культурному й історичному середовищі” [5]. Цілі покоління... вимушені жити в невротизованому, внутрішньоконфліктному соціумі, а це спричиняє масову пасивність, апатію, соціально-політичну інфантильність... так сталося і з Україною. Начебто кожен окремо і має енергію, проявляє необхідну для виживання активність, але всі разом – безенергійний народ, не здатний розв’язувати проблеми свого спільного життя [6].

Тому українська національна ідея “повинна передбачати комплекс заходів, спрямованих на захист та укріплення України, її модернізацію, та посування її на світові ринки та у світове співтовариство, на розвиток почуттів гордості рядових громадян за свою країну, свою державу” [7].

Сьогодні відпрацювання загальнонаціональної ідеї дуже схоже на програмні гасла, але партій багато, а ідея має бути одна. Вона і спроможна буде об’єднати суспільство в умовах плюралізму ідей.

У двадцяті-тридцяті роки одним з архітекторів української національної ідеї української політичної нації, яка увібрала в себе дух свободи на повні груди і не одразу зрозуміла, що це лише певний крок на довгому шляху до незалежної самостійної нації. Отже, на іншому краї історії – ідеї українського письменника,

соціолога, політичного діяча – Микити Юхимовича Шаповала (1882–1932).

“Головною метою діяльності в еміграції для М. Шаповала була мета дати українцям наукову програму національного і соціального визволення. До цього його привели політичний досвід і праця наукового дослідника. У неперевершеній роботі “Соціологія українського відродження” (1922 р.) Микита Юхимович Шаповал робить історичний аналіз поразки української революції. Невтішно, але об’єктивно звучать його слова: “Історія помстилась над українським народом. Він поставив задачу створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для заступлення і ведення головних соціальних функцій” [8].

Найактивніший борець за українську державність свої дослідження соціології українського національно-визвольного руху оформив в книги “Українська соціологія”, “Соціологія українського відродження”, “Соціологія України”.

Микита Шаповал висував теорію національного суспільства. Він розглядав націю як “складне соціальне скупчення (верства), що характеризується діяльністю чинників мови, території і держави ... Без глибокого і наукового вивчення теорії нації свідомо національна політика є неможлива” [9]. У цьому суспільстві для побудови демократичної соціальної справедливої держави у співдружності із європейськими державами політичні, економічні і культурні функції повинні виконуватися українцями, – зазначав Микита Шаповал.

Дослідник творчості М. Шаповала О. Юренко визначає, що саме розвиток національної свідомості до ступеня національної ідеології, на думку М. Шаповала, дає життя і національному руху, зокрема боротьбі за національне визволення. Проте для М. Шаповала ця свідомість хоч і суб’єктивний чинник (і ознака нації), але він послідовно підкреслював її зв’язок з іншими, вже об’єктивними чинниками, які її певним чином детермінували. На ґрунті усвідомлення своїх інтересів..., – вважав Шаповал, – “розвивається національна свідомість, тобто свідомість колективних інтересів даної етнічної маси, спорідненої культурно-психічно. Культурно-психічна єдність чи спорідненість є

фактором первісного скріплення солідарності. Усвідомлення цієї солідарності і є, власне, тим, що ми називаємо національною свідомістю” [10].

За визначенням дослідника В. Терещенка, М. Шаповал був прихильником етнічного соціалізму – засуджував терор і насильство у революції, визначав людське життя й особу найвищою цінністю.... Переконавав, що усілякі концепції гетьманщини, монархізму, фашизму, більшовизму є ворожими в корені навіть самій ідеї відродження та суспільного будівництва [11].

З метою дослідження основного змісту національної ідеї і наближення до адекватного розуміння сутності, яку вкладали українці у судження про національну ідею, у тому числі і в першій половині XX ст., розшифруємо висловлювання Микити Шаповала з приводу національної ідеї, які склалися в роботу “Соціологія українського відродження”. Національна ідея була роглянута нами через її суб’єктивну інтерпретацію М. Шаповалом і являє собою “фрагмент” з мозаїки загального соціального досвіду усвідомлення і формування української національної ідеї українцями. Ці суб’єктивні значення – комунікативні символи, яких ми виділили десять – інтерпретуються нами та вибудовуються у певній логічній послідовності для конструювання типової моделі української національної ідеї, одну з яких “сконструював” Микита Шаповал у часи виклику українському народу.

Структуруємо роботу Микити Шаповала “Соціологія українського відродження” (надрукована у 1936 р.). За одиницю виміру приймаємо текст в цілому, переводимо текст з його первинного виду в одиниці аналізу, структуруємо за темами, які між собою пов’язані висловлюваннями з приводу національної української ідеї. Ці висловлювання підлягають аналізу саме шляхом проникнення у сенси та значення, які їм надає автор, тобто шляхом розуміння, інтерпретації сенсів соціальної комунікації. Такий якісний підхід як “друга” методологія соціологічного аналізу [12], із використанням десяти комунікативних символів, допоможе зібрати усю мозаїку загального соціального досвіду усвідомлення і формування української національної ідеї.

Нами було виділено десять комунікативних символів, які можливо застосувати і до інших публікацій з приводу висловлювань думок про українську національну ідею і складання загальної мозаїки думок з приводу цієї проблеми:

- 1) формування сутності поняття національної ідеї;
- 2) на які питання має відповісти національна ідея, які проблеми вирішити;
- 3) що стримує розвиток національної ідеї;
- 4) у контексті яких процесів знаходиться формування національної ідеї;
- 5) хто може вирішити проблему формування національної ідеї;
- 6) мета національної ідеї;
- 7) задача національної ідеї;
- 8) який конфлікт породжує національна ідея;
- 9) в чому визначається актуальність тексту, що аналізується, про національну ідею;
- 10) суб'єктивне ставлення до національної ідеї.

Що з приводу національної ідеї думав Микита Шаповал вісімдесят років тому?

1. Формування сутності поняття національної ідеї. Національний принцип як вираз культурно-психологічного зв'язку між людьми став мірилом для розбивки всього світового суспільства на окремі державно-монопольні об'єднання. Творення держав має дужу тенденцію опертися на національний принцип, що містить в собі культурно-психологічну силу зв'язку людських груп [13].

2. На які питання має відповісти національна ідея, які проблеми має вирішити? Отже, поділ праці між українськими і неукраїнськими елементами творив суспільство як міцний зв'язок на Україні. Суспільство на Україні є цілість з точки зору структури і функцій, але разом з тим – велика нецілість з погляду національно-культурного і суспільно-психологічного [14].

3. Що стримує розвиток національної ідеї? Ми не витримали на позиції бою, нас відсунуто від будівництва української держави і ми пояснюємо це злою підступністю ворогів і насильництвом, несправедливістю... Виходу нема: на

Україні ворог, поза Україною байдужість, у нас самих – безпорадність і безсилля [15].

4. *Хто може вирішити проблему формування національної ідеї?* Не марксизм. (Інтелігенція, але) почуття виштовхнутості з життя охоплює майже всю свідому інтелігенцію.

5. *У контексті яких процесів знаходиться формування національної ідеї?* Сучасна науково-суспільна думка переживає кризу в соціально-господарському укладові. (Стоїть) завдання суспільної перебудови... Грізна примара соціального перевороту... Європейські політики хочуть включити територію колишньої Росії в систему товарообігу і цим знайти вихід з кризи [16]... перед кожним пролетарем ясно стоїть об'єктивний факт: від капіталізму дорога йде через комунізм знов до капіталізму, але найгіршого – колоніального [17]. З культурно-історичного погляду сучасна криза виявляється в тому, що передова думка і капіталістичного, і соціалістичного табору або не може, або не вміє вказати виходу, способу для розв'язання тяжких проблем, що постають як наслідок сучасної організації суспільства [18].

Але притім думка знаходить ще первісні причини, від яких функціонально залежать і форми сучасної суспільної організації, і феномен суспільного життя... Чи не суперечить ідея “національного господарства” і національної політики тій загальній тенденції до вростання всіх національних господарств в одне світове господарство?... Під суспільством ставиться вся система пануючої суспільної ідеології з погляду державного, правового, господарського, національного, культурного [19].

6. *Мета національної ідеї.* В інтересах українського народу, для його відродження, його самостійності треба, щоб він був суспільною цілістю, але так в дійсності не було. Українська інтелігенція поволі створювала українське суспільство, заклавши для нього ледве початки, українське суспільство виростало з маленького зародку в надрах мішаного суспільства – ось дві категорії, які взаємно виключають одна одну. Зріст однієї є шкодою для другої і навпаки. Соціальний аналіз показує, що перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки суспільство в Україні, яке складалося з різнонаціональних елементів, так що головні соціальні функції в системі поділу праці

виконували чужі групи, ворожі самій ідеї українського суспільства... [20]. Ідея українського суспільства політично перемогла [1917 восени]. Але чи так було на ниві економіки і культури? [21].

7. *Задача національної ідеї.* Причини треба шукати... в основах і законах суспільного життя. Треба з'ясувати, чи вистачає суб'єктивно творчих і об'єктивних сил національного зв'язку на даному ступені розвитку для того, щоб перемогти всі інші суспільні зв'язки, що тримають нас в поневоленні.

8. *Який конфлікт породжує національна ідея?* Москалі – централісти, а “руське” київське панство хоче автономії – от і все, а де ж тут протиставлення національних інтересів, де ідеологія своєї самостійності? В “Литовському статуті”? Цього дуже мало. І тепер галицькі націонал-демократи пробують охороняти свою “автономію”, але хай велика Україна визволиться і стане українською, той побачите, як національний порив галицького населення перекине всю “самостійницьку” ідеологію інтелігенції й піде на психічне та організаційне єднання з усім національним колективом, ... є різниця між мовою “галичан” і “харківців”. При сучасних обставинах неможливо утворити ідеологію галицької нації – нема для того об'єктивних елементів культурно-психічної самостійності [22].

Історія помстилася українському народу. Він поставив завдання створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для заступлення і ведення головних соціальних функцій... Ця меншість справляється зі своїм завданням, а українська етнографічна більшість не справилась. Такий факт. Такий закон соціальної структури і поділу праці. Український народ занадто був слабкий, щоб обслужити суспільство: селянство несвідоме, а інтелігенція дуже мала і не має добрих суспільно-творчих кваліфікацій...

Українство поставило собі за мету відірвати Україну від московського “організму”, але Україна сама ще не змогла перебороти неукраїнську частину суспільства. Панування неукраїнської меншості пояснюється тим, що ця меншість соціально займає пануючу позицію і виконує керівну роль в суспільстві. Коли б ця меншість була українською, то українське

суспільство було б фактом, якого перемогти не можна [23]. Яким шляхом йти, за що взятись, яку програму намітити, на які ще нема відповіді. Загострення цих питань є показником нашої безпрограмовості, кризи [24].

9. *У чому визначається актуальність тексту про національну ідею, що аналізується?* Процес національного відродження ще не має своєї соціології, а тому відбувається шляхом емпіричного шукання свого ствердження в житті [25]. Будівництво українського суспільства ніби зупинилося. Ми не будемо, нас “будують” [26].

10. *Суб’єктивне ставлення до національної ідеї.* Несвідомо, без ясно поставленої мети, Котляревський став першим творцем національної свідомості. Він дав окреме мистецтво і цим заклав пункт, навколо якого почалася окрема психічна організація, перша система національного зв’язку [27].

От і виходить, за словами М. Шаповала, що на чудо не варто розраховувати і що українське суспільство не виникне по декрету, тому й українську національну ідею мають плекати усі соціальні верстви українського населення.

Аналізуючи висловлювання соціолога М. Шаповала з приводу українського національного відродження і української національної ідеї зокрема, слід визнати його значний, науково обґрунтований соціальний досвід в усвідомленні і формуванні української національної ідеї, який є одним з чисельних кроків у формуванні української нації як політичної.

Провівши якісний аналіз текстів сучасних авторів, які висловлювалися з приводу конструювання національної ідеї і обробивши двадцять публікацій у ЗМІ за визначеними нами комунікативними символами, висловимо деякі міркування громадськості за першими трьома секвенціями з приводу сутності української національної ідеї. В сучасних текстах визначається наступне.

1. *Формування сутності поняття національної ідеї.* Національна ідея – це оглядне і далекоглядне передбачення суспільного прогресу нації (національна ідея – як прогноз), яке, враховуючи історичне буття і самобутність народу і нації, висуває задачі для

перетворення соціальної дійсності заради розвитку нації й її самозбереження, у тому числі і в пам'яті нащадків.

Дієвим чинником у всебічному прогнозуванні є потреби більшості громадян, інтереси більшості соціальних груп і спільностей й цінності (пріоритети) усього суспільства, а саме підвищення свободи для більшості населення, міцна державність, впливовий середній клас, сталий розвиток народу, вибір розвитку із збереженням національної виключності та історичної самобутності. Свобода у нашому розумінні – це спроможність якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні природні – для кожного громадянина і геополітичні – для країни можливості.

Втілення національної ідеї заради єдності між всіма учасниками соціальної взаємодії, що освячує процес становлення політичної нації, має враховувати такі складні і несумісні види взаємодії, як угоду між громадянином і державою (про взаємні обов'язки і права, принципи особистого і громадського життя), суперництво та боротьбу малих і великих соціальних груп і спільностей, які представлені партіями і громадськими організаціями.

Національна ідея є джерелом розвитку і виконує базові функції у життєдіяльності нації і держави. Вона висловлює сутність і внутрішній сенс більшості членів суспільства у процесі самоідентифікації завдяки мові, обрядам, звичаям, “несе в собі визначальні прикметності народу і вимагає від нього для їхньої оборони та розвитку створення власної, ні від кого не залежної державної організації”, є етичною і моральною платформою для розбудови громадського життя і громадського усвідомлення. Національна ідея – це сутність і сенс існування нації, керманич державного і національного будівництва

2. На які питання має відповісти національна ідея, які проблеми необхідно вирішити? Хто ми такі? Куди ми йдемо? Як із населення й спільноти перетворитися на націю нову? Чого хоче народ досягти у найближчий час? Що є глибинним зв'язком основ держави? Хто я і в чому мій національний інтерес? Що для мене являє найбільшу цінність? Чим я готовий пожертвувати? Що мені робити сьогодні і завтра? Що таке взагалі українська національна ідея?

3. *Що стримує розвиток національної ідеї?* Формування громадянського суспільства відбувається стихійно, громадяни втратили бажання впливати на соціально-політичні процеси, бо не бачать можливості реалізувати мрію про своє і родинне щастя. Українці все менше асоціюють себе з конкретною державою. Серед українців панує, як завжди, світоглядний індивідуалізм.

Еліта, в свою чергу, ідейно неспроможна діяти і впливати на соціально-політичні процеси, оскільки в суспільстві існують розломи у світосприйнятті демократичного розвитку і слабкий рівень державного менеджменту і влади. Бюрократичний апарат не сприйняв українську національну ідею, у ньому переважає державницький акцент без широкого урахування соціального і культурного контексту. Бюрократичному апарату властиві економічна і політична корупція. Відсутня чесна конкуренція в економіці.

Відсутній науковий універсалізм у питанні формування і розвитку української національної мрії/ідеї і тому не спрацьовують соціальні технології щодо впровадження української національної ідеї.

Впровадженню української національної ідеї заважають міфи “про надзвичайно вдалі стартові можливості” України, про відсутність середнього класу, який є головним носієм національної ідеї.

Таким чином, проведений якісний аналіз текстів допомагає виявити досвід щодо формування української національної ідеї громадськістю у періоди потужних викликів для української нації на шляху її формування як політичної. Досвід Микити Шаповала, як і досвід його нащадків у наші часи, складає загальну мозаїку думок з приводу цієї проблеми, елементи якої не дуже відрізняються один від одного. Вважаємо, що для українського суспільства в цілому можливо формування єдиної української національної ідеї як оглядного і далекоглядного передбачення суспільного прогресу української нації, адже ми всі того бажаємо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Універсал національної єдності. 3 серпня 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru>.

2. Катаев С. Украина как „сателлитное“ общество // Методология, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ, 2002.
3. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – С. 355.
4. Універсал національної єдності. 3 серпня 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru>
5. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – С. 98.
6. Там само. – С. 102.
7. Бондаренко К. Блеск и нищета украинского национализма – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/376/33449/>.
8. Терещенко В. Микита Шаповал – велетень із Донбасу. – Артемівськ, 2000. – С. 75.
9. Шаповал М. Загальна соціологія. – К.: Укр. Центр духов. культури, 1996. – С. 151.
10. Юренко О. Микита Шаповал в дискусії з теорії нації 1920-х років // Наукові записки / Збірник: – К.: ІПіЕНД, 2000. – Сер. “Політологія і етнологія”; – Вип. 12. – С. 121.
11. Терещенко В. За що боровся Микита Шаповал // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2005. – Т. 8. – С. 179.
12. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание: объяснение, понимание социальной реальности. – 7-е изд. – М.: “Добросвет”, 2003. – С. 389.
13. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К.: Україна, 1994. – С. 19.
14. Там само. – С. 32.
15. Там само. – С. 11.
16. Там само. – С. 14.
17. Там само. – С. 5.
18. Там само. – С. 6.
19. Там само. – С. 7.
20. Там само. – С. 36.
21. Там само. – С. 39.
22. Там само. – С. 26.
23. Там само. – С. 42.
24. Там само. – С. 11.
25. Там само. – С. 10.
26. Там само. – С. 11.
27. Там само. – С. 27.

Надія ГРИГОР'ЄВА,
методист Донецького інституту соціальної освіти

МИКИТА ШАПОВАЛ І ГАЗЕТА «РАДА»

*Мій шлях – це шлях від найнижчого рівня
селянської свідомості до сучасного стану
європейської культурної свідомості.*

М. Шаповал

В журналістику Микита Шаповал прийшов студентом в пошуках заробітку. Перший критичний виступ в пресі журналіста-початківця Микити Шаповала відбувся в грудні 1907 року.

Київська щоденна газета «Рада» умістила статтю Микити Юхимовича «Листи з Харкова». Її автор емоційно виступав проти ворогів українського слова, намагався пристрасним зверненням до студентства якнайшвидше «зукраїнізувати» Харківський університет і по-молодецькому закликав здути «архівний пил» з професури. Проте критика автора не була суспільним негативом у ставленні до викладачів. Шаповал з великим розумінням і повагою поставився до мужнього, як на той час, вчинку професора фольклору і давньої літератури М. Сумцова, який першим у Харкові став викладати в університеті українською мовою. Початківець-журналіст захоплено розповідає про вмілий і цікаво побудований курс лекцій, які «переконливо показують слухачам, як українська мова поволі собі з «діалекту мужичого» поверталася в зброю культурного руху», М. Шаповал потрактовує вчинок професора «не стільки як науковий, скільки як моральний» [1, с. 3].

Отже, впевнений і вдалий перший крок в журналістику сповістив про появу в майбутньому майстерного українського публіциста. Публікація в київській газеті набула розголосу, показавши українству, що харківська молодь, не зважаючи на репресії і переслідування владних установ, наполегливо шукає виходу із самодержавної задухи.

Успішний дебют надихнув Микиту Шаповала до нових дій. Він намагається за матеріальної підтримки професора М. Пальчикова редагувати слобожанський часопис «Початок» з метою згуртування української національно-демократичної інтелігенції. На жаль,

трагічна смерть М. Пальчикова зруйнувала творчі плани М. Шаповала. Революційна активність Микити призводить до тимчасового арешту харківською жандармерією. В обмін на збереження свободи Шаповал обіцяє жандармам залишити навчання в університеті і виїхати в село до батьків. Замість батьківщини Микита з'являється в Києві (1908) і працевлаштовується на посаду коректора в редакції газети «Рада».

Власником київської щоденної газети «Рада» та її редактором був заможний херсонський землевласник Євген Чикаленко. Редакція стала притулком для Микити Шаповала, тому він «виконував і будь яку іншу технічну (чорнову) роботу в редакції» на вимогу власника [1], а також публікував свої перші літературні спроби.

Вдячний за надання притулку і роботи, працьовитий і старанний Шаповал не відмовляється від нескінченних дріб'язкових доручень редактора, котрий зверхньо з ним поводився. Чикаленко вбачав в Микиті лише коректора, хоча гарячкуватий і природно обдарований хлопець все більше про себе заявляв як талановитий журналіст. Врешті-решт Микита Шаповал здійснює свою мрію про видання сучасного українського часопису, який отримав назву «Українська хата» і побачив світ 1909 року в Києві. М. Шаповал, редагуючи журнал, продовжував працювати коректором в газеті «Рада»

Гуртуючи українську інтелігенцію, Микита Шаповал з братами Сергієм та Петром Єфремовими (газета «Рада») на сторінках часопису і газети затіяли тривалу полеміку щодо осмислення сутності національного питання.

Шаповал виступав за індивідуальність, «людину на повен ріст», із яскраво вираженим «національним обличчям», боровся з шаблонами, аскетизмом, обмеженістю думки й чуття в усіх царинах українства. Тривала полеміка закінчилася розривом. Причиною розриву стала рецензія С. Єфремова «Всесильна «Нова земля», опублікована в «Раді» в № 144-146 за 1910р., на книгу Б. Сокольського «Нова земля». М. Шаповал захистив автора книги від образливої рецензії, розкритикувавши рецензента в журналі «Українська хата». Запальний Єфремов на критику відповідає лайливою статтею «Жучки д. М. Срібляньського» (газета «Рада» №194 від 27 серпня 1910 року). Щоби покласти кінець образливим публікаціям, М. Шаповал надсилає 26 серпня 1910 р. листи до редакції газети «Рада» і особисто до Є. Чикаленка: «Єфремов в своїй цинічно розв'язній статті спотворив мої думки, вислови і використав книгу Сокольського щоб посварити

«Українську хату» з «Радою». Він звинувачував Єфремова в суб'єктивізмі в оцінці людей і неповазі до українського слова. В листі Чикаленку Шаповал викладає причини низького успіху газети «Рада» у київських читачів, тому що «її вели люди, які не любили української справи, своєї праці і не відчували відповідальності за свої слова і дії. Разом з листом він надіслав заяву про звільнення з посади коректора газети «Рада». Євген Чикаленко надовго образився на Шаповала і використовував будь-які можливості, щоб погіршити стосунки. Після занепаду Української народної республіки він у всіх гріхах звинувачував Винниченка і Шаповала: «Винниченко і Шаповал довели Україну до того, що тепер там панують більшовики», і відмовився взагалі з ними спілкуватися [2].

Керуючий Українським Громадським комітетом, який було створено в липні 1921 року, М. Шаповал організовує допомогу емігрантам, не звертаючи уваги на їх віросповідання та політичні переконання. Непрості стосунки між Чикаленком і Шаповалом, давня ненависть до панів ще з юних років погіршилися після статті Чикаленка «Де вихід?», опублікованої 15 квітня 1921 р. в українському тижневику «Воля», і відповіді-фельетоні М. Шаповала «Голос землі». Гострий і сварливий тон, сарказм автора фельетона викликав багато докорів з-поміж емігрантів. Стосунки двох діячів української еміграції обірвалися.

Але коли в грудні 1922 року хворий на той час Чикаленко шукає гроші на операцію, то Микита Юхимович виклопотав для нього пенсію у 500 чеських крон в громадському комітеті. У Відні родину Чикаленка, незважаючи на пенсію, дошкуляли злидні і нудьга, вони мріють про переїзд до Чехії «між свої люди», але повстали труднощі в отриманні візи. На допомогу знову прийшов М. Шаповал. Підозріло налаштований щодо нього Чикаленко навесні 1925 року переїздить до містечка Подебради, отримує посаду голови термінологічної комісії для складання агрономічного та лісового словника. За цікавою роботою забулися образи, зникла підозрілість у стосунках.

Належно визначити, що доля українського народу була не абстрактною мрією публіциста-земляка, а реальним життям зі своїми притаманними рисами й наслідками. Світоглядні переконання, які сповідував М. Шаповал в своїй діяльності, - це нерозривно поєднані питання національного і соціального. Боротьба за національне визволення означала і боротьбу за соціальні права, звеличення свого

народу до рівня цілісного суспільства, яке дозволяє задовольнити свої життєві потреби в сферах культури, науки, господарювання, управління, торгівлі тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал М. Мій шлях. Спогади. - К., 1955. - С. 3.

ББК 76.123 (4 Укр)

Валерій РОМАНЬКО,
*кандидат педагогічних наук, доцент Слов'янського
державного педагогічного університету,
член Національної Спілки журналістів України*

ЖУРНАЛІСТСЬКІ ЗДОБУТКИ МИКИТИ ШАПОВАЛА

Уродженець бахмутської землі Микита Шаповал добре знаний нащадкам як різнобічно обдарована людина. Чимало зробив він як громадський діяч, соціолог, поет.

Важливе місце у творчому доробку М.Ю.Шаповала займала журналістська діяльність, у якій здобутки нашого земляка були вагомими й цінними як на той час, такими актуальними залишаються вони й для сьогоденного читача. Саме у публіцистиці чи не найбільш повно М.Шаповал виклав свої громадянські почуття, торкнувся важливих подій сучасності, передбачав майбутнє України.

За журналістське перо Микита Юхимович активно узявся з літа 1907 року, коли перебрався до Харкова. Тут у газетах «Рада» та «Хлібороб» він друкує статті, переважна частина з яких - національно-визвольного характеру.

Особливе ж місце у житті М.Шаповала посідає літературно-громадський науковий журнал «Українська хата», який разом з П.Богацьким він заснував у Києві в 1909 році. За весь час існування цього видання М.Шаповал, як співредактор, згуртував навколо журналу талановиту молодь, для якої став ідейно-організаційним ватажком. До журналу в цей час долучилися А.Товкачевський, Г.Хоткевич, М.Євшан, Г.Чупринка, Г.Журба. Свою ідейно-політичну та громадянську позицію М.Шаповал

викладав і доносив до читача талановитими публікаціями: тут він виступав як поет, публіцист, літературний критик. Творчого доробку було стільки, що він змушений був вдаватися до літературних псевдонімів: М.Сріблянський, М.Бутенко, М.Ш. Твори Микити Шаповала та його колег надавали журналові значного впливу серед української інтелігенції, сприяли формуванню у читача громадсько-політичного та літературно-мистецького світогляду.

В «Українській хаті» формувався практичний досвід Микити Шаповала як редактора і публіциста, критика і політика. У цьому журналі, який сучасники відносили до числа модерних, він вперше виступає як революціонер і філософ, проголошуючи ніцшеанські принципи, ідеали внутрішньої свободи, принципи незалежності української культури та особливості національно-визвольної боротьби. Творча енергетика Микити Шаповала в цей період була настільки потужною, що він встигає співпрацювати й з іншими виданнями – з львівською газетою «Діло» та київською «Село».

Більшість критиків були, на диво, одностайні з шаповалівськими шанувальниками, високо оцінюючи його легкий авторський стиль, чітку мову викладу, поєднання прогнозів з глибоким аналізом соціально-політичного розвитку України, бадьорий оптимізм. Шаповалівський стиль письма був привабливим як для молодих, так і для маститих майстрів публіцистики.

Після закриття в 1914 році «Української хати» Микита Шаповал шукає можливості для видання нового українського журналу. Завдячуючи підтримці М.І.Терещенка, у 1916 році вдалося отримати дозвіл на видання у Москві україномовного журналу «Шлях». Саме на кошти цих двох людей – М. Шаповала та М.Терещенка – і почав виходити журнал. Хоча редактором М.Шаповал і не був, та в усьому відчувався стиль, характер публікацій, темперамент головного ідеолога створення незалежної і соборної України.

За часів Директорії, будучи міністром земельних справ, Микита Юхимович, як один з авторів земельної реформи, намагався якнайшвидше довести її положення до кожного селянина через новостворену газету «Нове життя». Працюючи в цій газеті, М.Шаповал проявив високий професіоналізм журналіста, державотворця, популяризатора в роз'ясненні

важливого державного циркуляра. Його дохідливі виклади матеріалу були зрозумілі читачам і чітко визначали необхідні дії.

Наступним важливим етапом журналістської діяльності Микити Шаповала слід назвати організацію і редагування в еміграції щомісячного журналу «Нова Україна», який почав виходити в Празі з 1922 року. Співзасновниками та співредакторами «Нової України» були Микита Шаповал та Володимир Винниченко - два видатні українські державотворці, письменники й журналісти. Журналістська діяльність М.Шаповала саме в цьому журналі була неймовірно цінною: кожна сторінка журналу, кожний його номер несли вагомий матеріал читачеві. Тут друкували матеріали з історії України, намічали перспективи розвитку боротьби з більшовицькою тиранією, підтримували творчу молодь. Журнал постійно знайомив емігрантів і читачів на Україні з кращими творами письменників-емігрантів, з науковими досягненнями українських вчених як в еміграції, так і на Україні, в країнах Європи і світу взагалі. Журнал відкрив нові імена талановитих письменників – Є.Маланюка, Г.Косинки, Ю.Дарагана, Т.Осьмачки. Тут друкувалися письменники старшого покоління: І.Франко, О.Олесь, В.Стефаник, О.Кобилянська.

На сторінках «Нової України» опубліковано багато власних творів Микити Шаповала: «Нова Україна», «Новітнє яничарство», «Голод на Україні і проблема націй», «Господарська відбудова України», «Шевченко» і ряд інших.

М.Ю.Шаповал часто публікувався в інших емігрантських виданнях - як українських, так і російських, що виходили в Празі. Його публіцистичні твори охоче друкували також чеські й німецькі видання.

Особливе місце серед щомісячних видань займав журнал «Трудова Україна». Засновниками і редакторами його були П.Богацький і М.Шаповал. Загартований «Українською хатою», творчий дует сприяв високопрофесійному висвітленню питань політики і суспільних наук, журнал став центральним органом української партії соціал-революціонерів. У кожному номері журналу друкувалися гострі науково-політичні статті М.Шаповала. Після його смерті журнал став виходити з оголоском: «Центральний орган Української партії соціалістів-

революціонерів, заснований т. М.Шаповалом». Упродовж кількох років журнал майже повністю комплектувався творами небіжчика.

Журнали, редаговані Микитою Шаповалом, мали відповідний позитивний вплив не тільки за кордоном, а й у більшовицькій Україні. Так, через рік після виходу «Нової України» у Харкові починає видаватись літературно-громадський журнал «Червоний шлях». Це був період потепління для українських літераторів. Активно працював у прозі Микола Хвильовий, у поезії – Володимир Сосюра, в недалекому минулому активні вояки армії Української Народної Республіки, які й очолили талановиту пореволюційну літературну молодь. Та це тривало недовго: самогубство М.Хвильового, В.Сосюра потрапляє до Сабурової дачі – розпочалося масове переслідування національно свідомих письменників та журналістів. Закінчувалося це трагічним фіналом – розстріли, психушки, тюрми, понівечені долі рідних та близьких.

Єдиним вільним рупором української літератури й української думки залишались емігрантські видання. Біля витоків деяких з них стояв наш земляк Микита Шаповал, який, давши їм життя, сприяв їхньому розвитку і розповсюдженню. Як редактор та журналіст він показав себе людиною працездатною і талановитою, політично грамотною і національно свідомою. Він завжди залишався вірним сином українського народу, вболіваючи за долю рідної землі, рідної України.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Інна СТАРОВОЙТЕНКО,

*стариший археограф Інституту української археології
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України*

МИКИТА ШАПОВАЛ І ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО: ПЕРЕХРЕСТЯ ЖИТТЄВИХ ДОРІГ

У кожного з них своя життєва дорога, своє соціальне і партійне обличчя, свій ідейний орієнтир, своя життєва позиція і врешті свій характер і вдача, в усьому перерахованому між ними було більше контрастів, ніж спільного, але обом притаманна всежиттєва відданість національній справі культурного та державного відродження українців як нації. Все їхнє життя – це

активна громадська діяльність, видавництво, журналістика, публіцистика. Це представники покоління, на долю якого випала роль борця за українське друковане слово, яким треба було розбудити байдужу до нього зросійщену батьківщину, коли, пишучи і видаючи рідною мовою, доводилось протистояти драконівським законам. Цьому поколінню випала історична місія участі в перипетіях визвольних змагань і державотворення 1917-1919 рр. Драматична і відповідальна доба. Серед галереї її визначних постатей – імена Микити Шаповала і Євгена Чикаленка. Саме на цей складний час припадає період найбільшої політичної активності першого і відхід від громадської діяльності другого, хоча Євгену Харламповичу пропонували і портфель міністра землеробства в уряді Голубовича, і гетьманську булаву, але його природна скромність заважала зайняти ці перші ролі, він неодноразово повторював, що для них він не створений, а тому своєю легкою рукою благословив на ролі державотворців молодих, народжених революцією політиків. Багато з них пройшло школу виховання в редакції першої щоденної газети “Рада”, Чикаленко мав на них особистий вплив, бо багато років зустрічався, працював з ними на громадській ниві, листувався, критикував їх і хвалив. Його приятелями протягом багатьох років були М.Грушевський, В.Винниченко, С.Єфремов, А. Ніковський та ін.

М.Шаповал і Є. Чикаленко не були ні друзями, ні приятелями, але доля зводила ці дві яскраві історичні постаті на спільних життєвих стежках кілька разів – була і допомога Чикаленка Шаповалу в складний для нього час, була і гостра до неприємності полеміка на початку 20-х років і нарешті дієва допомога Микити Юхимовича як голови управи Українського Громадського Комітету в Празі Євгену Харламповичу в отриманні пенсії від комітету та візи для переїзду до Чехії, коли обоє опинились в еміграції, далеко за межами рідної землі. Отже, були перехрестя приємні і не дуже, тож прослідкуємо їх в даній невеликій розвідці.

Вперше життя звело Шаповала з Чикаленком у 1907 році: перший вийшов з Харківської в’язниці і не мав ні відповідної для будь-якого кандидата на посаду репутації, ні матеріальних засобів до життя. Редакція газети “Рада”, яку видавав Є.Чикаленко, стала

притулком для безробітного Микити Юхимовича. Він отримав посаду коректора і, як згадує в своїх спогадах, виконував і іншу технічну роботу в редакції [1], крім цього на сторінках газети публікував свої перші літературні спроби: вірші, невеликі фельетони, замітки на громадські теми, рецензії під псевдонімом М. Сріблянський. Але стосунки з колективом газети в нього не склались і в 1910 р. він за власним бажанням залишив редакцію. Причиною розриву з “Радою” стала полеміка з С.Єфремовим, яка розпочалась з рецензії Єфремова “Всесильна “Нова земля” в нашій літературі” на книгу Б.Сокольського, опублікованій в “Раді” (№ 144 і 146, 1910). М. Шаповал розкритикував цю рецензію в журналі “Українська хата”. Єфремов продовжив полеміку статтею “Жучки” д. М.Сріблянського” [2], на яку Шаповал дуже образився. Наступна відповідь в цій полеміці – лист М.Шаповала до редакції газети і особисто до Чикаленка. В першому листі автор пояснює, що Єфремов у своїй “цінічно розв’язаній” статті “спотворив його думки, вислови” і використав книгу Сокольського, щоб черговий раз посварити “Українську хату”, яка стала його улюбленим дітищем.

У листі до Чикаленка – тон менш офіційний і стриманіший, він дякує Євгена Харламповича за те, що в скрутний час пошуків заробітку на “хліб насущний” дав йому роботу. Але в рядках листа знову пробивається образа на редакцію і особисто на Єфремова, якого звинувачував в суб’єктивному трактуванні його особи, яке розцінив як нерозуміння людей та неповагу до українського слова. Називає причиною неуспіху “Ради” те, що “її вели люди, які не любили української справи, своєї праці і не відчували відповідальності за свої слова і дії” [3].

Отже, як видно М.Шаповал, пам’ятаючи добру справу Чикаленка, залишив роботу в “Раді” з образою. Але, як пише Чикаленко у своєму щоденнику, вся редакційна братія сприйняла цю подію з радістю і полегшенням, бо, не зважаючи на природну обдарованість працьовитого співробітника, яку відзначав Чикаленко, його гаряча, амбіційна і сварлива вдача, постійні невдоволення заважали бути бажаним і рідним в колективі. Шаповал писав в листі до Чикаленка, що він відчув в собі сили жити далі і заробити на життя. Дійсно, Микита Юхимович сповна віддався журналістиці: працював в “Українській хаті” [4],

публікував фельєтони, літературно-критичні статті, нариси про визначних людей, публікувався в часописах “Село” [5], “Засів” [6], був одним із засновників місячника “Шлях” в Москві (1917-1919). З 1917 р. активно включився в революцію, організував видання інформаційного листка “Вісти з Центральної Ради”, пропагував ідею негайної соціальної революції і конфіскації поміщицького землеволодіння, став членом Центральної Ради, співтворцем IV Універсалу, комісаром Тимчасового уряду Київського повіту, директором лісового департаменту в генеральному Секретаріаті земельних справ, міністром пошт і телеграфів, одним із організаторів повстання проти гетьмана, міністром земельних справ в уряді УНР.

Свєген Харлампович в цей час відійшов від політики та громадської діяльності, хоча він з радістю і із сльозами на очах зустрів визволення 1917 р., але вважав, що виконав свою громадянську місію. Як видно із щоденників, його запрошували на перші ролі в державі, але він обрав роль спостережливого аналітика і мемуариста, його довговічна мрія збулась – Україна відродилась і естафету державотворення він охоче передав своїм дітям.

Змагання за українську державність, неспроможність українських політиків вирішити першорядні завдання через анархізм, індивідуалізм, сварливість стали великим випробуванням для Чикаленка. На його очах відродилась і впала українська державність, не знайшлось серед багатомільйонної нації свого вождя, який би зорганізував власні збройні сили і кинув їх на боротьбу з більшовизмом. Жодна з політичних програм не виправдала себе, визволення виявилось тимчасовим, Україна опинилась в новому ярмі – ярмі більшовизму, який ігнорував все національне і взявся за його нівеляцію з новою силою. Причиною поразки українців Чикаленко вважав лише суб’єктивні фактори: невмілу і сліпу політику українських державних мужів – В.Винниченка, С.Петлюри і М.Шаповала, які організацією повстання проти гетьмана повалили Українську Державу. Розчарування було таким сильним, що Чикаленко навіть відмовився на деякий час спілкуватись з Володимиром Кириловичем і коли вже в еміграції Винниченко запропонував йому 15 тис. німецьких марок допомоги в часи матеріальної

скрути, то він відповів на цю пропозицію так: “хоч би прийшлось мені з голоду гинути не можу прийняти грошей від того чоловіка, що завалив Українську Державу. Винниченко і М.Шаповал довели Україну до того, що тепер там панують більшовики” [7].

На початку 1919 р. почався довгий шлях і Шаповала і Чикаленка на еміграцію. Обоє – емігранти, вигнанці з рідної землі спочатку в Галичину, далі Шаповал як секретар дипломатичної місії УНР переїздить в Угорщину, Чикаленко – в Австрію. Згодом Микита Юхимович поселився в Чехії, де зайнявся активною науково-громадською діяльністю: користуючись підтримкою Т. Масарика, сприяв заснуванню Української Господарської Академії в Подєбрадах, Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі та соціологічного інституту, керував управою Українського Громадського Комітету в Празі, створеного в липні 1921 р. для організації допомоги емігрантам без різниці віри, національності, політичних переконань, заснував і редагував місячник “Нова Україна” (1922-1928).

Євген Харлампович на початку 20-х років жив в Австрії, де переживав важку моральну і фізичну депресію. Його гнітила втрата всього: діти були розкидані по світу і їх доля не була йому відомою, була безповоротно втрачена батьківщина – він сумував не лише як громадянин, а й господар, власник зразкових маєтків – всі сподівання і надії виявились марними. На чужині, перебуваючи на незначній дистанції від подій минулого, Чикаленко намагається з’ясувати причину такої великої поразки, він не може змиритись з тяжкою втратою і шукає виходу з безвихідного лабіринту. 15 квітня 1921 р. пише і подає до редакції найбільшого українського тижневика, що виходив за кордоном “Воля” свої роздуми в формі листа до редакції “Де вихід?” [8]. У ньому розмірковує над шляхами вирішення українського питання, викладає так звану “варяжську теорію”, суть якої зводилась до того, що треба визволити Україну від комуністичного ярма і відбудувати свою державність за допомогою чужоземного монарха-варяга. Бо, як підтвердила історія, серед українців не може бути власного вождя через їх сварливу вдачу, “відсутність одностайності”, “одного пориву”, “однієї думки”; розпорошеність і індивідуалізм перешкоджав здобути і утримати владу. Чужоземний королевич мав прийти, на

думку автора, із своєю гвардією, своїми фахівцями і повести політику “понадкласову, понадпартійну, організувати державу з неграмотних хліборобів” [9]. Чикаленко великі надії покладав на петлюрівську армію, бо лише вона непохитно віддана ідеї самостійності України, Петлюра зі своєю гвардією повинен очистити Україну від більшовиків і передати владу чужоземному монарху. “Україні потрібен варяг, перед яким скоряться і славолюбці і егоцентрики і анархисти, які візьмуться за організацію держави” [10]. Автор листа бачив Україну як монархію за формою правління, бо для республіканського устрою в неї не вистачало культурності (80% населення було безграмотним), і як федерацію земель із широким самоврядуванням, пропонував і свій варіант розв’язання аграрного питання. Так в загальних рисах виглядала теорія, створена Євгеном Чикаленком, її публікація викликала значний резонанс серед українців, і навіть посварила його з колишніми приятелями. На неї в тому ж тижневику “Воля” відгукнулись С.Шелухін “В справі проектів про майбутній лад на Україні” [11], В.Липинський “Покликання “варягів” чи організація хліборобів?” [12], обидва не погоджувались з пропозиціями Чикаленка і приводили широкі та переконливі аргументи своїх заперечень. Але найбільше гніву та обурення викликала вона у Микити Юхимовича. Стежки перетнулися на полі полеміки. Шаповал у неперіодичному органі літератури, науки і громадського життя “Вільна спілка”, що виходив у Львові [13] у формі фельетону під назвою “Голос землі” (3 листа самогубця) в досить некоректній і грубій формі сварить автора “варяжської теорії”, зображуючи його в досить непривабливому тоні. Весь фельетон наповнений іронічним пафосом, недружелюбством. М. Сріблянський глузує над своїм героєм – українським поміщиком, який 40 років “вдавав з себе героя, вдавав, що веде боротьбу і страждає”, а насправді жив чужою працею, “збираючи щороку руками безправної голоти золоту пшеничку”. Вдавав за геройство видання щоденника “Рада”, докладаючи щороку по кілька тисяч, але ж докладав насправді не він сам, а голода, яка “сіяла, косила, молотила”, а поміщик був як “почтар” – золото з праці чужої передавав газеті. Авторитет Чикаленка приписує не його особистим заслугам, а заможному становищу, він мав ґрунт під ногами – землю, а вона

давала йому громадську вагу і повагу, збирала навколо нього всі “світила літератури і театру”, бо ніхто з українських інтелігентів не мав того, що мав Чикаленко.

Автор називає свого героя злодієм – “золота пшениця була золотими кришталями чужої праці, праці української голоти, цю працю він брав по праву власності”, і це називає прекрасно організованою кражею. Варяжську ж теорію назвав наслідком ностальгії колишнього поміщика за своїм минулим, а запропоновану монархію з чужим монархом грабіжницьким наміром. Всі мрії і марення колишнього поміщика закінчуються тим, що він приводить на рідну землю варяга, перемагає більшовиків і розпочинає реставрацію старих порядків, чужого самодержавства, яке існувало до березня 1917 р., поміщицького землеволодіння. Але тут всі заміри наштотувались на опір селянства, яке не бажало віддавати своєї землі панам, розігралась драма двох стихій – українська жакерія, – яка знищила всіх панів, залишився на руїнах власної землі живим лише герой фельетону, і йому лишається добровільно померти і бути похованим між двома тополями як останньому панові України.

На думку автора фельетону в “варяжській теорії” переважав більше особистий інтерес, ніж громадський, бажання повернути свої власні маєтки і навіть такою страшною ціною – “40 мільйонів українців віддати чужому пройдисвітові, щоб здобути власність в Перешорах”, “40 мільйонів людей і 700 тисяч верств кв. території чужоземному блазневі за те, щоб успадкувати 1000-2000 десятин землі та даремну працю 100-200 української голоти” до цього, за Шаповалом, зводилась вся теорія.

М. Сріблянський порівнює любов поміщика “до хвилястих ланів, запаху стаєнь” із спадковими сухотами: ”Пручаєшся, метушишся, підіймаєш руку до неба, благаєш, виробляєш всякі орієнтації... але сухотка поїдає хребетний мозок і знаєш, що всі муки твої скінчаться тільки на цвинтарі” [14]. Прогресуючу любов до землі свого героя порівнює з прогресуючим паралічем. А його життя називає легендою громадської праці, 40 років “фігурально працював на українській ниві, служив демократичній ідеї”, а коли революція в нього забрала все, то з демократа став запеклим монархістом.

Як видно, тон публікації гострий і сварливий, автор саркастично глузує над своїм героєм, можливо в рядках фельстону вилилась ота давня ненависть Микити Юхимовича до панів і поміркованих, яка притаманна була йому ще з юних літ. Зміст статті був настільки непривабливим і колючим, що приятелі остерігались навіть показати її хворіючому в цей час Євгену Харламповичу. Але коли вона потрапила йому до рук, то не викликала ніяких особливих емоцій і образи: “я прочитав її з великим сміхом, хоча стороннім людям воно нудне і нецікаве” [15]. Зрозуміло, що в публікації більш суб’єктивного, ніж об’єктивного, вона викликала багато докорів серед емігрантів на адресу Шаповала, вони називали її грубою, несправедливою, образливою і вульгарною.

Але на цій полемічній історії стосунки між Шаповалом і Чикаленком не обірвались. Хоча останній і старався обходитись без допомоги Микити Юхимовича, як це видно з листа до Липинського за 5 грудня 1922 року [16], в якому він, шукаючи гроші на операцію і перераховуючи, до кого б можна було звернутись підкреслює, що до Шаповала йому б не хотілось звертатись; все ж обставини склались так, що саме Громадський Комітет, управу якого очолював М.Шаповал, призначив Євгену Харламповичу в 1923 р. пенсію в 500 чеських крон [17], без якої невідомо як прожили би Чикаленки в цей найскладніший період еміграції. Дружина Чикаленка, щоб заробити кілька тисяч на щоденні потреби, виготовляла ляльки з гарусу на продаж, а він сам писав спогади, публікував їх в американській “Свободі” і з нетерпінням чекав на кілька десятків “доларів з Америки”.

В Рабенштайні, а потім Відні допікали не лише злидні, а й нудьга за своїми людьми. Чикаленки мріють про Чехію, хочуть “між свої люди”, бо саме тут був найбільший осередок студентів, науковців, приятелів з України, наукові і громадські інституції, але постали труднощі в здобутті візи для переїзду до Чехії. М.К. Садовський писав Чикаленкові, що Шаповал з радістю почав клопотатись за здобуття візи, але він в ту “радість” не вірив, і бажав би тільки, щоб той не протидівав [18]. У листі за 20.09.1924 р. до Липинського ще раз сумнівається в щирості обіцянки М.Шаповала: “я в щирість бажання допомогти мені не вірю” [19]. Але сумніви песимістично налаштованого Чикаленка не

виправдались, бо дійсно саме при сприянні Микити Юхимовича, він отримав візу і разом з дружиною Юлією Миколаївною навесні 1925 р. переїздить в Подєбради, де йому запропонували очолити Термінологічну комісію для складання агрономічного, лісового словників, додавати українську номенклатуру до технічного словника Ольденбурга в 14-ти томах. Як пише Чикаленко в листах до приятелів, він поринув з головою в цікаву роботу і забував про свої власні нещастя і біди, які одна за другою посипались на нього.

У Чехії і Микита Юхимович і Євген Харлампович знайшли собі вічний спочинок від нелегкого і плідного громадського життя: 20.06. 1929 р. в Празі після тривалої хвороби помер і похований Чикаленко, а через неповних три роки 25. 02. 1932 в с. Ржевиці – Шаповал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал М. Схема життєпису. Спогади. Українська Громада ім. Микити Юхимовича Шаповала. – Нью-Йорк, 1956. – С. 30
2. “Рада” – 1910. – №194 – 27 серпня.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.44.– №246. Лист Микити Шаповала в редакцію газ. “Рада”. – 26.08.1910.
4. “Українська хата” – популярний літературно-науковий, громадський та економічний ілюстрований місячник, виходив в Києві в 1909-1914 рр.
5. “Село” – ілюстрована українська народна газета для селян та робітників виходила в Києві в 1909-1911.
6. “Засів” – українська щотижнева народна ілюстрована газета для селян і робітників, виходила в Києві в 1911-1912 рр., вийшло всього 65 номерів.
7. Греголинський Д. Темні місця в “Відродженні нації” В.Винниченка // Діло. –1931.– 7 січня.
8. “Воля” – 1921. –Т.ІІ. – Ч.3/4. – 23 квітня.
9. Там само. –С.101
10. Там само – С.103.
11. “Воля” – 1921. – Т.ІІ. – Ч.11/12. – С. 404-407.
12. Липинський В. Покликання “варягів” чи організація хліборобів? Кілька зауваг з приводу статті Є.Х.Чикаленка “Де вихід?”. – Відень. – 1926.

13. “Вільна спілка” – Львів. – 1921. – Ч.І. – 5 травня. – С. 46-58.
14. Там само. – С. 57
15. Листи Є.Чикаленка до В.Липинського. // Науковий збірник Вільної Академії Наук (1945-1950-1995). – Нью-Йорк. – 1999. – Ч.4. – С. 263-346.
16. Там само. – С.277.
17. Там само.– Лист за 23.10.1923. – С. 285.
18. Там само. – 28.04.1924. – С. 288.
19. Там само. – С. 290.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Алексей ЧЕРНЫШЕВ,

*кандидат педагогических наук, доцент, ректор
Донецкого института последипломного образования*

ВЛИЯНИЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ШАПОВАЛА

Самоотверженная деятельность Никиты Шаповала определялась желанием помочь своему народу в его стремлении к светлому будущему, национальному освобождению. Мировоззрение Шаповала формировалось под влиянием украинской культуры, взрослея, он приобщается к мировой литературе. Для него были близкими также русская, польская, германская, английская, чешская культуры. Чтобы быть свободным в своём мировоззренческом обогащении, Шаповал постоянно изучал языки. К концу жизни он был признанным полиглотом и читал не только книги, но и лекции студентам на шести языках. Из простой донецкой рабоче-крестьянской семьи он поднялся до мировых высот культуры. Шаповал был свободным от национальной ограниченности, и поэтому его работы имели и имеют огромную притягательную силу для многих народов.

Кроме домашних рассказов украинских сказок матерью, и дедушкой Трофимом Никита особо любил сказки школьного курса, что преподавались в бытность его в церковноприходских и народных школах Креминной, Варваровки и Камышевахи в 90-е гг. XIX столетия. В эти годы господствовал в школах фольклорный бум и увлечение сказками В.М.Гаршина. Восприятие этих сказок и отзывы детей разного школьного возраста можно проследить по 3-х

томнику известной писательницы и педагога того времени Христины Даниловны Алчевской (1841 - 1921) «Что читать народу?». – Санкт-Петербург, 1888 г., 1889 г., 1906 г. Следует заметить, что Х.Алчевская в одно время с Н.Шаповалом жила в городке Креминное, а В.Гаршин в раннем детстве бывал у отца в расположении Новоглуховского полка, где через 40 лет будет учиться Н.Шаповал в Новоглуховской лесной школе. Учителя начальных школ были пользователями I и II томов Книги Х.Алчевской и умело применяли их в учебной и воспитательной работе со школьниками и родителями-слушателями воскресных школ. По оценке М.Протопонова (издатель конца XIX века) «Гаршин, как богатырь сказки» [6], умел донести детям кроме познавательного материала и социальных оценок нравственные стороны бытия «Жизнь есть труд для будущего поколения» [4], «Тот, кто сознательно исполняет обязанности, возложенные на него природой, тот стоит на твёрдой почве» [4]. Никита Шаповал небольшие премудрости сказки помнил всю жизнь, на этих словах построил философию своей жизни. Поставленные в систему, сказки Гаршина давали хороший материал для размышления о том, что такое свобода, власть, красота, нужность их для человека. [1].

Позже, когда подростком Никита Шаповал работал в имении покровителя и советника С.Кривлю, имея доступ к его домашней библиотеке, он познакомился с психологическими рассказами писателя-земляка «Четыре дня», «Медведи», «Красный цветок» и другие.

Линии творческого пессимизма Гаршина поразили своей глубиной мысли «тонким великолепным чутьём к человеческой боли» [3]. Конец XIX века характеризовался модой революционно настроенной молодёжи (интеллигенции особенно) на пессимистическую литературу. По оценкам лучших знатоков литературы того времени пессимизм в мировой литературе рассматривался как пробуждение лучшей части общества, его элиты – интеллигенции. Пессимизм Гаршина рассматривался как необходимость активного выхода из социального кризиса и как противоположность – оправдание отхода от активной политической борьбы. Писатель воспекает героизм, самопожертвование во имя добра, но судьба героев трагична, а сами они оказываются бессильными» [2]. Писатель призывает не только

быть братом народу, но и делить с народом все горести и страдания, раствориться в нём.

Особые мысли от писательских слов переполняли пытливого юношу. Прочитанные в этой библиотеке произведения А.Пушкина «Кавказский пленник» и «Мцыри» М.Лермонтова дополняют глубокие переживания Никиты. Поэзия А.Пушкина стала катализатором, вынудившим юношу взяться за перо. Первые поэтические пробы Шаповала, скорее всего, – отражение услышанного в песнях и сказаниях деда Трофима, прочитанных поэзий Т.Шевченко, А.Пушкина, М.Лермонтова и психологических рассказов В.Гаршина [5].

Ноты о социальной несправедливости и национальном гнёте прорываются между строк повествований.

Обучаясь в Новоглуховской лесной школе, Никита Шаповал становится завсегдатаем своеобразных «демократических суббот» на квартире преподавателя И.Семёнова. Близкая родственница преподавателя Вера Сидорченко, жительница столицы, приобщает пытливого юношу к поэзии Н.Некрасова, и Шаповал планирует свою жизнь по словам поэта:

*Кто живёт без печали и гнева
Тот не любит отчизны своей [6].*

Знакомство с поэзией С. Надсона отодвигает на второй план гражданские мотивы поэзии Н.Некрасова. Шаповал вместе с героями Надсона ненавидит насилие и произвол, грубое царство Ваала, ему претит «бесстыдное невежество наглой красоты» и полный рай «мещанского благополучия» («Цветы»). Он мечтает о коренном изменении мира, о приходе блаженной и счастливой поры, когда «не будет на свете ни слёз, ни вражды.

*Ни бескrestных могил, ни рабов
Ни нужды, беспросветной, мертвящей нужды,
Ни меча, ни позорных столбов»
(«Друг мой, брат мой, усталый, страдающий брат»).*

Шаповал в минуты мучительных сомнений, поддаваясь мечтательности, напевал полюбившиеся строки, Надсона, «Не вини меня, друг мой, - Я сын наших дней, Сын раздумья, тревог и сомнений...» [6].

Юность подвергает всё сомнению. Следуя строкам поэта, Шаповал любимое стихотворение «Грядущее» в виде романса постоянно пел друзьям:

*Для чего и жертвы и страдания?
Для чего так поздно понял я,
Что в борьбе и смуте мировозданья
Цель одна – покой небытия [6].*

Как и молодежь того времени, М.Шаповал глубоко воспринял надсоновское отрицание реалий общественной жизни, поддерживал призыв бороться за «всеобщее счастье». Поэзия Надсона сильно влияла на творчество поэта Шаповала не только в юношеские годы. В тяжёлые моменты жизни Н.Шаповал изливал душу гитаре, исполняя так легко ложившиеся на ноты произведения Надсона:

*Наше поколение юности не знает,
Юность стала сказкой минувших лет:
Рано в наши годы дума отравляет
Первых сил размах и первых чувств рассвет.
Кто из нас любил, весь свет позабывая?
Кто не отрекался от своих богов?
Кто не падал духом, рабски унывая,
Не бросал щита перед лицом врагов? [6]*

и Шевченко «Думи мої, думи мої...

Преодолевались трудные моменты жизни, взгляд в будущее звал к действиям, энергетика света и добра, побеждала тьму, взору открывался сияющий прекрасный день человечества, надсоновские строки, звали Шаповала к свершению во имя людей:

*Светел будет праздник – праздник возрожденья,
Радостно вздохнут усталые рабы
И заменит гимн любви и примиренья
Звуки слёз и горя, мести и борьбы! [6].*

Много сил и ума положил Шаповал для объединения украинской культуры с культурами других стран и народов мира вокруг идеи гуманизма и демократии. Как пламенный патриот Украины он оставил добрый след, утверждая идеи

межнаціонального гуманізму. Її роботи, її спадщина, що несуть народно-педагогічний і національно-педагогічний характер, повинні вивчатися в навчальних закладах як освітньому так і в виховальному процесі. Хто, як ні багатонаціональний Донбас, повністю і змістовно може зрозуміти спадщину свого великого сина і патріота.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Генри П. В.М. Гаршин. На рубеже веков: В 3-х томах // Оксфорд, Англія, 2000. – т. II. – Ст. 140.
2. Там же. – т. II. –Ст. 143.
3. Чехов А. Припадок. – Ст. 6.
4. Гаршин В. Рассказы. – Москва, 1985.
5. Шаповал М. Мій шлях. Тези спогадів. Матеріали меморіального музею М. Шаповала в м. Сріблянка.
6. Терещенко В. Созвездие Гаршина. – Артемовск, 1998.

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Феня ПУСТОВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МИКИТИ ШАПОВАЛА

Всі українські поети другої половини XIX - початку XX ст. формувалися під впливом фольклору та творчості Т. Шевченка. М. Шаповал - один з них. Зміст його віршів визначався передусім патріотичними переконаннями і подіями перших десятиліть XX ст., які вселяли або руйнували надію на відродження незалежної України. Мало значення і те, що М. Шаповал був свідомий багатофункціональності художніх творів, зокрема їх суспільно-виховної дії. Він писав, що мистецтво "як соціальний витвір разом з тим є могутнім чинником життя, означає рівень естетичної культури, відчуття щастя, впливає на поведінку індивідів і скупин¹, відрізняє людей і уніфікує їх побут,

¹ скупний (спільноти).

поведінку. Соціалізує їх. Жене індивідів і колективи на подвиги, жертву і навіть смерть" [1, с. 51]. Безперечно, автор цього теоретичного постулату дуже хотів вірити в естетично-виховну силу свого поетичного слова, яке адресував землякам-сучасникам, поневоленому народові.

Доробок М. Шаповала можна прочитати, керуючись методологічним принципом самототожності, запропонованим Г. Сивоконем. Передусім слід відзначити, що суб'єкт мовлення у ліричних творах поета - це сам автор з його нестримним прагненням домогтися визволення України. Проте такої біографічної ідентичності недостатньо для виявлення органічної єдності "творо-автора" (Г. Сивокінь). І. Франко на прикладі Т. Шевченка, П. Грабовського та інших письменників показав, що обставини життя (трагічні чи спокійні) позначаються на творчості митців, проте неповторність кожного зумовлюється не зовнішніми, а психологічними факторами, самобутністю хисту. Оригінальність будь-якого майстра слова дослідник виявляв насамперед у сфері образного мислення, у "поетичній фантазії" та "чутті". Це зводилося до розкриття особливостей і масштабності асоціативного мислення, характеру його конкретної чуттєвості, до міри емоційності слова, тобто до тих сфер процесу творчості, в яких розкривається сутність "творчої індивідуальності".

Одна з характерних рис образного мислення М. Шаповала – інтертекстуальність. У деяких його віршах в художнє полотно вплетені чужі художні вислови. Якою мірою вони є органічними, які естетичні функції виконують - це завдання даної розвідки.

У 1907 році М. Шаповал написав поезію "Передвеликодній герць", яка розпочинається рядком, запозиченим в О. Олеся, "З журбою радість обнялась", присвячена йому. Вірш земляка М. Шаповал міг прочитати в 1906 році, коли вийшла збірка під такою ж назвою і поезією в ній. Але безпосереднім могутнім поштовхом до написання "Передвеликоднього герцю" стали виступи проти колоніального режиму в Польщі, де М. Шаповал, перебуваючи у складі російської армії, вів роз'яснювальну роботу серед солдатів, за що був ув'язнений і постав перед судом. Ця загрозлива для життя українця ситуація закінчилася звільненням з армії і написанням весною 1907 року "Передвеликоднього герцю". Вірш вибухнув як реакція поета не

лише на події в Польщі, а в усій російській імперії впродовж 1905-1906 років, коли з'явилася надія на її розвал, на утворення незалежної України.

Вислів О. Олеся "З журбою радість обнялась" є композиційним стрижнем поезії М. Шаповала "Передвеликодній герць". Перший автор персоніфікованими психологічними поняттями передав мінливі, нестійкі настрої ліричного героя, а для другого - антитеза стала засобом зображення непримиренного антагонізму між поневоленими і поневолювачами. Радість і журба є у вірші М. Шаповала своєрідними алегоричними персонажами, сутність яких розкривається в конкретно-чуттєвих картинах - антитезах. Журба - це "лютий кат", який "людей мордує, палить хати", це "гармати, розстріли", "крига смерті". А радість відбиває настрої та дії повсталих. Вона набирає чуттєвої конкретності порівняннями з весняними картинами оновлення в природі.

У революційній поезії образ весни традиційний, він, як правило, містить ідею перебудови суспільства за принципами соціальної справедливості. У М. Шаповала весна ототожнюється з повсталим людом: "А радість б'є "Сміла радість загула, // Людська могучая весна", "гнів зламав давнішню кригу..." Суб'єкту мовлення здається, що вже "й зоря з-за хмар блищить ясна!" У цій антитезі теж два традиційні образи (зоря - хмари), але вони набувають свіжості, бо вплетені в градацію, кульмінацією якої є образ непримиренної боротьби:

*Чи чують люди! Вже журба
І радість гучно обнялись,
Як п'явки страшно дві вп'ялись
Одна в одну!*

Слово люди в цьому контексті сприймається як код Т. Шевченка. У нього, наприклад, в поемі "Гайдамаки": "А де ж люде?... Над Тясмином // У темному гаю, // Зібралися; старий, малий, // Убогий, багатий // Поєднались..." У М. Шаповала теж люди - це народ, вся нація. Але свідомого запозичення тут, звичайно, немає, а, напевне, "спрацювала", якщо користуватися термінологією І. Франка, нижня свідомість поета, яка зберігала у своїй скарбниці сприйняте в дитинстві із "Кобзаря".

Оцінюючи смертельну сутичку журби й радості, охоронців колоніального режиму та вільнолюбних повстанців, поет ще не відчуває певності в перемозі останніх. Тому останні рядки - це пристрасний заклик:

*Могуча радість, оживись!
Пручайсь на волю сміла, вільна -
З смутної весни голови... [2, с. 36].*

Наказова інтонація, оціночні епітети та апосіопеза в останньому рядку передають нетерпеливість, палке бажання автора, щоб це зіткнення завершилось воскресінням України. Імовірно, і Польщі, бо саме там поет був свідком протестів.

У вірші М. Шаповала "Мандрівна арія" повторюється як рефрен-епіфора фольклорний образ рідного краю - "ясні зорі, тихі води". Цей твір - своєрідна сповідь самого автора про те, що все його життя - безперервний рух, діяльність, боротьба, що мають привести до омріяної мети. Суб'єкт мовлення зізнається у своїй безмежній любові ("Мій рідний і коханий краю"), в непохитній вірі, що рух до волі, "назустріч сонцю" ніхто не може зупинити.

У кінцівці твору сповідь переходить у присягу ("Я йду і буду вільно йти") й у звернення:

*Аж поки мрія незрадлива
Вести захоче до мети,
Мене й тебе, о, мій народе,
На ясні зорі, тихі води... [2, с. 112].*

В апострофі виявляється ще одна риса ліричного героя: він не відносить себе до ватажків, постає рядовим учасником боротьби народу за визволення Батьківщини. Увесь вірш пронизаний елегійним смутком. Тут відсутні риторичні фігури, якими насамперед поети доносять до читача ступінь схвилюваності, напругу почуттів. Розвиток емоційного елемента змісту відбувається завдяки повтору дії - йду і самохарактеристикам: "І непохитно сподіваюсь // Побачить вільною хоч тінь // Краси життя, краси природи..."; "Але не покидаю // Тебе, одданий..."; "У даль життя неполохливо // Я йду і буду вільно йти". Проте це емоційне збудження притлумлюється суцільними апосіопезами після рефрену. Їх не можна сприймати

як синтаксичну позначку, що автор скоротив цитату з фольклорного твору.

В жалощах думи "Маруся Богуславка" полонені висловлюють своє непохитне прагнення з Божою допомогою повернутися "На ясні зорі, // На тихі води, // У край веселий, // У мир хрещений". Метафоричний епітет "веселий" означає - щасливий. У цьому розгорнутому образі України закладена провідна думка усього твору: тільки в рідному краї людина може бути щасливою.

Автор "Мандрівної арії" перебуває вдома, а не на чужині, але його Батьківщина - "Велике царство смутку й сліз". Тому в контексті всієї поезії фольклорний образ "Ясні зорі, тихі води" наповнюється новим змістом. Це символ вільної, самостійної України, яка ще мусить стати щасливою для всіх, "царством згоди". Така "арія" - програма "мандрів", активного громадського життя самого поета.

У вірші М. Шаповала "Пісня" помітні образні перегуки з "Піснею моєю" М. Костомарова та кінцівкою прологу до поеми "Мойсей" І. Франка. Тут, ймовірно, немає свідомого запозичення художніх елементів, а є схожість у конкретно-чуттєвому зображенні України в її географічних та історичних межах. Цілком можливо, що наявність однакового художнього елемента у творах письменників різних епох зумовлена розмежованістю української території між кількома державами, що теж ускладнювало боротьбу за незалежність України. Але прочитання "Пісні" М. Шаповала у зв'язку з віршем М. Костомарова та фрагментом з поеми І. Франка може відкрити якусь своєрідність автора "Пісні".

"Пісня моя" - декларація М. Костомарова про своє покликання як поета. Вірш він починає своєрідним заспівом:

*Від Сосни до Сяну вона простяглася,
До хмар карпатських вона доторкнулась,
Чорноморською водою умивається,
Лугами, як квітками, квітчається,
Дніпром стародавнім підперезана,
Річками, як стрічками, поубирана,
Городами-намистами пообвішана [3, с. 53].*

Ця яскрава зорова картина намальована не лише для того, щоб нагадати про справжні кордони України, означити її головні географічні прикмети. Метафоричні дієслова, дієприкметники та усталені порівняння випромінюють ніжну любов автора до землі, з якою зріднився, якій віддає свою творчу силу, своє серце. А після цього поет, вдаючись до засобу, який стане традиційним для літератури, звертається до музи-пісні з проханням охопити і зворушити всі верстви українського суспільства: "У душах, // У серцях // тугою-кручиною, пісне, заньмися". Це визнання й того, що в Україні можна мати радість лише від краси природи, а соціальне буття, органічно пов'язане з національним, породжує лише смуток. Тому й завершується декларація поета присягою:

*Співатиму, співатиму, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану* [3, с. 54].

Це клятва вірності Україні, її народові.

І. Франко у фіналі прологу до поеми "Мойсей" накреслює кордони майбутньої незалежної держави: "Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, // Покотиш Чорним морем гомін волі". Естетична функція цієї динамічної картини не зводиться до зображальності. Нею підсилюється урочиста тональність проголошеної ідеї: "...і ти огнистим видом // Засяєш у народів вольних колі", "глянеш як хазяїн домовитий // По своїй хаті і по своїм полі" [4, с. 214].

Це естетичний ідеал автора, пройнятий вірою в його здійсненність за умови, якщо Україна об'єднає всі землі і вибере собі волю. Саме цю важливу думку підкидає намальована картина соборної України.

"Пісня" М. Шаповала є породженням конкретно історичних обставин початку ХХ століття та особливостями його "поетичної вдачі" (І. Франко). Митець-патріот горів нетерпінням реалізувати мрію багатьох поколінь і свою саме тоді, за його активною участю. Головним у "Пісні" М. Шаповала є намір автора художнім словом накреслити шлях возз'єднання українських земель, відродження держави. Початок вірша, як і в М. Костомарова, - розгорнута, динамічна й абсолютно оригінальна картина:

*Широкий лан, мій рідний лан,
Простягся понад морем.
Зелений гарний свій жупан
Розкинув з гір на гори [2, с. 113].*

"Жупан" на Кавказі "Зіп'явся... на небеси", "Махнув крилом через майдан // В Карпати". І ці обшири в єдине ціле об'єднали народні скарги, пісні. У них сльози і сміх, сплетений з горем. Зазвучавши, пісні відтворюють "давні жалі":

*І мій народ встає із трун, -
Встають страшні скрижалі.*

"Страшні скрижалі" - це трагічні сторінки історії, а із "трун" встають загиблі в битвах за волю і замордовані царатом. Автор сподівається: пісні, які воскрешають героїчні і трагічні сторінки історії, здатні підняти його сучасників на боротьбу:

*Тоді вже хмуриється мій лан,
Жене скрізь дужі хвилі,
Тоді шумить старий майдан
Й ворухе сонні сили [2, с. 113].*

У цій фінальній строфі поет метоніміями змалював визвольний рух. "Лан" - це увесь народ, нація, а "старий майдан" - ті, хто вже повстав. Епітет старий змістом своїм може сягати в далеке минуле: в умовах Київської Русі князі спілкувалися з народом на вічах. Водночас образ майдану перегукується, а може, й генетично пов'язаний із тичинівським "На майдані коло церкви революція іде". Щодо емоційної тональності вірша М. Шаповала, то, як і в попередніх творах, при відсутності риторичних фігур експресія образних висловів підсилюється фонічними засобами (наскрізний повтор сонорних звуків, а також приголосних ж, з, п, р). Назва поезії - "Пісня", хоча в тексті "пісні шумлять" (множина). То чи мав автор усвідомлену чи неусвідомлену мрію про такий вірш, який би міг назвати "Пісня моя" (як у М. Костомарова)? Зрозуміло, що така енергійна особистість, як М. Шаповал, хотіла і прагнула, щоб її твір піднімав український народ, будив "сонні сили".

У розглянутих творах трьох авторів схожість образів України є типологічною, і кожен демонструє свою оригінальність

різною естетичною функцією картин та неповторністю в засобах змалювання.

Назва вірша М. Шаповала "На шляху поступу" запозичена з "Каменярів" І. Франка. Але головний образ в ньому - три "могутні ковалі", які "на скелю вічності оперті", а їхня мета - кувати "погибель смерті, // Погибель смутку на землі". Образ смутку в цьому творі семантично близький до образу журби в "Передвеликодньому герці". Тільки тут це - символ, що втілює в собі все антилюдське, колоніальне, зумовлені обставинами життя українського народу. Алегоричні ковалі своїм змістом відрізняються від Франкових каменярів, але мають певну семантичну близькість до образів іншого твору І. Франка - "Ой, що в полі за димове?" У ньому є алегоричний образ Долі - втілення історичної, трудової і духовної праці народу. Доля "вироснує" Розум - інтелект нації та Красу - мистецькі, культурні надбання.

У вірші М. Шаповала "На шляху поступу" ковалі охоплюють головні сфери життя, діяльності нації: "Обухом вдарив один в Голод - // Одвагу смілим породив... бажання приспані збудив", "Другий вломив шматок од скелі, // Із рани вирвалися пісні, // Натхненні, горді і веселі..." А третій коваль "узяв у руки // Незламний доказ смілих дум, // Джерело вільної науки // її побідно вічний шум".

У вірші "Ой, що в полі за димове?" І. Франко закликає всіх українців до "братерської згоди", до об'єднання зусиль задля того, щоб "Щастя, волі добувати!" [5, с. 33]. М. Шаповал у своєму вірші зображує це як реальність. Його ковалі,

*Гукнувши скрізь по світозору
Признання силі гуртовій,
Кують, співають, скелю точуть,
Вогні од їх угору б'ють,
Над ними прапори лопочуть
І мрії творчії снують [2, с. 115].*

Образ вогню є архетипним, тут це символ очищення від зла. Саму діяльність ковалів (складових нації), боротьбу поет оцінює як цивілізаційний розвиток. Це він підкреслює назвою вірша "На шляху поступу", свідомо запозиченою в І. Франка. Міг би,

звичайно, поет назвати - "ковалі", але тоді б це сприймалося як аналогія до Франкових "Каменярів". А це перешкодило б правильному розумінню змісту вірша.

Ще один твір М. Шаповала має запозичену назву - "Понад Дніпром". Вона відразу викликає в пам'яті ілюзію - візію, якою закінчує Т. Шевченко зображення українського закріпаченого села у вірші "І виріс я на чужині": понад Дніпром "зеленіють // Широкої села. // А у селах у веселих // І люди веселі" [6, с. 132].

Наскрізний образ поезії М. Шаповала - думи. Це код Т. Шевченка, що теж підтверджує припущення про походження назви. Поет ХХ століття, як і його геніальний попередник, посилає свої думи в Україну, сподіваючись на їхню велику естетичну дієвість:

*Будуть до гурту всю братію кликати,
Сіять сподіванки кращої днини...
Будуть прихильників співом будити
І над Вкраїною, лихом розп'ятою,
Будуть великими слізьми тужити...* [2, с. 116].

У М. Шаповала його думи, "З серця покликані співом надії", зображені як збудники й учасники соціальних збурень. І в цій поезії, як і в попередніх, кінцівка - лаконічний малюнок розпочатої боротьби за волю. Поет благає свої думи: "По Україні, мов птахи сполохані, // Вість рознесіте, що дніс вже, дніє!" Цей акцентований повтор відбиває авторську нетерпеливість передати горіння своєї душі і свідомості народові, спонукати його до негайної дії.

Кінцівка вірша "Понад Дніпром" асоціативно пов'язується з тичинівським зображенням подій 1918 року в Україні. Перший вірш із циклу "Скорбна мати" містить авторський розпач:

*Не місяць, і не зорі,
І дніти мов, не дніло,
Як страшно!.. людське серце
До краю обідніло.*

Образ дніти в цьому творі має той же зміст, що й у вірші М. Шаповала. Але в зображенні автора "Скорбної матері" жаданих змін не відбулося. М. Шаповал в якихось конкретних

подіях побачив обнадійливі симптоми перемоги, тому такою вогненною пристрастю наснажує своє поетичне слово.

У "Пісні ранковій" М. Шаповала відчувається емоційно-семантична суголосність із поемою П. Тичини "Золотий гомін". Дванадцять рядків вірша - це освідчення в коханні дружині, якій ліричний суб'єкт бажає спати "тихим сном дитини". З тринадцятого рядка своєрідна колискова пісня переходить в опис різких змін в оточенні, в суспільстві:

*Сонце вже встає...
Ось ввірвався промінь...
Десь там чути гомін...
Сяйво летіть, б'є.*

Сонце – архетипний образ, тут він теж підкреслює авторське уявлення, що вже не просто дніє, а розпочався сонячний день. Вся зорово-слухова картина з образом гомону малює революційне піднесення, яке зобразив П. Тичина в динамічній картині і втілив у символ "золотий гомін" [6, с. 51-55]. Доречно нагадати, що образ гомін має своє коріння ще в поемі Т. Шевченка "Гайдамаки": "Гомоніла Україна, // Довго гомоніла", боролася, але тоді в 1768 році зазнала поразки. Через 150 років після "коліївщини" два поети у своїх віршах висловлюють тверду віру в успіх. З безмежною радістю М. Шаповал проголошує заключні рядки вірша:

*Прокидайся, кохана,
Квітами убрана!
Усе встає! Усе гуде!
Життя іде! Життя іде [2, с. 119].*

У цьому каскаді непоширених речень з риторичними окликами відчувається, що автор виплеснув своє палке прагнення вплинути на хід подій, прискорити їх, домогтися незворотності революційного процесу. В цьому випадку, як і в інших розглянутих творах поета, можна говорити про глибоку єдність "тексто-біографії" (Г. Сивокінь).

Як бачимо, інтертекстуальність - характерна прикмета образного мислення М. Шаповала. Крім архетипних образів, у його творах є свідомо запозичені художні вислови. Вони можуть

бути наскрізними ("Передвеликодній герць", "Понад Дніпром"), стають провідним мотивом ("Мандрівна арія"), заголовком ("Понад Дніпром", "На шляху поступу"), близькими емоційно-семантичним наповненням ("Понад Дніпром", "Пісня"). В переважній більшості запозичене у віршах поета набуває нового змісту. Можна говорити і про типологічне сходження у вірші М. Шаповала "Пісня", "Пісні мої" М. Костомарова та фрагменті з поеми "Мойсей" І. Франка. Загалом можна твердити про неповторність поетичного ГОЛОСУ М. Шаповала.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уроки правди і добра. Нескорене слово. - Донецьк: Донбас, 2001.
2. Твори Микити Шаповала // Терещенко В. Микита Шаповал. Велетень із Донбасу. - Артемівськ, 2001.
3. Костомаров М. І. Пісня моя // М. І. Костомаров. Твори: У 2-х т. - К.: Дніпро, 1967. - Т. 1. - С. 53-54.
4. Франко І. Мойсей // Іван Франко. Збір. творів: у 50-ти т. - К.: Наук. думка, 1965. - Т. 5.
5. Франко І. Ой, що в полі за димове? // Іван Франко. Збір. творів: У 50-ти т. -Т. 1.-С. 32-33.
6. Тичина П. Десь на дні мого серця. - К., 1991. - С. 40; С. 51-56.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Любов СМАЖНОВА,
вчитель, с. Зайцеве Донецької обл.

ПІСНІ ЛІСУ М. ШАПОВАЛА

На початку ХХ століття в українську літературу прийшло чимало талановитої молоді, яка сказала своє нове слово в мистецтві. Приємно усвідомлювати, що серед них – ім'я нашого земляка, поета й публіциста, ученого-лісовода й соціолога М.Ю. Шаповала (Сріблянського). В історію української літератури його творчість увійшла срібними дзвонами рідного Придінців'я, шалом червоного листя, словом до «грядущих наших поколінь».

Олександр Довженко, кіномитець із світовим іменем, в автобіографічній повісті «Зачарована Десна» досліджував джерела

становлення творчої особистості, її таланту. Серед них – фактор далеко не соціальний: краса рідної природи. Так, ота «зачарована Десна» не лише як теплі спогади дитинства, а і як витoki, що формують наш духовний світ, світосприймання, врешті-решт, менталітет. Для М. Шаповала «зачарованою Десною» стала річка його босоногого дитинства, сідий Сіверський Дінець. Який Дінець в порівнянні з Десною, не знаю, та краса очевидна. Краєвиди тут і справді чарівні: село біля підніжжя крейдяної гори, що зветься Мар'їною, яке ніби «підперезав» Дінець. Тут пройшло Микитине дитинство, сповнене розваг і пустощів, тут корені великої шаповалівської рідні. Краєвиди степових просторів, серед яких бувають срібні розливи ковили, тихий шум трави й колосся золотих хлібів, спів птахів і гомін лісу, мальовничі береги Дінця – все це зародило в хлопчині поетичне почуття і натхнення, а пізніше вилилося в рядки ліричних творів. Спостережливий хлопчик з дитинства проніс в пам'яті картини рідного села, любові річки, і поклав поетичними рядками на папір:

*Підперезав село убоге
Тінкий вигадливий Дінець.
Блискуча, вквітчана дорога
Сріблясто хвильний манівець
Біжить, не спиниться ніколи
Поміж гаями, по степах,
Лани оре широкополі
І щезне в хащах і горах.*

А ліси!... «Ліс, скільки зір сягає, темний-темний – то сосновий, десть срібляста пляма, зелена – то листяний»¹. На лівому березі знаходиться Сріблянський ліс, хоча то вже не Сріблянка, а Кременщина, Луганська область. Та все ж він рідний Шаповалу. У жителів степового краю завжди було шанобливе ставлення до лісу, навіть заворожене, як до немовляти. Микита Юхимович схилився перед лісовою величною красою, ліс давав йому силу, міць в усьому. Постійне спілкування з рідною природою наклало певний відбиток на формування особистості майбутнього поета. Можливо, саме завдяки такому оточенню красі рідної природи

¹ Терещенко В. Микита Шаповал. Велетень із Донбасу. – С. 7.

слід завдячувати поетичному складу душі М. Шаповала. А його літературний псевдонім – М. Сріблянський – визначив його подальше життя: лісник не тільки за фахом, лісник із піснею в душі.

Гадаю, що «десь на дні... серця», за висловом П. Тичини, ліриком є кожна людина. Треба тільки, щоб ця сторона особистості вчасно отримала поштовх для розвитку. Для Шаповала таким поштовхом був багаж дитячих вражень, його оточення.

Власні спостереження вічно мінливого світу природи, враження дитинства поступово доповнювалися. Зокрема цьому сприяли поклики душі, сімейна професія лісоведа. І тому ліс, природа з роками відіграють все більш важливу роль в житті М. Шаповала:

*І буду тут шукать, аж поки
Знайду природи джерело,
І благодать, щоб ясність цю і спокій
І моє серце там жило.*

Отже, природа для нього - джерело натхнення, її краса збагачувала, торкала найпотаємніші струни поетового серця. І вони забриніли, відгукнувшись піснями, віддаючи дань всьому тому, що злеліяло, зросло, вивело на широкий шлях:

*Думи натхненії, думи укохані.
З серця покликані співом надії,
В даль полетіли, мов птахи сполохані,
Наче розвіяний цвіт конвалії.
(«Понад Дніпром»).*

Поетична сторона душі Микити Шаповала формувалась під впливом Шевченкового «Кобзаря», прочитаного ще в дитинстві, творів О. Пушкіна в українському перекладі, а також віршів Надсона і Некрасова, улюблені твори яких читала учню Новоглухівської лісової школи студентка В. Сидорченко. Тут, в лісовій школі, йому прищепили любов не лише до обраної професії, а й до рідної мови, культури, до рідного краю. Тож, коли юнак береться за перо, то пише вірші українською мовою. Очевидним був також вплив сім'ї, де побутовала мова українська (у книзі «Велетень із Донбасу» наводиться фрагмент листа матері,

Наталі Яківни, Микиті Юхимовичу, написаний він щирою українською мовою).

За зізнанням самого М. Шаповала, систематично він почав писати з 1902 р., коли працював помічником лісовода у Маяцькому, Харківському, а потім Мохначанському лісництвах: «Я цілими днями писав українські вірші, які систематично писав ще з 1902 року». Цей рік був багатим на події в житті Микити, знайомства, а отже, на життєві враження. Можливо, це й наштотувало юнака узятися за перо. Прикметним є те, що на повну силу голос молодого поета зазвучав під час роботи у лісництві – рідна природа надихала його.

У велику літературу Микита Шаповал увійшов пізніше, в 1907 р., коли М. Грушевський опублікував у своєму «Літературно-науковому віснику» вірш «Гімн вечірній». Перша збірка поета - «Сни віри» - побачила світ лише у 1908 р. Вона засвідчила, в першу чергу, громадянську позицію автора – його глибоко хвилювало гірке становище рідного краю, який поет назвав «великим царством смутку й сліз».

*І в якому мріяв побачити вільною
«хоч тінь краси життя, краси природи...
І ясні зорі, й тихі води».*

(«Мандрівна арія»).

Тому й у піснях поета цього періоду змішані «сльози і сміх», «спів і горе».

Епітет «сонні сили», вжитий стосовно українського народу, «мій народ», як стверджує М. Шаповал, хоч сили його до певного часу приховані.

*Але настане час «пекельної доби», і прийде ...
кара неминуча
Невпинно - дугою ходою.*

(«В тюрмі. Зоря пророча»).

У віршах цього часу виразно звучить громадянський ідеал поета: «пророк, захисник ідеалу», що свідомо йде на самопожертву заради народу. Ці поезії перейняті життєстверджуючим, оптимістичним пафосом.

Поруч з виразними соціальними мотивами не можна не помітити одну з прикметних рис поезики М. Шаповала - глибокий ліризм. Одна з поезій збірки - «Передвеликодній герць» - датована 1907 р., має присвяту О. Олесеві, найбільш визнаному на той час майстру ліричного слова. О. Олесь (Кандиба) друкуватиме свої твори у журналі «Українська хата», заснованому П. Багацьким і М. Шаповалом, пізніше доля їх зведе в еміграції, у Празі. Шаповал тут допомагатиме Олесеві, як і багатьом іншим вигнанцям, друкуватиме його твори у журналі «Нова Україна», який видавав спільно з В. Винниченком. А тоді, у 1907 р., поезія «Передвеликодній герць» була безпосереднім відгуком на збірку О. Олесея «З журбою радість обнялася». Ще тоді М. Шаповал відчув у Олесеві споріднену душу, таку ж ніжну і вразливу до краси. І все ж у М. Шаповала у збірці «Сни віри» більш виразно звучать соціальні мотиви. Це не випадково, тому що жити в той складний, напружений час і бути далеким від суспільних процесів неможливо. Наскрізним лейтмотивом збірки є очікування нового:

*Усе встає! Усе гуде!
Життя іде! Життя іде!
(«Пісня ранкова»).*

Ліричні твори М. Шаповала чарують читача своєю образністю, свіжістю барв. У циклі «Українські ночі» створено незабутні картини рідної природи. У її змалюванні Шаповал близький до фольклорної поезики, створюючи паралельно власні метафоричні образи:

*...Гай дубовий спить без руху,
У обіймах ночі мліє,
Прислухається до духу
Чарівниці конвалії,
І схиляє сонні віти
Через берегів срібну воду,
Наче в глиб тії блакиті,
Що зійшла з небес досподу.*

«Срібна вода», «звуків-чарів срібна низка», «роси першої, сріблесті»... Поет не повторюється, як може видатись на перший погляд, він підмітив найбільш характерну кольорову гаму для

змалювання картин рідної природи: води Дінця місячної ночі, переливи роси на світанні, срібні переливи трав під леготом літнього вітерця.

Зовсім іншою постає перед нами картина лісу в елегії «В сосновому бору»: сувора, холодна.

*Шумить і стогне понад яром
Одвічний і сумний сосновий бір...
Простягся він, як та осіння хмара,
Безкрайній і холодний, як Сибір.*

М. Шаповал в цій поезії перед нами постає швидше філософом, а не живописцем. В його трактуванні життя людини – це гілка великого дерева життя:

*І я од дерева старого –
Життя мого-байдужно одірвусь
Впаду й не трісну серед нього -
В житті лиш одгуком озвусь...*

Така позиція автора стає зрозумілою, коли врахувати, що серед лісу пройшла значна частина життя поета. І пізніше, коли заради фінансування журналу «Українська хата» М. Шаповал їде на кілька років з Києва, він працює в лісі, хоча відірватися від громадсько-політичного життя йому не вдається, та він цього і не прагнув.

Що ж, можливо, нам не все ще зрозуміле з філософської лірики М. Шаповала, але твори про природу рідного Донбасу – це те близьке рідне, що дає нам змогу відчутти причетність до рідної землі, усвідомити себе її часткою. У збірці «Самотність», виданій в 1910 р., є чудова поезія «Дінець», рядки з якої уже цитувалися вище. Гадаю, не випадково в хвилини душевної напруги, сум'яття людина подумки звертається до рідних місць, осмислює своє життя, намагається дати відповіді на найбільш животрепетні питання:

*Відкіль течуть срібляні хвилі,
І як простують і куди,
І що ховається в тій сині,
Що прикотила їх сюди?*

*Відкіль прийшов, куди і пощо?
Що там згубив - чи може тут?
І хто мені ту жаль розтросе
І згубні чари злих отрут?*

І все ж найбільшою окрасою поезії є неповторний образ «вигадливого Дінця», що оперезав рідне село срібними берегами. Ці рядки стали своєрідною візитною карткою Шаповала-поета.

Збірка поезії М. Шаповала «Лісові ритми» зустріла свого читача в 1917 році - рік найбільшого піднесення національного руху в Україні, коли національна ідея постала дуже гостро. І ще тоді в занедбаній, роздертій різноманітними уподобаннями Україні він побачив

*Золото нив і квіти сині
На чарівній Україні!
(«Жовта нива»).*

Сама назва збірки - «Лісові ритми» - має символічне значення. Саме через ритміку намагалися передати динаміку бурхливих подій 1917 року М. Шаповал і П. Тичина, й інші майстри художнього слова. Ліс, природа - це та першооснова, що єднає людину зі світом. Так, світ поки що недосконалий, у ньому немає гармонії, а ритми - це пошуки гармонії, досконалості.

У своїй поезії М. Шаповал рідко звертається до виключно пейзажних малюнків. Природа у нього невіддільна від людини, є частиною людського життя. Яскраві метафоричні малюнки передають всю складність епохи, відображеної поетом:

*Життя нема - є хуртовина!
(«Ходжу овіяний снігами»).*

*Мій рідний край - пахуче поле,
Мій рідний край - квітучий май,
Моя журба, моя неволя,
Незмірний біль, страшний одчай!
(«Мій рідний крий»).*

Так, в душі поета органічно поєднувалися громадський діяч і тонкий лірик, тому живописні картини рідної природи проникнуті почуттям болю за долю рідного краю. М. Шаповал

творчо використовував досвід сучасної йому української поезії, шукав нові виражальні й зображувальні засоби. Його поетичні образи позначені метафоричністю в дусі українського художнього мислення. Так, у поезії «Лісовий вальс» ми не лише бачимо у святковій залі танцюючих, що кружать, «мов гнеться з вітру очерет», а й ніби чуємо чарівні звуки вальсу:

*І вітер в'ється в очереті,
І в кожне серце заліта,
І грає тихо на кларнеті
Про молоді ясні літа.
Чарівне озеро у залі
І молодий квітчаний ліс
І очеретний шум з роялі
Гнучкий хвилястий вальс проніс.*

Поет передає цілу гаму почуттів, викликаних картинами, образами рідної природи. Ці пісні душі поета злеліяні красою рідного краю, тому твори Микити Шаповала можна назвати піснями лісу. Вони близькі й дорогі нам, бо увічнили красу рідного Придінців'я засобами художнього слова.

ББК 83.3 (4 Укр) 6

Надія МИРОНЕЦЬ,

*доктор історичних наук, професор Київського
національного університету ім. Т.Г. Шевченка*

ДО ІСТОРІЇ ВІРША ЮРІЯ ДАРАГАНА, ПРИСВЯЧЕНОГО МИКИТІ ШАПОВАЛУ

Микита Шаповал зустрівся з Юрієм Дараганом у Празі влітку 1921 року. Шаповал у цей час очолював там емігрантську добродійну організацію - Український Громадський Комітет, а також Головний комітет Закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів. Дараган, недавній сотник армії Української Народної Республіки, прибув разом з двома товаришами до Праги з польського табору для інтернованих вояків армії УНР у м.Каліші. Розповідаючи про їхню першу зустріч, Шаповал писав після смерті Дарагана у присвяченій йому статті

«Пам'яті товариша»: "Високий, стрункий, худий, з орлячим носом і блискучими очима сотник Дараган розповідав мені про "стан річей в таборі", про мету їх мандрівки до Праги" [1].

А метою їхнього приїзду було: влаштуватися на навчання в Чехословаччині, уряд якої у той час прихильно ставився до українських емігрантів і створив сприятливі умови для їхнього проживання і для навчання молоді. Микита Шаповал допоміг Юрієві Дарагану влаштуватися на навчання на матуральних курсах при Українській Господарській Академії в Подєбрадах, оскільки той не встиг закінчити останнього класу середньої школи через мобілізацію на світову війну і не мав документа, який би давав право вступу до вищого навчального закладу. Одержавши матуру (документ про середню освіту), Дараган вступив до Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, на відділ української літератури. Підтримку Шаповала він відчував постійно. Саме за наполяганням Шаповала Український громадський видавничий фонд прийняв рішення про видання поетичної збірки Ю. Дарагана "Сагайдак".

З часом між Шаповалом і Дараганом виникло почуття глибокої взаємної приязні, їх багато що єдило: любов до України, нелегке еміграційне життя, близькість політичних поглядів (обидва належали до Української партії соціалістів-революціонерів), захоплення поезією, туга за рідною землею. Були ж земляками: Юрій Дараган народився в Єлисаветграді на Херсонщині, Микита Шаповал - в Сріблянці Бахмутського повіту на Катеринославщині.

Додамо, що подібними виявилися й долі творчої спадщини обох після їхньої смерті. Десятиліттями на рідній землі замовчувалися імена як Микити Шаповала - визначного громадсько-політичного діяча, вченого, поета, публіциста, так і Юрія Дарагана – талановитого українського поета, одного із зачинателів Празької поетичної школи. І тільки після проголошення незалежності України почали вивчатися життєвий шлях і творча спадщина М. Шаповала, з'явилися присвячені різним аспектам його життя й діяльності дослідження І. Воловича, О. Лупейка, Н. Миронець, В. Солдатенка, В. Трошинського, О. Юренка та інших, громадсько-політична діяльність Микити

Шаповала стала предметом дисертаційного дослідження Олени Чумаченко. Передруковані або й вперше опубліковані за рукописами, що зберігаються в архівах, окремі праці М.Шаповала з величезної його творчої спадщини. Гідно пошанували пам'ять Микити Шаповала його земляки, про що свідчить встановлення його пам'ятника й організація цієї конференції.

Привернула увагу дослідників в останнє десятиліття й поезія Юрія Дарагана. Появилися перші розвідки про його творчість М. Ільницького, Г. Клочека, Т. Салити, Л. Череватенка та інших, опубліковані окремі підбірки його віршів у періодичній пресі. Журнал "Вежа" (Кіровоград) зробив дуже добру справу, повністю передрукувавши на своїх сторінках (1996, №3) вірші Юрія Дарагана з його єдиної збірки "Сагайдак", що вийшла в світ у Празі в 1925 році, а також вісім поезій, які до цієї збірки не ввійшли. Одна з них, що починається рядком: "Бувало, підлітком виходиш так з театру...", як видно з примітки, була опублікована в статті Михайла Мухіна "Юрій Дараган" у журналі "Самостійна думка" (Чернівці, 1935, ч.5/6). До речі, в останньому рядку допущена помилка, яка, можливо, вкралася при передрукуванні. У "Вежі": "Глибокий слід і збудить *мій фінал*", а в оригіналі: "Глибокий слід і збудить *мрій фіал*..."

Саме про цей вірш і піде мова. Як свідчать архівні документи особового фонду Юрія Дарагана, який зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф.3903), поданий М. Мухіним текст - це частина уривка з вірша "З літопису днів біжучих", який Юрій Дараган, очевидно, присвятив Микиті Шаповалу і надіслав до редакції журналу "Нова Україна". 10 серпня 1925 року Н. Григоріїв писав у листі до Ю. Дарагана: "Вашого вірша "З літопису днів біжучих" я одержав, але в редакції ще його не обговорювали. Мені здається, було б незручним його містити в "Н.У.", оскільки він присвячений одному з співредакторів "Н.У", виходило б, що редакція сама себе хвалить" [2].

Одним із співредакторів "Нової України" був саме Микита Шаповал, до якого Юрій Дараган ставився з дуже великою пошаною. Про характер їхніх стосунків свідчить запис М. Шаповала в щоденнику від 14 жовтня 1924 року: "Вчора вранці

приходив Дараган. Розповів, що балакав з Паливодою про причини розходжень зо мною і, між іншим, Паливода сказав, що Микита Юхимович "громадські інтереси" ставить вище партійних". Це вразило Дарагана і він прийшов мені заявити, що стоїть цілком на моїм боці і віддає себе в повне моє розпорядження. Я відповів, що справді ставлю громадські, цебто суспільні і національні інтереси вище егоїстичних інтересів окремих груп і партійних клік...

Потім ми перейшли до читання віршів. Я читав йому свої "Зелені Свята" і "Листки з лісу". Він заявив про захоплення ними".

Далі Шаповал описує, як ходили вони удвох на прогулянку на гору Летну, там сиділи, і він читав Дараганові багато віршів із своєї збірки "Лісові ритми". "Я аж заплакав при читанні віршів про Україну", - писав він [3]. Прогулянки і розмови з Дараганом згадував Шаповал і в статті "Пам'яті товариша", написаній у день похорону Дарагана і опублікованій у журналі "Нова Україна" (1926, ч.5-6). Шаповал пригадав, як восени 1923 року йшли вони нічною Прагою: "Осінній вітер ворушить деревами і струє з їх водяні краплі. А тим часом Юрій Юрієвич, загортаючись убогим студентським пальтом, гаряче, просто палко, швидко говорить. Говорить про нові образи, які мусить понести українське письменство народів: щоб ці образи захоплювали, гіпнотизували, підносили уяву і кидали людину вперед на досягнення вищого щастя. [...]

Не раз потім сходилися ми і говорили про нову літературу. Він читав мені свої поезії, які мені подобались. Залюбки друкували їх в "Новій Україні" [4].

І ще один спогад наводить Шаповал у тій самій статті: "Восени ми на Летенській горі над Влтавою, в парку, засипанім червоно-жовтим листям і осяянім теплим соняшним світлом, майже цілий день ходили, читали спільно масу поезій і говорили про літературу. Юрій Юрієвич тішився тим признанням, що він чув звідусіль, своєму поетичному хистові і розповідав перебіг свого життя" [5].

Прошу вибачити за розлогі цитати, але вони необхідні, щоб зрозуміти витоки поетичних образів вірша, про який тут йдеться.

А історія його така. Перебуваючи в санаторії на Плеші, Дараган, чекаючи виходу в світ збірки "Сагайдак", як писав у листі до Шаповала від 7 липня 1925 року, "почав був тут складати свою другу книжку "Під чужими зорями", в складі якої має бути і "Літопис днів біжучих", уривок з якої я надсилаю як матеріал на 2-ге число "Нової України"..." [6]. В іншому листі він знову звертається до Шаповала: "Дуже прошу у 2 число "Нов[ої] Укр[аїни] обов'язково вмістити мій уривок "З літопису днів..." [7].

Мабуть, "Літопис днів біжучих" був задуманий як поема, бо під цією ж назвою значиться й уривок, що починається рядком: "Бисть тишина - в Шипюрні у шпиталі..." і той, про який йдеться в цитованих листах Дарагана і Григоріїва. Не відомо, чи була присвята автора Шаповалові прямо ним зафіксована, але всі, хто знали Шаповала й Дарагана, їхні стосунки, могли легко про те догадатися, бо в перших та останніх рядках уривка вгадуються не лише реалії українського емігрантського життя Праги, а й влучні штрихи до портрета Шаповала ("Та чорний вус над усміхом скептичним"; "Та пасмого чорного волосся з сивиною На мармуровому чолі...").

Порівнюючи текст цього вірша з листами Дарагана Шаповалові та зі спогадами останнього, можна легко уявити, як хворий поет згадував їхні прогулянки на Летні та в інших місцях, коли велися розмови про минуле і майбутнє України, і він розповідав старшому товаришеві про свій життєвий шлях, картини якого спливали в пам'яті. До речі, на прохання Шаповала Дараган в одному з листів до нього із санаторію описав свою біографію, де, між іншим, уточнив дату і місце свого народження ("16 березня 1894 р. (а не 1893) у Єлисаветі на Херсонщині"), пригадав і те, як у юності захоплювався театром і поезією, особливо ж, коли, рано осиротівши, опинився в Петербурзі під опікою родичів. Він писав: "Мушу додати, що мати моя і тітка були великими аматорками опери і зачали мене водити до театру з 5 років, а пізніше опекунка і опекун пускали до театру і самого. Так я мав широкий доступ до опери, драми і навіть оперети, мистецтво загалом став любити і гадаю розуміти. Читав книжки "запоєм", поезію полюбив до божевілля, я був віруючим підлітком і часто потай так молився: "Боже, зроби зі

мною що хочеш, якщо треба, замуч мене, покаліч, задуши, але дай мені стати великим признаним поетом". В добу російського модернізму Брюсов, Бальмонт, Блок, Андреев, Сологуб, Городецький по черзі цілковито посідали мою душу, аж пізніше zostалися моїми кумирами Блок, норвежець Гамсун і англієць Уайльд" [8].

У загостреній хворобою уяві поета спогади про дні юності переплелися з теплими згадками про зустрічі й розмови з Шаповалом і вилилися в присвячені йому поетичні рядки. Саме йому писав він із санаторію, де помирав від сухот, листи, сповнені щирого дружнього почуття [9], з ним хотів попрощатися перед смертю, йому й передав свої останні вірші. У згадуваній статті Шаповал писав про свої відвідини смертельно хворого поета: "Я поїхав до його з одним товаришем 10 березня ц.р. Худий аж прозорий лежав на своєму ліжку проти великих вікон, з яких видно було далеке пасмо гір і білі хмари, пливучі над ним.

О, він хотів на п і в д е н ь : коли б негайно виїхав, то напевне стався б зразу поворот на краще! На його думку, я міг би це зробити. А саме головне: як здається "Сагайдак" - його збірка, що вийшла за кілька місяців перед тим. Ми говорили про "Сагайдак", про Україну, про всячину. Він цікавився дуже партійними справами і як іде зріст організації. Він мене почав запевняти, що він не має малодушія перед смертю, бо він козак.

Передав мені рукописну збілочку поезій, прохав, щоб я зараз же прочитав при йому вірш про шпиталь в Шепіорному. Я дуже похвалив його вірша, що кінчається велично:

І нічого же бисть" [10].

Ця "збілочка" збереглася в архіві, на першому аркуші рукою Шаповала написано: "З останніх поезій т. Юрія Дарагана. Передав мені при одвідинах його в санаторії на Плеші. 10.III.1926. М. Шаповал" [11].

Вірші, передані Дараганом Шаповалові, були опубліковані в журналі "Нова Україна" (1926, ч.3-4), крім одного, про який ведемо мову. Він, мабуть, не був опублікований з причини, про яку йшлося в згаданому листі Григоріїва. Можна допустити, що його текст зберігся в архіві М. Мухіна, який, очевидно, редагував

вірші Дарагана, бо в його листах до поета зустрічаються запитання щодо правильності написання деяких слів у його віршах.

М. Мухін опублікував у журналі "Самостійна думка" середню, неперсоніфіковану частину вірша, який у свій час не побачив світу на сторінках "Нової України". Цей же уривок він навів, поряд з іншими передсмертними віршами поета, в розділі "Юрій Дараган" книги "Сучасні українські поети", що була видана в Чернівцях 1936 року під псевдонімом Читач (випуск перший, с.60).

В архіві зберігся такий текст цього вірша (курсивом виділені рядки, відсутні в публікаціях) [12]:

З літопису днів біжучих (уривок)

*Натхненне слово, щире і відвічне
Бажання гідности та щастя всім
Та чорний вус над усміхом скептичним
Та жваві очі в сяйві золотім...
Я вчора знов ходив до "Бельведеру",
Ізнову чув окрилені слова
І пив надії мов хмельну мадеру,
Точилася, шуміла голова...
Так, Летна, Бубенеч... Іду і чую "слава"
І бачу її рідної зорі...
А в темній далені відбила Влтава
Червоні і зелені лихтарі...*

*Бувало підлітком виходиш так з театру,
"Проспект" знайомий ніби вже не той,
Ще ніби Мефістофель вабить Марту,
Крадеться Фауст вуличкою тою.
Або Ромео щиро так кохає,
Або по ставу блисне ясна путь
І Лоенгріна з радісного раю
Лебеді білі раптом привезуть...
І ніч не та, і щось ворожать зорі,*

*І тисне груди божевільний шал
І спрага подвигу в палкому серці взоре
Глибокий слід і збуде мрій фіал...*

*Так, Летна, Бубунеч, і "Бельведер", весною
І тугою прошиті грона слів,
Та пасмо чорного волосся з сивиною
На мармуровому чолі...*

Червень р. 1925,
Плесь

Сподіваюся, що при підготовці до друку повної збірки поезій Ю. Дарагана цей вірш буде включений у неї у повному вигляді, адже він свідчить не лише про талант поета, а й містить цікаві штрихи до його біографії, а також до портрета Микити Шаповала, людські якості якого надихнули Дарагана на цю прекрасну поезію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал М. Пам'яті товариша // Нова Україна. – 1926. – 4, 5-6. – С.34.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.3903, оп. 1, спр.6, арк.4.
3. Там само. - Ф.3563, оп.1, спр. 119-а, арк. 128.
4. Нова Україна. - 1926. - Ч. 5-6. - С.34.
5. Там само. - С.35.
6. ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, спр. 158, арк.8 зв.
7. Там само, арк. 17 зв.
8. Там само, арк. 16 зв.
9. Листи Ю. Дарагана до М. Шаповала зберігаються в ЦДАВО України (Ф.3563, оп.1, спр. 158, арк. 10-17 зв.) Частково опубліковані автором цього повідомлення в газ. "Жива вода" (Київ, 1996, квітень); передрук в газ.: "Народне слово" (Кіровоград, 1996, 12 вересня).
10. Нова Україна. - 1926. - 4.5-6. - С.36-37.
11. ЦДАВО України, ф.3903, оп.1, спр.2, арк.31.
12. Там само, спр.2, арк.21 - машинописний текст, очевидно, відредагований і підготовлений до друку; арк. 32 - автограф.

МИКИТА ШАПОВАЛ І КРЕМІНЩИНА

У Європі і загалом у світі, Микиту Юхимовича Шаповала ніколи не забували і до його творчої спадщини ставилися шанобливо. Його гострі публіцистичні твори, поетичні збірки, наукові праці з соціології і лісознавства, розробки визнаної теорії національного визволення України високо цінувалися в усі часи. Непохитність і виваженість в боротьбі за незалежну і самостійну Україну викликали повагу до Шаповала як його друзів і прихильників, так і політичних противників. Для нащадків Микита Шаповал залишив багату наукову, літературну і журналістську спадщину. Більшість робіт і сьогодні не втратили літературної, наукової та історичної цінності, і є перспективною базою для подальших досліджень.

Жителі м. Кременна Луганської області пишуться славетним земляком і увічнюють пам'ять про нього. Шаповалівська хода, що розпочалася з його малої батьківщини, села Сріблянка Артемівського району, дійшла однією з перших до Кременщини. Кременщина – це роки його раннього школярства. Коли у Юхима Шаповала (батька) закінчилася договірна робота у селі Званівка, він із родиною в січні 1888 року приїздить мірошникувати до кременського поміщика Чміля. Жили Шаповали у Якова Зіновійовича Самоткаленка, батька матері - Наталії Яківни. Діда Самоткаленка, як колишнього унтер-офіцера Новоглухівського полку і помічника лісничого, шанували в слободі. Дід відвів малого Микиту до знайомого попа в Кременську церковно-приходську школу. Хоча була середина навчального року, проблем з прийомом на навчання хлопця не було. Церковно-приходська школа при Свято-Троїцькій церкві стала першою школою Микити Шаповала. На жаль, церква і школа не збереглися, але уцілів будинок священика, в якому нині розташовується краєзнавчий музей міста Кременна. Школа мала типове приміщення, збудоване з червоної цегли на початку 70-х років XIX століття. Це був час шкільного буму завдяки

освітянській реформі 1864 року. Фінансові справи Свято-Троїцької церкви були достатньо стабільними, тож була можливість достойно оплачувати роботу двох вчителів і забезпечити школу необхідними підручниками і обладнанням. Навчання велося російською мовою, але під впливом ентузіастів національного навчання Б. Грінченка і Х. Алчевської вчителі використовували їх методики, навчаючи дітей рідній мові. Через багато років Микита Шаповал зробить нотатки про своє навчання в Кременній: «Пригода в церкві – зимою ледве не замерз, бо боявся питати в учительки дозволу, щоб піти додому» [1]

Провчився в Кременській школі малий Микита два роки. У травні 1889 року, закінчивши другий клас, Микита з батьками повертається в с. Сріблянку.

Давши Микиті Шаповалу початкову освіту, Кременна дала йому і професію. Осінь 1898 – літо 1900 років – це період професійного навчання юнака в Ново-Глухівській державній лісовій школі. За спогадами співучня і в майбутньому ідейного товариша Олександра Мацюка «Лісова школа в самому лісі. З одного боку 200-літні дуби, з другого – сосни, з третього – берези, із останнього – сад» [2].

Лісова школа отримала назву колишнього військового полку, що до цього розташовувався в приміщеннях школи, була відкрита у 1896 році для підготовки кваліфікованих спеціалістів з лісової справи лісових кондукторів – помічників лісничих. Навчання в школі тривало два роки, приймали юнаків 16-17 років. Третина учнів (6 осіб) приймалась на казенний кошт, які відмінно складали вступні екзамени або мали скрутний фінансовий стан сім'ї, в якій хтось працював у лісництві. Микита Шаповал відмінно витримав екзамени, дідусь працював помічником лісничого, тож був зарахований до школи на казенний кошт.

Готуючись стати «лісовим кондуктором» (помічником лісничого) М. Шаповал збагнув, що зробив важливий крок у своєму житті і назвав його «переходом з рядів пролетаріату до стану інтелігента» [1].

Навчаючись у лісовій школі, юнак ретельно студіював фахові дисципліни - незаперечним свідченням цього є визнання М. Шаповала кращим учнем. В експозиції місцевого краєзнавчого

музею зберігається фотографія відмінників-випускників 1900 року, поряд з директором школи – М. Шаповал.

Юнак не обмежував коло своїх інтересів лише шкільними предметами, він багато читає, вивчає народні пісні, майстерно грає на гітарі. Микита Шаповал став улюбленцем учнів і місцевої молоді. За спогадами товариша по лісовій школі і життю Олександра Мацюка «Шаповал в тиші лісовій добре грає на гітарі, чудово співає рідні пісні і тим, як і весь наш гурт лісівників одводить душу» [2]. За час навчання в лісовій школі Микита підкреслено спілкується лише рідною мовою. Після прочитання твору М. Костомарова «Богдан Хмельницький» М. Шаповал потрапляє під вплив революційних ідей, що в той час поширювались особливо інтенсивно. Відвідини «субот» у демократично налаштованого учителя І. Семенова приводять Шаповала до зацікавленості соціалістичними ідеями. За сприяння Віри Сидорченко, столичної студентки, Микита поринає у світ нелегальної літератури, захоплюється народницькою белетристикою, поезією популярного серед революційної молоді російського поета С. Надсона. «Я починав учитись по народницьких популярних книжечках» [1].

Часті дискусії про революцію і майбутнє країни формували громадсько-політичні переконання Шаповала та його однодумців-ровесників. «Коли б було повстання за незалежність України, я б став на чолі його», - в одну із «субот» палко заявив Микита Шаповал. [1]

Кремінна дала поштовх Микиті Шаповалу для великих революційних справ, це все було попереду, а того часу у нього: «Думи про «Малоросію»... блукали в голові» [1, с. 3]

У 1900 році Микита Шаповал закінчує навчання в Ново-Глухівській лісовій школі лише з відмінними оцінками, але передбаченої нагороди йому не дали. Юнак, зустрівши несправедливість, яку ніхто і не намагався пояснити, дуже образився. Це була перша в житті Шаповала зустріч з корупцією та протегуванням. Після отримання диплома «лісового кондуктора» у юнака тривалий час тримався настрої зневіри і песимізму. Небадьорі думки привели до першого псевдоніма «Понурий».

Познайомившись з творчою спадщиною М. Шаповала, зі сторінками жертвенного для людей життя, вчителі і краєзнавці Кременщини професійно відчували великий потенціал діяча у справі виховання сучасних патріотів України. З легкої руки сусідів з правого берега Сіверського Дінця – працівників меморіального музею М. Шаповала в Сріблянці – з'явилася Шаповалівська експозиція в краєзнавчому музеї нашого міста. Делегації наших краєзнавців-ентузіастів щорічно беруть участь в Шаповалівських історично-педагогічних читаннях, що проводяться на його батьківщині. Патріоти міста фінансово підтримали видання перших в Україні книг про М. Шаповала «Микита Шаповал – велетень із Донбасу» і «Донецькі світанки Микити Шаповала». Активісти-краєзнавці Л. Профатілова, А. Кременчуцький і С. Омельченко стали учасниками I Всеукраїнської наукової конференції «Микита Шаповал – вірний син України» з нагоди 120-річчя від дня його народження. Творча група місцевих дослідників життя і діяльності славетного земляка взяли участь в підготовці до видання збірки «Донецькі світанки Микити Шаповала».

Стає правилом у наших педагогів донести до вихованців і школярів поетичне слово Шаповала, познайомити з його конкретними справами в історичному становленні України як незалежної держави. Пісні, що написала на слова Микити Шаповала викладач Артемівського музичного училища Тетяна Ялова, є синтез, який допомагає краще і емоційніше розкрити духовний світ людини, філософські роздуми, відчуття краси природи і людини. Це говорить про те, що М. Шаповал – поет-пісенник на будь-який час і смак. Пісні у виконанні учнів зазвучали на цьогорічних оглядах шкільної художньої самодіяльності.

Завдяки пошуковим намаганням вчителів історії вдалося відшукати два приміщення першої половини XIX століття колишнього штабу Ново-Глухівського полку, де з 90-х років розташовувалася лісова школа, в якій навчався Микита Шаповал. В історичний день для України, День злуки, 22 січня 2007 року, урочисто відкрито меморіальну дошку на одній із цих будівель: «У цьому будинку розташовувалася Ново-Глухівська лісова школа, в якій в 1898-1900 роках учився Шаповал Микита Юхимович

(1882-1932 р.) видатний державний діяч України, вчений і патріот».

Я переконаний, що реліктовий Дубовий гай, джерела цілющої води, колоритна історія міста, ділянка сосни «Сабурова садка», пам'ятні місця, пов'язані з М. Шаповалом, Х. Алчевською, В. Гаршиним і ще багатьма відомими людьми, і чудова природа дають надзвичайно змістовну можливість для туризму, учнівського в першу чергу.

Жителі району пишаються своїм земляком і його відроджене ім'я великого сина України вже ніколи не затьмариться темними хмарами забуття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал М. Мій шлях. Тези-спогади. Матеріали меморіального музею в с. Сріблянка.
2. Донецькі світанки Микити Шаповала. — Артемівськ, 2002.
3. Терещенко В. Микита Шаповал — велетень із Донбасу. — Артемівськ, 2000.

ББК 74.03 (4 Укр)

Василь ТЕРЕЩЕНКО,

заслужений учитель України, почесний доцент

*Слов'янського державного педагогічного університету,
краєзнавець*

МИКИТА ШАПОВАЛ – ВИДАТНИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ І ПЕДАГОГ

Знання і могутність – це одне й те саме
Ф. Бекон

Велетень із Донбасу, вірний син України Микита Юхимович Шаповал в історії української революції і світовій науці займає почесні місця.

За професією лісничий, український соціал-революціонер за політичним покликанням, поет і публіцист за натхненням, людина-вулкан за темпераментом, невиснажений організатор і

непохитний лідер, він вніс вагомий внесок в розвиток лісоводства, української літератури, журналістики, історії і соціології. Ним зроблені філософські тлумачення національних проблем, розроблені засади української визвольної ідеології.

Творчі здобутки Микити Юхимовича надзвичайно великі. Тільки в його архіві зберігається 340 статей, 36 книг, 3 поетичних збірки і 5 підручників.

Об'ємна творча спадщина М. Шаповала науковцями досліджена поки що недостатньо. І наше слово про нього – намагання показати значний внесок Микити Шаповала в розвиток української просвіти та педагогіки.

Перші кроки просвітницьких спроб Микита Шаповал зробив підлітком в рідній Сріблянці, читаючи односельцям напам'ять твори з Шевченкового „Кобзаря”.

Навчаючись в школах та працюючи на шахті, Микита завжди прагнув поділитися прочитаним зі своїми ровесниками або шахтарями „Голубівської” шахти. Залучившись до співу народних і церковних пісень в Комишувасі, Шаповал став одним з шановних хлопців у молодецькому гурті. Юний талант природа обдарувала багато.

До поетичних проявів і чудового співу за період навчання в Новоглухівській лісовій школі додається майстерна гра на гітарі. Стихійне просвітительство серед молоді переростає в постійну потребу нести людям українське поетичне слово Т. Шевченка, українські народні пісні.

Популярність серед ровесників не виховує в Микити Шаповала зверхності чи зневажливого ставлення до інших. Навпаки, інтуїтивно розуміючи свої високі природні здібності, Микита їх вдосконалює постійною самоосвітою. Цим він збагачує себе і як місцевий просвітитель. Серед молоді Микита Шаповал стає визнаним неофіційним вчителем.

Новоглухівська лісова школа в своїй програмі навчання не передбачала таких предметів як педагогіка і психологія. Проте основи цих наук учням школи закладали їх вчителі, розуміючи, що майбутній лісовий кондуктор буде працювати хоч і в лісі, але з людьми.

В Маяцькому лісництві Микита Шаповал, під впливом ученого-лісовода Олександра Макаренка, знайомиться з соціаліс-

тичними ідеями. Популярна соціалістична ідея на той час особливо приваблювала молодь.

Хаос різноманітних політичних, соціальних, національних та інших течій, різнобарв'я лозунгів і закликів могли заплутати будь-кого. Не обминуло це і Микиту Шаповала: дуже вже йому хотілося негайно звільнити простий люд від експлуаторів, дати можливість йому оволодівати знаннями, зростати культурно. Напрочуд швидко пройшла молодецька хвороба. Ознайомившись з Маніфестом „Самостійна Україна” Миколи Міхновського, Микита Шаповал протягом всього життя не змінив своїх поглядів, за будь-яких ситуацій залишався вірним українській національній ідеї. Згодом до загально-культурного і літературного просвітництва додається політика – він активний український соціал-революціонер, але противник терору.

Працюючи лісничим, Микита Шаповал жадібно оволодіває політичними знаннями за допомогою харківських революціонерів. Навчаючись сам, він навчає і своє оточення. Заняття проходили як індивідуально, так і групами, незважаючи на обмежені для просвітництва виробничі можливості і психологію сільської молоді. „Політичний університет” на колесах Слов'янськ – Харків і згодом Мерефа – Харків діяв постійно і піддавався ризику бути викритим жандармами.

Нові сприятливі умови для політичного і культурного просвітництва відкрилися перед Шаповалом, коли його взяли до війська. Відверта і наступальна просвітня робота Шаповала інколи шокувала офіцерів і жандармів. Завдяки його старанням заборонену літературу солдати читають більше, ніж книги з бібліотеки. Праці Спенсера, Бачинського, Зомбарта та інших соціалістів масово розповсюджувались Микитою серед військових. Він весь час ризикує отримати розстрільний вирок військово-польового суду. Навіть перший обшук, велика загроза арешту, не зупинили Микиту Шаповала. Деякі учні сміливого просвітителя, через десятиліття, в 1917-20 роках стали генералами і полковниками, відомими журналістами, державними діячами Української Народної Республіки.

Під час революції 1905 року Микита Шаповал активізує свою проукраїнську революційну просвітню діяльність.

Боротьба за інтереси солдат, розуміння проблем польського визвольного руху за короткий час – 2 місяці – роблять Шаповала лідером військового гарнізону. Його обирають головою революційного комітету. „Червоний командир” – так шанобливо називають Микиту Шаповала військовослужбовці гарнізону. Майже 8 місяців Варшавської в’язниці не зламали Микиту Юхимовича. Він вивчив польську мову, перечитав твори польських класиків, написав багато віршів. Один з перших віршів „Гімн” побачив світ в 1907 році в „Літературно-науковому віснику”, який редагував М. Грушевський.

Восени 1907 року розпочинається новий просвітній період в житті Микити Шаповала. Критичні заяви про його інтернаціональну просвітительську роботу в Польщі і обмова у „зраді України” не відволікають від подальшої діяльності, а навпаки, сприяють якісним змінам. Виходить друком і зразу ж заарештовується перша збірка віршів „Сни віри” (1908 р.). Поетизований аналіз „внутрішнього хаосу” і революційних закликів – хороший посібник в просвітній роботі і для сьогодення.

Далі життєві і просвітні шляхи приводять М.Шаповала до Києва. Він сподівався на високу національну освіченість київської інтелігенції. Проте сподівання були завищені. Зрусіфіковані літератори і журналісти Києва були не спроможні гуртувати національні кадри.

Великий розум, належні знання та висока національна свідомість підносить Микиту Шаповала на площину постійного формування національної української еліти. Він разом з П. Богацьким створює і видає часопис „Українська хата” (1909-1914 рр.). В цих двох простих для розуміння словах криються великі філософські поняття, далека просвітня перспектива діяльності.

Микита Шаповал розумів, що інтелігенцію і народ потрібно навчити вірно сприймати ідеї української державності і незалежності. Національна несвідомість народу в основному залежить від національної свідомості його інтелігенції. Головною метою часопису було створити обґрунтовану модель нового українського етносу. Часопис був цікавим, привабливим, різким, аналітичним, збуджував прибічників будь-яких партій і ґрунтувань.

Треба сказати, що на той час „Українська хата” була єдиним просвітньо-об’єднуючим національним органом України. Це беззаперечно визнавали проросійські інтелігенти і тупуваті жандарми, початківці-літератори і справжні патріоти-українці. В „Українській хаті” Микита Шаповал формувався як філософ і просвітитель, як публіцист і політик, проголошуючи ніцшеанські принципи особистості, ідеали внутрішньої свободи, принципи незалежності української культури і освіти та сприйняття національно-визвольної боротьби.

Просвітительська майстерність Микити Шаповала характеризувалась легкістю авторського слова, чіткою мовою, грою парадоксів, сполученням прогнозів з глибоким аналізом соціально-політичного розвитку України, бадьорим оптимізмом.

Надзвичайна роль в просвітній справі Шаповала належить поетичному слову, свідомством чого є три поетичних збірки: „Сни віри” (1908 р.), „Самотність” (1910 р.) і „Лісові ритми” (1917 р.).

Поезія М. Шаповала життєстверджуюча, повна надій, сподівань і віри в невмирущість ідеалів вільнолюбивого українського народу. Вона поєднала в собі поетичний оптимізм та сум, вболівання і страждання поета за долю українського народу.

Так сталося, що в 1920 році М. Шаповал мусив поїхати з України, оскільки його громадські і політичні переконання не співпадали з новітнім курсом партії більшовиків, і його надзвичайний талент просвітителя і педагога на повну силу розкрився вже в еміграції в Чехії. Шаповал розумів і передбачав, що сподівання на те, що хтось дасть дітям емігрантів-українців належну освіту і національне виховання, даремна справа. Гуртуючи навколо себе досвідчених вчених С. Русову, П.Богацького, В. Винниченка, М. Григорієва, Д. Антоновича, Л. Білецького та інших, він створює вищі та середні навчальні заклади – Українську Господарську академію, Педагогічний інститут ім. Драгоманова, Соціологічний інститут, Робітничий університет, Студію мистецтв, реальну гімназію, видавничий фонд, Архів-музей.

У науковому світі Микита Шаповал отримав визнання як вчений-соціолог. Йому, першому з українців, присвоюють науковий ступінь доктора соціології (березень 1929 р.) і наукове звання професора. Створений і керований Шаповалом

Український соціологічний інститут (1924 р.) стає лідером соціологічної науки світового рівня. Таке визнання не випадкове. Інститут розумів соціологію як єдине ціле трьох її складових – народознавства, господарства і техніки, соціології і політики. В складі інституту працювало 35 академіків (21 дійсних членів), які стали авторами десятків ґрунтовних наукових видань та активними учасниками наукового часопису “Суспільство”.

В кожному навчальному закладі були створені сприятливі умови для якісного формування загальнолюдських цінностей на національній основі і отримання належної освіти європейського гатунку.

Школи української громади допомагали суспільно-обмеженому контингенту людей не тільки вижити, а й підготувати молоде покоління до повноцінного життя, загартувати їх для подальшої визвольної боротьби за незалежну Україну.

Розуміючи, що формування особистості – це довготривалий конструктивний процес, творець за своєю природою Шаповал, вболіває не лише за побут своїх братів-українців – одягнути і накормити, дати кожній людині роботу і житло, він вболіває і турбується професійно, як педагог, за дітей, за долю покоління, що опинилося в еміграції.

Ідею народності виховання учнівської молоді навіть на чужині Микита Шаповал всіляко підтримував і творчо розвивав. Як ніхто інший він глибоко і тонко розумів своєрідність українського народу, обумовлену його історичним розвитком, географічними і природними умовами.

Готуючи учнівську молодь до життя в європейських країнах, Микита Шаповал, поділяючи погляди С. Русової, виступав проти механічного перенесення методів зарубіжних педагогічних методик на українську педагогіку. Те, що годиться у вихованні німецького чи англійського підлітка зовсім недоречне для українського. На особливу увагу в українському середовищі заслуговує виховання патріотизму і любові до Батьківщини. Найкращим виразником української ідеї в процесі виховання М. Шаповал вважав українську мову. Тож навчання українських дітей в Чехії здійснювалось рідною мовою. Приділялася ним особлива увага розвитку педагогічної журналістики.

Крім наукових і освітніх закладів Микита Шаповал засновує ряд громадських організацій та українські періодичні видання, що слугували меті українського просвітництва „Нова Україна”, „Трудова Україна”, „Бюлетень Українського Суспільного комітету” та інші. Більшість цих періодичних видань розповсюджувались по всій Європі та США.

Микита Шаповал постійно на засіданнях наукових рад вищих навчальних закладів порушує питання допомоги нижчим за статусом навчальним закладам. Вчені різних кафедр звітували про виконану роботу – національну, організаторську, кадрову і освітню.

Він постійно підкреслював необхідність ґрунтовної підготовки молодих українців до роботи в новій Україні. Для цього потрібний теоретичний матеріал, виходячи з досвіду минулої боротьби України, з глибоким аналізом існуючої ситуації в тогочасній Україні.

Заради цього Микита Шаповал інтенсивно працює як вчений і публіцист, на сторінках різних наукових видань. Одна за іншою з’являються його статті та книги: „Нова Україна”, „Новітнє яничарство”, „Шевченко”, „Військо і революція”, „Голод на Україні і проблема націй”, „Господарська відбудова України”. Шаповалівський стиль писання був привабливим як для молодих, так і для знавців друкованого слова.

Як педагог, Микита Шаповал не уникав важких питань, не заводив учнівську молодь і дорослих в примарний світ нездійснених казок. У своїх наукових працях чітко вказував шляхи виходу на кінцевий результат – проголошення незалежної самостійної України відповідно до розробленої ним теорії революційного соціалізму на національному ґрунті.

Передбачаючи довгочасне перебування українських навчальних закладів на території Чехії, М. Шаповал разом зі своїми однодумцями вводив до навчальних програм дисципліни: історія та основи економіки Чехії, чеська мова і література, культура і мистецтво Чехії.

Вивчення цих предметів давало можливість випускникам-українцям упевнено почувати себе поза межами емігрантської громади. Отримані знання дозволяли молоді працевлаштуватися як у Чехії, так і поза її межами.

„За це навіки буде йому вдячний український народ, як тепер дякують йому тисячі недоучків, що їм революційна завірюха вирвала книжку з рук, але які тепер, дякуючи енергії, впертості і праці небіжчика (М. Шаповала) обернулися на докторів і професорів, лікарів та інженерів”. – Так сказав у своєму виступі на похоронах М. Шаповала Б. Гомзин, український публіцист.

Невичерпаність енергії, величезні здібності просвітителя і педагога ще за життя створили Микиті Шаповалу високий авторитет, особливу повагу серед керівників європейських країн (Т. Масарик), вчених світу та простих робітників. Президентам він давав соціологічні поради, робітникам та студентам США і Канади читав лекції, сприяв професійному вдосконаленню науковців.

Протягом трьох десятиліть просвітньої і педагогічної діяльності Микита Шаповал відшліфував і вистраждав свої переконання: „Я поважаю лівих і непримиренних Шевченків, впертих і одиноких Драгоманових, але непримиренних...”

Доречно зауважити, що просвітньо-педагогічна діяльність Микити Юхимовича була не поодиноким явищем в сім’ї Шаповалів. П’ятеро його молодших братів теж активно працювали на просвітницькій ниві.

Енергетика Микита Шаповала через його твори впевнено оволодіває науковцями і вчителями сьогодення, даючи можливість якісно просвітити, навчити нашу українську молодь, виховати їх непохитними патріотами України, такими, яким був Микита Шаповал.

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Володимир БІЛЕЦЬКИЙ,

дійсний член НТШ, доктор технічних наук, професор

**ВШАНУВАННЯ ПАМ’ЯТІ УКРАЇНСЬКИХ
НАУКОВЦІВ У ПОДЄБРАДАХ
(з чеських нотаток)**

... Перша третина XX ст. Очолюваний М.Ю.Шаповалом Український громадянський комітет, який діяв до 1925 р., спричинив до заснування, за підтримки чехословацького уряду,

Української господарської академії у Подєбрадах та Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі.

Нагадаємо, що Українська господарська академія (УГА) - український вищий навчальний заклад політехнічного профілю, який діяв у Подєбрадах (Чехословаччина) в 1922-1935 рр. Це був масштабний вищий навчальний заклад. У складі Академії існувало 3 факультети: агрономічно-лісовий (19 кафедр), економічно-кооперативний (20 кафедр), інженерний (20 кафедр) - загалом 59 кафедр. Навчальні плани відповідали європейським вимогам. За час існування УГА опубліковано 698 наукових робіт (у т. ч. 229 монографій). У її складі діяли 33 навчальні кабінети, 14 лабораторій, 2 ферми, лісовий розсадник, метеорологічна станція. Ось далеко не повний "портрет" одного із закладів, ініціатором створення якого був Микита Юхимович Шаповал.

...І ось наш час. Подєбради. Їду на Міжнародну конференцію МІОСЕН-2005 (Mining over Centuries) в Подєбрадах. Принагідно маю у своїй програмі мету - знайти сліди пам'яті про ті - ще не далекі, але вже призабуті часи. Чи вдасться?

Пам'ятник працівникам Української господарської академії на цвинтарі м. Подєбради. Д-р В.С.Білецький (праворуч) і д-р Пьотр Салуга (ліворуч). Фото Геннадія Гайка

Познайомившись із містом, зокрема приміщенням, будинками, де раніше працювала УГА, вирушаю у передмістя - на цвинтар Подебрад. За допомогою чеських службовців скоро знаходжу пам'ятник науковцям УГА. У кулуарах конференції повідомляю науковців-колег про УГА і пам'ятник. Польські колеги пропонують виїхати делегацією від конференції - покласти квіти до пам'ятника на честь працівників Української Господарської академії. І ось уже ми - науковці з України (Донецьк, Дніпропетровськ, Київ, Алчевськ), Польщі, Чехії їдемо на вшанування відомих українських науковців, громадських діячів, письменників, які жили і працювали тут в 20-30-і роки ХХ ст.

Меморіальний пам'ятний знак встановлено працівниками Української Господарської Академії у 1933 р. Окремі меморіальні дошки на пам'ятному меморіалі було встановлено українською діаспорою в Чехії на вшанування: проф. українського університету, директора українського музею і голови історико-філологічного товариства в Празі Дмитра Антоновича (15.11.1877-12.10.1945); управляючого канцелярії УГА Григорія Мияніва (17.11.1874-23.12.1955); професора і поета В'ячеслава Лашенка (28.10.1875-1.05.1953); професора Костя Мацієвича (1875-1944); відомого громадського діяча Євгена Чикаленка (9.12.1862-20.06.1929); професора українського університету в Празі, доктора Агенора Артимоновича (30.08.1889-21.10.1935); української письменниці Валерії О'Коннор-Вілінської (22.12.1868-9.12.1930); професора УГА Олександра Вілінського (17.09.1872-10.12.1928); професора Ростислава Лашенко (14.09.1878-30.10.1929); професора УГА Миколи Косюри (17.11.1869-29.08.1942); інженера, доцента УГА Олександра Михайловського (17.05.1882-16.03.1932); академіка, скульптора, різьбляра Михайла Бринського (11.10.1883-10.01.1957); інженера, доктора Сергія Володимиріва (29.12.1895-2.10.1973); громадського діяча, засновника фірми "Balneo Podebrady" Бориса Зленка (30.09.1937-18.11.2002). Бачимо, що і до сьогодні українська діаспора не втрачає зв'язок з минулим. Як і ми теж.

...По дорозі назад у Подебради мимохідь ловлю фразу колеги з Польщі: "Народ, який шанує пам'ять про своїх видатних людей, гідний найвищої пошани". Це, і про нас...

**МИКИТА ШАПОВАЛ –
видатний державний діяч, вчений, патріот**

Матеріали науково-практичної конференції
з нагоди 125-річчя від дня народження,
5 квітня 2007 року, м. Донецьк

Набір і комп'ютерна верстка
Коректор і редактор

А. Лисенко
Г. Сімченко

Підп. до друку 16.07.2007. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк різнографний. Ум. друк. арк. 5,5
Обл.-вид. арк. 3,7. Наклад 100 прим. Зам. 8-07.

Східний видавничий дім
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел/факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd@stels.net

